

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

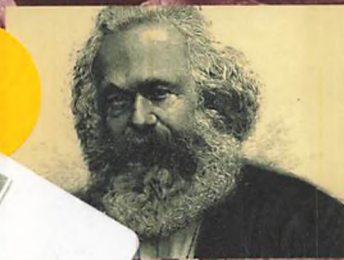
Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Årbog 2008

DEN RIGTIGE BOG GIVER
UDSYN OG OVERBLIK

Kammerater!
I lever i et

*Danske
Maalersobrik
1898*

ARBEJDERMUSEET
& ARBEJDERBEVÆGELSENS BIBLIOTEK OG ARKIV

Årbog 2008

ARBEJDERMUSEET
& ARBEJDERBEVÆGELSENS BIBLIOTEK OG ARKIV

Årbog 2008

Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv 2009

www.arbejdermuseet.dk

Copyright © Forfatterne og Arbejdermuseet &

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv

Redaktion: Hanne Abildgaard og Henning Grelle

Grafisk tilrettelæggelse og sats: Mette & Eric Mourier

Produktion: Narayana Press

Oplag: 1500

ISBN 978-87-88626-42-1

Årbogens illustrationer stammer fra Arbejdermuseets og ABAs samlinger, medmindre andet er angivet. Hvis ophavsretten skulle være krænket, er det utilsigtet. Retmæssige, dokumenterede krav vil blive honoreret efter samme retningslinjer, som hvis der på forhånd var indhentet tilladelse.

Forord 4

Af Hanne Abildgaard, Henning Grelle og Peter Ludvigsen

100 år med bøger og arkivalier 6

Et portræt af ABA

Af Henning Grelle

Oluf Bertolt, 1891-1958 23

Manden der ikke havde tid til at have travlt

Af Erik Strange Petersen

Mig og MEGA 36

Af Gerd Callesen

Socialistcirkulæret 51

Af Jan Ingemann Sørensen

Fra modstand til accept 69

Om arbejderbevægelsens ændrede syn på den polske indvandring i 1907

Af Søren Kolstrup

Det socialdemokratiske kvindenetværk 1929-1945 77

En kollektiv biografi

Af Anette Eklund Hansen

"Niños de la guerra" 92

Spanske flygtningebørn i Danmark - 70 år efter

Af Dorte Ellesøe Hansen

AIC - propaganda- og efterretningsorganisation 102

Af Iben Bjørnsson

Årsrapport 2008 109**Årbogens forfattere 128**

Forord

Denne årbog markerer 100-året for stiftelsen af Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv - i daglig tale ABA. Den 12. juni 2009 er det 100 år siden, at den politiske og faglige arbejderbevægelse traf beslutning om at oprette Arbejderbevægelsens Arkiv. Selv om virksomheden var beskednen de første mange år, har hjælp og vejledning til brugerne og opgaven med at formidle forskningsresultater om arbejderbevægelsen og arbejderklasens historie altid været ABAs fornemste opgaver. Siden fusionen med Arbejdermuseet i 2004 er disse opgaver blevet et fælles anliggende og har dermed fået muligheder for at nå ud til en langt større kreds af brugere.

ABAs 100-års jubilæum bliver på dagen fejret med åbningen af særudstillingen "Statsministre - 8 socialdemokrater". På denne udstilling får publikum lejlighed til at stifte bekendtskab med en vigtig del af ABAs samlinger, nemlig arkiverne efter de socialdemokratiske statsministre, og her møde effekter, som aldrig tidligere har været tilgængelige for et bredere publikum.

I årbogen fejrer vi jubilæet med en række artikler, som på forskellig vis har forbindelse til ABAs historie og dagligdag og til medarbejdernes forskning. Årbogen indledes med en artikel af arkivchef Henning Grelle om institutionens omtumlede tilværelse gennem 100 år. En af de personer, der har gjort en forskel i arkivets lange historie, var Oluf Bertolt der var arkivleder fra 1925 til 1937. Historikeren Erik Strange Petersen tegner et portræt og fremhæver ham som en betydelig drivkraft i det arbejde, Arbejdernes Oplysnings Forbund organiserede fra midten af 1920'erne.

Tidligere forskningsbibliotekar i ABA Gerd Callesen har i årtier beskæftiget sig med Marx og Engels og deres betydning for den danske arbejderbevægelse. Siden midten af 1990erne har han været tilknyttet den internationale udgivelse af Marx/Engels' samlede skrifter, kaldet MEGA (*Marx-Engels-Gesamtausgabe*). Dette arbejde er blevet fortsat efter Gerd Callesens pensionering. Artiklen er en status over det enorme projekt, men også en fremstilling af de mange overvejelser om udgivelsesprincipper og opgaveløsninger, der hører til så ambitiøst et projekt.

Da ABA i 1970 flyttede ind i Folkets Hus, begyndte en ny epoke, hvor studerende fra uddannelsesstederne strømmede til. Meget af det materiale, der dengang blev undersøgt, omhandlede arbejderbevægelsens tidlige historie og førte til en lang række nye forskningsresultater. Historikeren Jan Ingemann Sørensen har vedholdende arbejdet med socialismens gennembrud i Danmark – ikke mindst Den internationale Arbejderforenings første formænd, der som Louis Pio måtte gå i landflygtighed som følge af deres politiske overbevisning. Til nærværende årbog har han sammenfattet sine studier omkring "Socialistcirkulæret" fra 1872.

Samfundsforsker Søren Kolstrup har under et studieophold i ABA skrevet en artikel om de politiske initiativer inden for arbejderbevægelsen i forbindelse med den polske arbejdskraftindvandring til Danmark før Første Verdenskrig.

Biblioteksleder Anette Eklund Hansen er en pioner inden for forskning i arbejderkvindernes historie. I sin artikel giver hun et kollektivt portræt af de første større og mere betydende soci-

aldemokratiske kvindenetværk i perioden fra 1929 til 1945.

ABA oparbejdede tidligt et image som en institution, hvor der bliver ydet hjælp og rådgivning af høj klasse. Bibliotekar Dorte Ellesøe Hansens artikel om de spanske flygtningebørn, der kom til Danmark under borgerkrigen i 1930erne, er et enestående eksempel på, hvad en forespørgsel kan føre med sig – og ikke mindst hvordan god betjening kan føre til både stor taknemmelighed og ny indsigt.

ABA fik i 1998 sin sag for, da man valgte at lukke arkivet efter AIC (Arbejderbevægelsens Informations Central) for pressen, mens igangsættelsen af en undersøgelse blev diskuteret. Historikeren Iben Bjørnsson har specielt koncentreret sin forskning om AIC i den tidlige fase af Den kolde krig. Hendes artikel viser også, at besøg i udenlandske arkiver kan give ny viden, der ikke kan opnås via danske kanaler.

Nogle af årbogens artikler er således skrevet af nuværende og tidligere medarbejdere og opsummerer et langt, måske endda livslangt kendskab til ABAs samlinger set fra både bruger- og formidlersiden. Andre er skrevet af historikere, som har benyttet ABAs materialer i individuelle forskningsprojekter om arbejderbevægelsens historie. Det er redaktionens håb, at artiklerne tilsammen tegner et billede af mulighederne i det righoldige materiale, som er indsamlet, ordnet og gjort tilgængeligt gennem nu 100 år.

Henning Grelle
Hanne Abildgaard
Peter Ludvigsen

100 år med bøger og arkivalier

Et portræt af ABA

Af Henning Grelle

“En ikke for lille Haandvogn bedes medbragt”

Det var en flot målsætning, der kunne læses i en trykt opfordring fra juli 1909 til arbejderorganisationerne om at aflevere materiale til det nystartede Arbejderbevægelsens Arkiv.

Formålet skulle være at indsamle materiale fra arbejderbevægelsens tre grene: den politiske, den faglige og den kooperative. Det skulle suppleres med de vigtigste tryksager fra den udenlandske politiske og faglige arbejderbevægelse, og med socialpolitisk litteratur fra ind- og udland. I en lettere omskrivning kunne dette ideelle formål gøre sig den dag i dag, og man må tage hatten af for arbejderbevægelsens topfolk, fordi de kunne tænke så stort.

I arkivets første bestyrelse sad bevægelsens top tungt på beslutningerne med partiformand P. Knudsen, hovedkasserer i Socialdemokratiet Thorvald Stauning og LO-formand Carl F. Madsen. Her sad også Gustav Bang, Socialdemokratiets førende teoretiker og formidler af socialismens budskab til masserne, en stor gevinst i arbejdet, må man tro.

Man skal altid være varsom i vurderingen af stifternes motiver. Noget tyder på, at arkivets oprettelse mere havde til hensigt at sætte en stopper for et pres, frem for at opfylde et behov og egne ønsker. Der lå en ansøgning fra 1906 fra skribenten og agitatoren Fernando Linderberg, hvor han forsøgte at overtale LO til at oprette et arkiv, der skulle fungere i tilknytning til det af ham oprettede Sociale Sekretariat og Bibliotek. LO lod den københavnske fagbevægelse i regi af Arbejdernes Fællesorganisation besvare henvendelsen. Fællesorganisationen havde i forvejen en læsestue for arbejdere, der var oprettet under den 100 dage lange storlockout i 1899 og havde dermed også en vis ekspertise i at vurdere, om forslaget kunne bære.

Fællesorganisationens svar var negativt, idet man henviste til, at man ikke kunne opnå syn-derlig indflydelse på ledelsen i Linderbergs foretagende. Desuden havde arbejderbevægelsen ikke nogen interesse i at udlevere dokumenter til offentligheden. Svaret åbnede i realiteten for, at arbejderbevægelsen selv kunne have interesse i at have et arkiv. Det var imidlertid næppe Linderbergs videre forsøg på at omstøde beslutningen, der førte til oprettelsen af Arbejderbevægelsens Arkiv. Det var snarere den nordiske arbejderkongres' varme anbefaling af sagen. I Sverige havde man fra 1902 opbygget et arbejderarkiv, og nordmændene og finnerne var på det forberedende stadie. Den tyske arbejderbevægelse havde haft et arkiv i en årrække, og det var ikke uden betydning, når danske socialdemokrater skulle træffe beslutninger.

Den 12. juni 1909 skred dansk arbejderbevægelse til handling efter Sverige og Norge, men før Finland. Arkivet kunne snart bryste sig af en flot målsætning, men penge og planer for arbejdet var der ikke. 1.200 kr. årligt fra partiet og fagbevægelsen rakte stort set kun til løn og husleje. De små midler til arkivet og den begrænsede arbejdskraft tyder på, at man i 1909 ville se tiden an. Linderberg var stoppet, ironisk nok fandt hans bibliotek senere plads i arkivet, og man var kommet på linje med de øvrige nordiske lande.

Systematiske indsamlinger blev der ikke tale om, og samlingen blev heller ikke imponerende de første mange år. Fællesorganisationens sekretær, Karl Kiefer, blev arkivets første arkivar. Han var energisk i begyndelsen, men han fik snart større opgaver, ikke mindst under Første Verdenskrig. Under krigen opbyggede han, ved pendulfart mellem København og Berlin, en millionforretning, "Arbejderkul", der skulle levere tysk kul som erstatning for engelske leverancer til danske hjem og virksomheder.

En af de få, der i begyndelsen tog arkivet al-

vorligt, var partiformand P. Knudsen. Den 26. juli 1909 skrev han et brev til arkivet med følgende anmodning:

”En Del Sager til Optagelse i Arkivet bedes afhentet i min Bopæl, Nansensgade 82. En ikke for lille Haandvogn bedes medbragt til Transporten. Paa Grund af Bortrejse bedes Sagerne afhentet senest Fredag den 30. ds.”

Heldigvis har senere partiformænd fulgt den tradition, men desværre gik alt for mange personlige arkivalier tabt, fordi arkivets muligheder for indsamling nærmede sig nul. Når antallet af bøger og arkivalier trods alt voksede og ikke helt fik tilfældighedernes præg, skyldtes det, at flere personligheder i arbejderbevægelsen donerede deres samlinger til arkivet. Det gjaldt f.eks. en stor samling af socialistisk litteratur fra Gustav og Nina Bang. Det virker imidlertid uforståeligt, at arkivet ikke kunne tale Nina Bang fra at brænde ægtefællens store arkiv indeholdende korrespondance med Europas ledende socialister. Det kunne have været en fjer i hatten for arkivet dengang og i dag.

Konsolidering i eget hus

Der kom mere format over arkivet fra 1925, hvor Fællesorganisationen slap taget til fordel for Arbejdernes Oplysningsforbund, AOF. Sekretæren, Oluf Bertolt, blev ny arkivar på deltid, og han stod de følgende 12 år for et forsknings- og formidlingsarbejde, der i dag betragtes som enestående. Bertolt igangsatte en indsamling, der gjorde ham i stand til at udarbejde epokegørende biografier om danske arbejderledere med henblik på optagelse i Dansk biografisk Leksikon. Det blev hans fortjeneste, at danske arbejderledere, der næppe havde forestillinger om en varig plads i historien, kom med i et så fremtrædende værk. Oluf Bertolts studier resulterede også i flere bøger, ikke mindst om arbejderbevægelsens pionerer og pionererne for dem. Bertolt vidste, at arkivet kunne være til stor nytte, ja være en afgørende forudsætning for at offentligheden kunne opnå adgang til arbejderbevægelsens brogede og konfliktfyldte historie.

Sammen med det i 1927 oprettede ”Institut for Historie og Samfundsøkonomi”, der i løbet af

1930erne udgav nogle særdeles værdifulde værker om arbejderklassens økonomiske, politiske og sociale vilkår, blev Bertolts forskning et eksempel på, at arkivet var en del af den oplysningsperiode, der blev så karakteristisk for Socialdemokratiets årti, 1930erne.

Desværre måtte samarbejdet med AOF ophøre i 1937, da lokalerne i Rosenørns Allé, som man delte med partiet og fagbevægelsen, blev for trange for det ekspanderende AOF. Det gav til gengæld tiltrængt plads til arkivets samlinger, og den ny arkivar på deltid, Karl Raloff, tysk emigrant og fhv. tysk socialdemokratisk rigsdagsmedlem, fik mere luft til en systematisk opstilling af samlingerne.

Karl Raloff fortsatte linjen efter Oluf Bertolt, men hans gerning blev kortvarig. Besættelsen af Danmark den 9. april 1940 tvang ham til at flygte til Sverige, og den ny situation lagde arkivet i koma det næste halvandet år. Arkivets lånere kunne returnere bøger, men udlån og indsamling blev lagt på is. Det materiale, der alligevel kom ind, blev pakket ned i håbet om, at det kunne tages frem, når landet igen var frit.

Paradoksalt nok blev besættelsestiden arkivets redning på længere sigt. Da modstanden mod besættelsesmagten voksede sig stærkere fra 1943, steg også frygten for, at arbejderbevægelsens foreningsbygning i Rosenørns Allé kunne blive udsat for schalburgtage. Risikoen for at miste uerstattelige værdier i form af arkivalier og bøger fik arkivets bestyrelse til at se sig om efter en egnet og mere fredfyldt adresse. Tilsynet med arkivet blev indtil videre klaret af Børge Schmidt, der var medhjælp på Socialdemokratiets partikontor, som befandt sig et par etager nedenunder. Børge Schmidt blev fra oktober 1941 ansat som arkivar og som den første på fuld tid. Han var udlært maskinarbejder, men kom som følge af 1930ernes arbejdsløshed til at arbejde som tekstilarbejder på Wessel og Vettss væveri i Landskronagade. Børge Schmidt var i sin ungdom aktiv i DsU og avancerede til en politisk karriere i Socialdemokratiet i Hovedstaden, hvor han blev formand, indtil han i 1938 kom til partikontoret.

I sommeren 1943 var han og flere fra bestyrelsen på udkig efter et nyt sted til arkivet. Man havde en føler ude om overtagelse af Valeursvej,

Villaen på Hjalmar Brantings Plads, der rummede bibliotek og arkiv fra 1944 til 1970

Staunings æresbolig, der var blevet ledig ved hans død i maj 1942. Det mislykkedes. Derimod var der bedre muligheder på Hjalmar Brantings Plads. En stor villa var sat i stand efter alle kunstens regler, hvorefter ejerne fandt det ubehageligt at bo med en kirkegård i baghaven. Prisen var 118.000 kr. - mange penge, men billigt efter villaens størrelse. Mens arbejderne og modstandsbevægelsen varmede op til det første opgør med besættelsesmagten, skaffede bestyrelsen pengene til veje gennem E. Walthers og konsul Weymanns legatsummer, som Socialdemokratiet bestyrede.

Når huskøbet kunne lade sig gøre, skyldtes det også en genistreg fra Børge Schmidts side. Han tog efter Staunings død kontakt til dennes samlever Augusta Erichsen, inden hun skulle forlade Valeursvej. Derved reddede han Staunings store arkiv med hundredvis af manuskripter, breve og mange værdifulde genstande fra hjemmet. Flere vognlæs med Staunings værdifulde ejendele fik nu plads på 5. sal i foreningsbygningen, hvor de hurtigt gav anledning til hovedbrud i forhold til sikkerheden.

Redningen af Staunings arkivalier og ejendele, der stod klar til at blive kørt på Forbrændingsanstalten, blev Børge Schmidts allervigtigste bedrift. Staunings samling blev på længere sigt blomsten i arkivet og dannede præcedens for aflevering af statsministrene Hans Hedtoft og H. C. Hansens arkiver. I denne kategori må også næv-

nes Hartvig Frisch's arkiv, der sammen med nævnte blev blandt de allermost efterspurgte.

Hjalmar Brantings Plads var et værdigt stednavn til et arbejderarkiv. Ved indvielsen den 3. maj 1944 ønskede man også at sende et nyt signal til offentligheden med et navneskift til 'bibliotek og arkiv'. Det svarede bedre til virkeligheden i betragtning af, at man alene 1942-1945 havde en tilvækst af bøger på over 5.000. Det var også led i en ny strategi, der skulle skaffe flere lånere. Dem var der alt for få af, ikke mindst i lyset af at brugen af offentlige biblioteker var i vækst.

Fra succes til overlevelse

Den første halvdel af de 25 år på Hjalmar Brantings Plads blev gode år, mens udviklingen frem til 1970 begyndte at ligne en katastrofe, især for arkivsamlingerne. ABA fik statsstøtte på 5.000 kr. i 1948, da bogsamlingen blev godkendt som værende et værdifuldt supplement til det almene biblioteksvæsen.

Børge Schmidt, der foruden arkivjobbet også satsede på en politisk karriere, kom fra 1950 i Borgerrepræsentationen og fra 1964 i Folketinget. Men han fulgte også i Oluf Bertolts fodspor og stod for nogle markante udgivelser. Ved ABAs 40-års jubilæum i 1949 udkom *80 Louis Pio breve*, hvor mange hidtil ukendte breve fra Louis Pios hånd for første gang blev offentliggjort. I

1964 udkom *Th. Stauning. Mennesket og politiker*, som Børge Schmidt redigerede i anledning af, at Staunings arkiv og de mange fotografier var blevet gjort tilgængelige.

I biblioteket og på læsesalen i den smukke villa herskede der en ganske særlig atmosfære af ro og harmoni. Børge Schmidt og hans medarbejdere forstod gennem udstillinger og foredragsaftener samt delegationsbesøg fra udlandet at gøre ABA mere kendt. Med en service i topklasse lykkedes det også at skabe ideelle forhold for de – stadig alt for få – forskere og studerende, der valgte studier inden for arbejderklassens og arbejderbevægelsens historie. Som låner blev man hurtig en del af 'familien' i huset. Et arbejdsbord foran den store hvide kamin omgivet af reoler var læsesal. Man spiste sammen med de ansatte og fik serveret eftermiddagste. Havde man brug for hjælp, stod personalet altid på spring med råd og vejledning.

Alligevel begyndte grunden under de hyggelige lokaler at skride. Mens man havde nogenlun-

Læsesalen med kamin på Hjalmar Brantings Plads

Efter Staunings død i maj 1942 sikrede arkivar Børge Schmidt sig hans efterladte arkivalier og flere af hans ejendele. Da arkivet fik eget hus på Hjalmar Brantings Plads, blev der lavet Stauning-udstilling af bl.a. de mange fotografier fra samlingen

I stedet for kassation af dubletter og bøger, der skulle udgå, indførtes dage med gratis bøger til interesserede

de styr på biblioteket, der tilmed kunne skille sig af med mængder af dubletter ved at afholde 'åbent hus' for alle, der ønskede sig gratis litteratur, var det galt med den store tilvækst af arkivalier. Der var ikke tilstrækkelig arbejdskraft til registrering, og kælderen blev hurtigt overfyldt. I 1963 fik man byggetilladelse til at opføre magasin i tilknytning til villaen. Der var tale om 566 etagemeter, der kunne rumme over to kilometer materiale placeret i bevægelige kompaktreoler. Prisen blev imidlertid for stort et problem og projektet skrinlagt. Alternativet blev i stedet en kælder i den nærliggende Lundsgade, og snart måtte flere af omegnens cykelkældre tages i brug. Det var ikke værdigt for det arkivmateriale og de sjældne tidsskrifter og aviser, som blev henlagt her. Det var heller ikke praktisk for hverken lånerne eller personale.

Det værste var imidlertid, at ABAs goodwill i arbejderorganisationerne var på retur. Det virkede, som om klagesangen om evindelige plads-

problemer og manglende midler til registrering begyndte at skabe en irritation, der også bredte sig i bestyrelsen. Trods 1960ernes store økonomiske fremgang var hverken LO eller de øvrige arbejderorganisationer til sinds at gå til lommerne for at løse problemerne. I stedet begyndte man at overveje mulighederne for at opdele samlingerne, således at arkivalierne gik til Erhvervsarkivet i Aarhus, dele af bogsamlingen til Det kgl. Bibliotek og resten til LOs nye højskole i Helsingør. Her kunne der etableres museum med bogsamling. Sidstnævnte kunne ifølge LO-formanden, Thomas Nielsen, skabe yderligere interesse for historien, når arbejderne tog ophold på højskolen. Denne opdeling af samlingerne ville have været det samme som en lukning af ABA, der i 1969 stod foran sin 60 års fødselsdag.

Hvorfor historien endte med ABA's overlevelse, er der aldrig fundet en fyldestgørende forklaring på, men en række forhold kan dog bidrage. Som det måske vigtigste lykkedes det medarbejderne at sætte gang i en offentlig debat, der bragte betydningsfulde folk på banen. Et brev til bestyrelsen fra rigsbibliotekar Palle Birkelund gjorde indtryk. Han understregede, at ABA blev betragtet som hovedbibliotek for litteratur om arbejderbevægelsen, hvilket betød at andre biblioteker i landet kunne undlade at anskaffe denne litteratur. ABAs status som leverandør til bibliotekerne var også forudsætningen for det økonomiske tilskud fra Kulturministeriet. Birkelund fremhævede tillige, at ideen om at lade Det kgl. Bibliotek overtage ABAs forpligtelser ville medføre større udgifter for staten. Birkelunds brev var næppe alene udslagsgivende, men det var en kraftig understregning af ABAs betydning i det danske biblioteksvæsen. Den blev der brug for, ikke blot i den aktuelle situation, men også mange gange senere.

Foruden Birkelunds officielle blåstempling af ABA kom Arbejdernes Fællesorganisation igen til hjælp, nu med et tilbud om at stille den enorme cykelkælder under Folkets Hus på Enghavevej til rådighed for ABAs arkivsamlinger. Cykelkælderen var 'til overs', da husets gæster enten kom i taxa eller med offentlig transport til arrangementerne. Ideen blev i første omgang taget til efterretning, men medarbejderne argumenterede for at arkivalierne med denne løsning kunne samles på

et sted og blive genstand for en tiltrængt registrering. Bøger og tidsskrifter samt fotosamlingen kunne forblive på Hjalmar Brantings Plads og leve op til nutidens krav og vilkår.

Resultatet blev, at arkivalierne i foråret 1970 fik plads i kælderen under Folkets Hus. Bibliotekets fremtid blev for en stund uafklaret. Først hed det, at biblioteket også skulle placeres i kælderen i Folkets Hus, da villaen på Hjalmar Brantings Plads skulle sælges for at skaffe midler til driften. Der skete imidlertid det, at Børge Schmidt blev valgt til borgmester i København og fratrådte sin stilling den 1. maj. For at spare foreslog medarbejderne at indføre kollektiv ledelse. Det var helt i tidens ånd i nogle kredse men ikke i arbejderbevægelsens organisationer. De fire kernemedarbejdere, Lilian Fluger og Karen Pedersen fra biblioteket og Gerd Callesen og Leif Larsen fra arkivet fungerede fortræffeligt sammen, men deres forslag var formentlig ment som en overgangsløsning, indtil en ny – gerne professionel – leder kunne udnævnes.

ABAs bestyrelse svarede igen ved at skabe enighed om, at bibliotekets fremtid bedst kunne løses med en placering på LO-skolen. Hvad der kort efter spolerede denne enighed, må stå hen, men den 1. juni 1971 kom biblioteket på plads sammen med arkivet i Folkets Hus. Bestyrelsen havde inden da fået ny formand og pr. 15. januar 1971 udnævnt den tidligere HK-formand, Henry Gran, til ny leder af ABA. Dermed gik man tilbage til den gamle tradition med ledere på deltid.

Nyt liv i Folkets Hus

Det var i absolut sidste øjeblik, at der blev fundet en løsning på at bevare ABA som en samlet institution i Folkets Hus. Indvielsen af de nye lokaler den 1. oktober 1971, hvor flere af de mange aktiviteter omkring Socialdemokratiets 100-års jubilæum indgik, var knap nok overstået, før de store årgange af uddannelsessøgende myldrede ind fra kældertappen for at låne litteratur om socialisme og arbejderorganisation. Situationen var ganske ny for ABA, og lokalerne på den gamle adresse havde været helt utilstrækkelige. Heldigvis fik man dispensation fra Arbejdstilsynet til at drive virksomhed i en kæl-

Bibliotekar Karen Pedersen og leder af ekspeditionen Lilian Fluger. To ildsjæle, der altid var til rådighed med vejledning

der uden lys til gaden, men kun i op til to år ad gangen med mulighed for forlængelse.

De mange studerende fra universiteter og andre læresteder havde stor gavn af studiet af de gamle pjecer og arkivalier, der nu var mere tilgængelige. I 1965 havde de tre forskere, Claus Bryld, Niels Finn Christiansen og Lise Togeby, fået guldmedalje for deres afhandlinger om samme emne, nemlig "Revisionismens betydning for det danske Socialdemokratis idéudvikling fra 1880'erne til 1930'erne". De tre afhandlinger kom nu i konstant omløb blandt lånerne, der ofte måtte stå på venteliste. Sådan gik det fremover med alle nye specialer, der blev skrevet. Det var studerende, der udførte ny forskning/undersøgelser i arbejderhistorien, og forventningerne var store, hver gang der kom et nyt speciale. ABA fik på den måde oparbejdet en enestående samling utrykte afhandlinger, hvoraf mange fortsat repræsenterer den eneste bearbejdede viden om sider af arbejderbevægelsens historie.

At det stod sløjt til med kendskabet til arbej-

Biblioteket i kælderen under Folkets Hus på Vesterbro, 1971

dernes historie blev bekræftet i en undersøgelse om skolebøgernes indhold, foretaget af Danmarks største fagforbund SiD. Den viste, at arbejderbevægelsens indsats i samfundet var så godt som fraværende i bøgerne til historieundervisningen. Der forestod et kæmpearbejde at få det ændret.

ABAs succes tvang medarbejderne til at komme med en fremtidig arbejdsplan, hvori der også blev dryppet malurt i bægeret i form af ønsket om flere økonomiske ressourcer.

Ifølge medarbejderne var den stærkt forøgede interesse for forskning i arbejderbevægelsens historie en enestående chance for at få igangsat en registrering af de mange arkivalier, hvor LOs og Socialdemokratiets arkiver stod højest på ønskelisten. Dertil kom forslag om en større indsats på oplysningssiden, med foredragsrækker, artikler til fagbladene og til pressen. Et samarbejde med de lokale fællesorganisationer landet over kunne styrke indsamlingen, og udstillinger på de mange forbundskongresser kunne stimule-

re de delegeredes nysgerrighed over for deres organisations historie.

En kontakt til universiteterne måtte selvsagt opprioriteres, men medarbejderne vovede ikke i denne omgang at foreslå, at ABA skulle udvikle sig til en forskningsinstitution. ABA kunne stimulere til forskning ved at stille materialer til rådighed. Til det formål arbejdede de to medarbejdere, Gerd Callesen og Leif Larsen, på at stifte et forum, der kunne være udgiverselskab for de studier og undersøgelser, som primært de studerende var i fuld gang med at gennemføre på ABAs læsesal. Ideen fik en hård behandling i bestyrelsen i efteråret 1970. Den følte sig svigtet og mente, at de skulle have godkendt forslaget om at stifte et selskab, inden det var udsendt til arbejderorganisationerne. Det havde imidlertid aldrig været hensigten, at selskabet skulle være en del af ABA. Man skulle være uafhængig af partipolitik og hvile i sig selv økonomisk, og det synspunkt kom til at fremgå af vedtægterne ved stiftelsen af 'Selskabet til forskning i arbejderbe-

Et hold elever fra Roskilde Højskole i gang med deres opgaver på læsesalen i Folkets Hus, 1971

vælgens historie' (SFAH) den 4. december 1970. Stiftelsen skete på en aften hvor der var topboksekamp mellem amerikaneren Floyd Patterson og svenskeren Ingemar Johansson. Selv om det holdt hårdt, og diskussionerne bølgede frem og tilbage, fik man vedtaget, at der skulle udsendes en årbog, og at SFAH skulle have postadresse fælles med ABA. Selskabets forhold til ABAs bestyrelse var i den første tid anstrengt, men det lykkedes senere at indgå en samarbejdsaftale, som aldrig siden er blevet anfægtet.

Aktiviteterne i Folkets Hus udsatte naturligvis medarbejderne for et massivt arbejdspress. Ved åbningen var staben den samme, bortset fra ansættelser af studerende. Da økonomien kun langsomt blev forbedret blev mange opgaver varetaget af et antal militærnægtere, der i enkelte perioder svarede til antallet af faste medarbejdere. Personalet kunne dermed repræsentere alle ideologiske retninger inden for arbejderbevægelsen: anarkister, syndikalister, venstresocialister, kommunister, folkesocialister og socialde-

mokrater. Det var til tider berigende, men det kunne også være skræmmende. Henry Gran gjorde en stor indsats i arbejderbevægelsen og forstod at berolige gemytterne i LO og Socialdemokratiet, når tvivlen om ABAs grundlag eller rygterne om venstreorientering var i omløb. Socialdemokraterne i ABA skjulte ikke deres ståsted og stod sammen om, at ABA skulle have alle retninger i arbejderbevægelsen repræsenteret på hyl-der og i arkivskabe.

Det sidste var også et krav fra lånerne og fra staten, der gradvis øgede sit tilskud, men i slæbetempo. Med midler fra LO lykkedes det at få biblioteket flyttet op i lyset på 2. sal i 1976. Det lettede på pladsproblemerne i kælderen og muliggjorde indretningen af et moderne bibliotek med en rummelig læsesal. Desværre blev der ikke lydisoleret til den store sal, så der var hyppigt musik og andespil til arbejdet. Forinden var der kommet flere faste medarbejdere. Willy Markvad skulle indsamle den nedlagte socialdemokratiske provinspresse. Henning Grelle blev ansat som ar-

kivar på deltid og bibliotekar Dorte Ellesøe Hansen supplerede biblioteksafdelingen. Personalet var dog fortsat sparsomt i forhold til opgaverne, hvoraf flere nu også blev løst af personer i forskellige beskæftigelsesordninger.

I november 1978 blev Arnold Johansen ny leder af ABA på deltid. Han havde en baggrund som mangeårig formand for Blik- og Rørarbejderforbundet. Arnold Johansen var fagforeningsmand til fingerspidserne med en personlig stil, som langt fra alle medarbejdere fandt konstruktiv. Da Max Harvøe blev bestyrelsesformand i 1981, blev samarbejdsklimaet væsentlig forbedret, og det lykkedes Arnold Johansen at skaffe en økonomi, der gjorde det muligt at sætte helt nye projekter i søen.

ABA som forskningsinstitution

I 1983 fik ABA status som forskningsbibliotek og kom fast på Finansloven. Umiddelbart medførte det ikke flere ressourcer, men det styrkede institutionens position i den ny tid, der var på vej. "Man må kende det forbigangne – for at forstå det nuværende og påvirke det kommende" –

ABAs slogan fra 1970'erne blev nu bragt i bedre overensstemmelse med virkeligheden. ABAs 75-års jubilæum i 1984 skulle markere den ny kurs med egne udgivelser. Børge Schmidt blev bedt om at skrive en bog om arkivets historie og Henning Grelle en bog om arbejderbevægelsens faner. *Under de røde faner* udkom i farver i 10.000 eksemplarer og blev en meget stor succes. I jubilæumsåret besluttede man også at udsende et årsskrift med nyheder, artikler og oplysninger om samlingernes tilvækst.

En anden større satsning blev også fremskynnet af bestyrelsesformanden Max Harvøe. Arbejderbevægelsens tillidsmænd skulle klædes bedre på med viden, når møder og konferencer bragte dem til udlandet. Ideen var at fremstille en række hæfter om arbejderbevægelsen i 12 forskellige lande. I 1988 var alle 12 hæfter udkommet, men beklageligvis blev serien aldrig en salgssucces, selvom indholdet var af høj standard.

Manglende salg lagde ingen dæmper på lysten til at påvirke begivenhederne med udgivelser. Med støtte fra LOs hovedkasserer Erik Hemmingsen blev der givet grønt lys til en udgivelse om 1. maj-dagen i anledning af det forestå-

I 1976 flyttede biblioteket til 2. sal i Folkets Hus. Det gav mere plads til bøger og til ekspeditionen.

Foto: Harry Nielsen

Selv efter bibliotekets flytning til 2. sal fik arkivet trange kår i kælderen. Afleveringen fra Danmarks kommunistiske Parti i 1990 sprængte rammerne, og der blev indført midlertidigt stop for nye afleveringer

ende 100-års jubilæum i 1990. ABAs medarbejdere havde altid været travlt beskæftiget i april-dagene op til 1. maj med at besvare henvendelser om, hvorfor man holdt 1. maj, hvordan dagen havde udviklet sig, og hvad der var dagens aktuelle budskab og betydning. Nu ville man en gang for alle besvare spørgsmålene i en antologi. *Arbejdernes 1. Maj* blev en succes, men forespørgslerne om 1. majdagen hørte aldrig op.

Arbejderbevægelsens historie blev i 1980'erne ikke kun organisationernes politiske og faglige historie, men også emner som lokalhistorie, kulturhistorie og ikke mindst kvindehistorie blev taget op. Året 1990 var også 75-året for kvindernes valgret og valgbarhed til Rigsdagen, og ABA ville markere arbejderkvindernes indsats herfor. *Dagligdagens kvinder*, redigeret af Karen Kræmer, var i tekst og billeder historien om stemmeretskampen set fra neden, fra kvindernes dagligdag i hjemmet og på arbejdet.

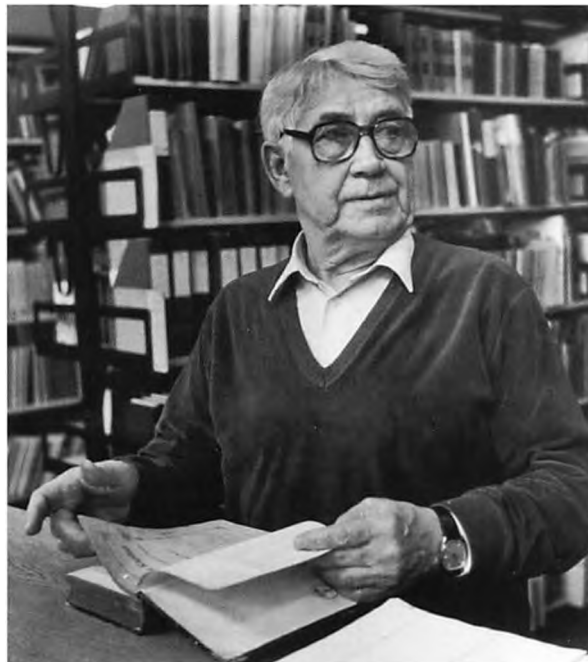
I 1980'erne fik bogen som medie konkurrence fra alskens elektroniske medier. ABA var med fra begyndelsen og fik i 1985 eksterne midler til et videoprojekt, der skulle handle om en række

almindelige arbejderes livserindringer. Resultatet blev et antal – stadig seværdige – videofilm om mandlige og kvindelige arbejderes skoletid og arbejdsliv. Videoprojektet var et forsøg på at være på forkant med udviklingen, men det viste sig hurtigt, at ABA ikke kunne følge med. Presset på den visuelle samling, først og fremmest fotoafdelingen og plakatsamlingen, steg dagligt, og snart efterspurgte man også gamle film. Tidens arkivafleveringer kom nu også til at rumme andet end papir. Lyd- og videobånd fulgte med i stigende grad, og ind imellem dukkede der også film op. Det var på mange måder en positiv udvikling, ikke mindst for Danmarks Radio i 1986. DR gik i gang med en TV-serie i syv afsnit om arbejderbevægelsens historie i tiden frem til 1930'erne. *Snart dages det* blev vist i 1987, og uden ABAs samlinger var der ikke blevet nogen tv-serie.

Presset fra de elektroniske medier bevirkede, at ABA måtte sætte bibliotekar Hannah Lindén til at forestå opbygningen af en audiovisuel samling. Desværre måtte det opgives efter nogen tid, da ABA ikke kunne få en bevilling til at udbygge sin status som et arbejderbevægelsens mediear-

LOs hovedkasserer Max Harvøe (tv.) ved Henry Grans afskedsreception i 1978. Grans var leder af arkivet fra 1971 til 1978

ABAs daglige leder fra 1984 til 1989, Børge Pedersen. Foto: Harry Nielsen

kiv. Arbejderbevægelsens radio- og tv-stationer måtte derfor selv stå for en bevaring af deres produktioner, hvad siden har medført, at den er spredt for alle vinde og svært tilgængelig.

Flytning igen på dagsordenen

Umiddelbart efter 75-års jubilæet tiltrådte, stadig på deltid, fhv. oplysningssekretær i Nærings- og Nydelsesmiddelarbejdernes Forbund, Børge Pedersen som ny leder af ABA. Medarbejderne havde set frem til at få en fagligt uddannet leder på fuld tid. Bestyrelsen løste problemet ved at udnævne afdelingsledere for henholdsvis arkiv og bibliotek, mens Børge Pedersen primært skulle koncentrere sig om det administrative. Børge var en vidende og historisk interesseret fagforeningsmand, og han vandt med sit væsen og engagement hurtigt medarbejdernes tillid.

Børge Pedersen kastede sig med ildhu over det sædvanlige sisyfosarbejde med økonomien. I 1987 kom det til at se slemt ud. Nyansættelse i 1986 af Anette Eklund Hansen som arkivar og Karen Kræmer som fotoarkivar påvirkede om-

kostningerne. Det var imidlertid intet imod det store lønhop ved overenskomstløsningen i 1987. Efter år med historisk lav lønfremgang tog lønstigningerne et historisk hop, der kostede ABA i omegnen af 400.000 kr. årligt. Bestyrelsens konference på LO-skolen i foråret 1987 førte ikke til en økonomisk langsigtet løsning, men LO gik med til at dække omkostningerne i forbindelse med overenskomstfornyelsen.

En meddelelse på samme møde om at Arbejdernes Fællesorganisation overvejede at sælge Folkets Hus gjorde ikke problemerne mindre. I første omgang besluttede bestyrelsen, at ABA skulle blive i Folkets Hus, men det skulle vise sig at være en for optimistisk beslutning. Allerede året efter måtte bestyrelsen indtage en anden holdning. Folkets Hus ville nemlig ikke stille flere lokaler til rådighed for at løse ABAs presserende pladsproblemer. Derfor måtte ABA indstille sig på at finde en anden adresse, men man forsøgte at vinde tid og håbede på at et salg af huset ikke var nærførestående.

I december 1989 afløstes Børge Pedersen af historiker og arkivar Henning Grelle (undertegne-

Afdelingslederne Gerd Callesen (tv.) og Henning Grelle modtager i 1985 Ernst Christiansens arkiv af datteren Eva Christiansen

de). Min første opgave blev at finde en ny adresse til ABA. Imidlertid var der også et større underskud, der efter langvarige forhandlinger med LO resulterede i en økonomisk indsprøjtning fra

en række kooperative virksomheder. Det stabiliserede økonomien på kort sigt, men først LOs beslutning fra december 1993 om at regulere ABAs tilskud med samme reguleringsprocent

Fra flytningen fra Folkets Hus i 1993. Blomstervogne fyldt med arkivkasser opstillet i Folkets Hus' store sal, klar til at blive fragtet til Nørrebro

som kontingentet til LO, skabte ro og stabilitet om økonomien. Fra året 1994 ville ABA modtage et tilskud til driften på 5,4 mio. kr. fra LO. På det tidspunkt havde ABA fået ny adresse på Nørrebro, og også flytningen fra Folkets Hus blev finansieret af LO.

I Folkets Hus havde arkivafleveringerne sprængt alle rammer. Helt galt gik det, da Danmarks kommunistiske Parti kollapsede og hovedkvarteret i Dronningens Tværgade skulle tømmes. 800 flyttekasser med arkivalier og bøger blev kørt til det i forvejen overbelæssede ABA. Det medførte, at ABA måtte sige stop for yderligere afleveringer, indtil der var fundet en løsning på pladsproblemerne. Spørgsmålet om Folkets Hus' fremtid bølgede frem og tilbage. Snart ville Fællesorganisationen sælge, snart skulle huset renoveres og omdannes til kongrescenter. I 1991 gjorde ABA det klart over for husejeren, at Folkets Hus ikke både kunne være kongrescenter og

rumme Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Derfor gik jagten ind på nye lokaler, hvad der snart viste sig problematisk. Geografisk placering og tilstrækkeligt med kvadratmeter var ikke det eneste afgørende. Bygninger var der nok af, men de fleste måtte opgives, da det viste sig, at gulvenes bæreevne var utilstrækkelig til de tunge arkivalier og bibliotek. Det hele endte lykkeligt med en ejendom på Nørrebrogade, der tidligere havde huset et stort københavnsk trykkeri. Her var tilstrækkelig plads, huslejen var acceptabel, og arealerne kunne bære selv de tungeste genstande. Der var dog skår i glæden. Ejerne havde netop skrevet kontrakt med et nyt trykkeri, beliggende tæt op ad ABAs nye lokaler. Og medarbejderne frygtede med rette, at støjen fra musikken i Folkets Hus nu skulle erstattes af maskinstøj. En lydisolering efter alle kunstens regler blev foretaget, men ingen beklagede, at trykkeriet efter få års virksomhed måtte dreje nøglen om.

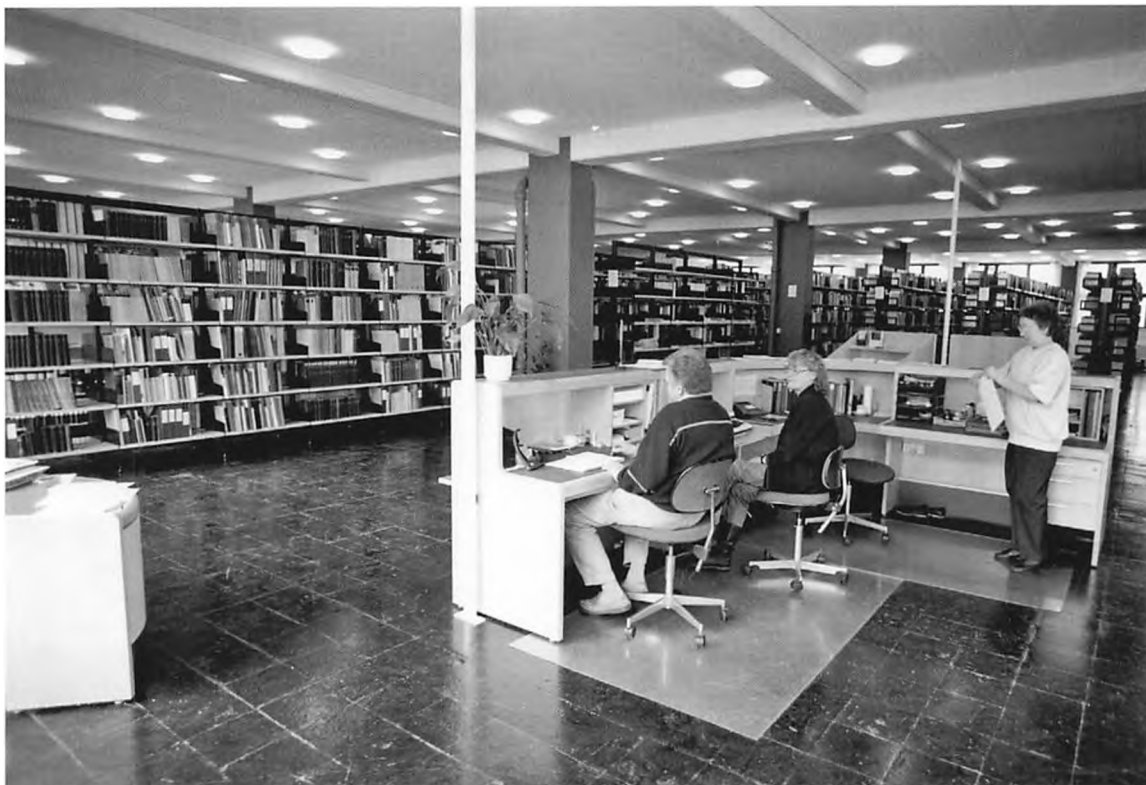
Den elektroniske virkelighed

Det nye ABA, der havde åbningsreception den 8. oktober 1993, blev indrettet som en multiinstitution, med tre hovedafdelinger: arkiv, bibliotek og fotoarkiv. Fanesamlingen der var vokset til 800 stk., plakatsamlingen og den video- og båndsamling, der trods alt var opbygget, blev fordelt på de tre hovedafdelinger. ABAs brugere tog godt imod de stærkt forbedrede faciliteter, og langt flere lagde vejen om Nørrebrogade 66 D.

Omkostningerne ved flytningen havde været store, men driften blev stabiliseret, da Kulturministeren gav tilsagn om 1/2 million kr. mere på finansloven fra 1994/95. I forhold til ressourcerne var der imidlertid en ny udfordring på vej, og den kunne nok give anledning til panderynker.

I begyndelsen af 1990erne fløj nye udtryk og ord gennem luften som 'Hjemmeside', 'World Wide Web', 'retrokonvertering af bibliotekernes kortkataloger', 'biblioteks- og arkivdatabase', 'digitalisering' og meget mere. Informationsteknologien med private PC'er maste sig ind i folks stuer, og institutionerne måtte følge med. Fra midten af 1990erne kunne man hurtigt få følelsen af, at hvis ikke man kom med på vognen, blev man hægtet af. Eller med andre ord: Blev

Det ny bibliotek på Nørrebrogade 66 D, som det så ud frem til 2001. Foto: Harry Nielsen

ABAs samlinger ikke tilgængelige på internettet, ville det være det samme, som at de ikke fandtes eller blev udlånt. Måske ikke i dag - men i morgen. Etablering af maskinpark og programmer var dyrt, ikke mindst til biblioteksprogrammerne, skønt det måske var for intet at regne mod alt det kartoteksarbejde, som generationer af bibliotekarer havde opbygget i store katalogskuffer. Disse mange kartotekskort skulle nu, med et populært ord, retrokonverteres, dvs. aflæses og tilrettes, så bøger og tidsskrifter kunne findes elektronisk. Men informationsteknologien greb ikke bare ind i biblioteket. Arkivet var også interesseret i, at arkivbrugere kunne finde vej til samlingerne via nettet. Opgaven virkede uoverskuelig økonomisk og arbejdsmæssigt, men på forunderlig vis lykkedes det at få ABA med helt fremme.

ABA havde fået EDB-maskiner tilbage i 1987, men de blev mest benyttet til tekstbehandling. I 1990 gik biblioteket bort fra kartotekskort og begyndte at katalogisere nye bøger på EDB. I de

følgende år blev planlagt en ny informationsstrategi af arkivar Hans Uwe Petersen, der snart blev institutionens EDB-konsulent. I 1996 påbegyndtes et projekt, der skulle modernisere ikke bare bibliotek og arkiv, men også fagbevægelsens og arbejderhøjskolernes biblioteker. ABA skulle være værtsbibliotek og stå for bibliotekssystemet, der fik navnet "Stauning", for anskaffelser af biblioteksprogram og for efteruddannelse. Bevillingen der løb over 3¹/₂ år kom fra LO og indbar samtidig, at biblioteket kunne få kortkartoteket gjort elektronisk. Der fulgte endvidere midler til maskinpark med. Projektet som fik navnet "Fagbevægelsens Fælles Bibliotekssystem" bragte ABA op i superligaen. Sammen med arkivets database, kaldet "Abase", lå man nærmere toppen end bunden. Allerede i 1997 var retrokonverteringen afsluttet, og otte biblioteker var med i samarbejdet. Fra marts 1999 var der adgang til ABAs bøger, tidsskrifter og fagblade samt til en betydelig samling af arkiver på adressen www.aba.dk.

Læsesalen på Nørrebrogade. Den blev i 2001 flyttet ned i stueetagen sammen med biblioteket. Foto: Harry Nielsen

Selvom informationsteknikken lagde voldsomt beslag på alle aktiviteter, blev der trods alt også plads til markante udgivelser. ABA markerede Socialdemokratiets 125 års jubilæum med antologien *Udfordring og omstilling*, der indeholdt artikler om partiets politik fra 1971 til 1996. Samtidig havde Louis Pios gamle avis *Socialisten*, *Social-Demokraten*, *Aktuelt* og på daværende tidspunkt *Det fri Aktuelt* 125-års jubilæum, og også ved denne begivenhed blev der udarbejdet en større artikel om avisens historie.

I januar 1998 holdt LO sit 100 års jubilæum, og LOs historie udkom i to bind, hvor det ene, der omfattede tiden fra 1945, blev redigeret af Henning Grelle og Anette Eklund Hansen.

I 1990'erne havde ABA stået for flere andre udgivelser, og der blev med fortrøstning set frem til årtusindskiftet på forsknings- og formidlingsområdet.

AIC-sagen

I foråret 1998 var politiets og forsvarrets efterretningstjenester på ny kommet i pressens søgelys. Efter et langvarigt pres fremsatte justitsministeren et lovforslag i oktober, der pålagde en kommission at undersøge de retlige aspekter ved PETs overvågning af lovlige politiske organisationer efter 1968. Forslaget blev imidlertid kritiseret for ikke at omhandle tiden før 1968, da der var bred enighed blandt forskere, journalister og politikere om, at ulovlig overvågning var startet i begyndelsen af Den kolde krig sidst i 1940'erne. Justitsministeren var villig til at lade en undersøgelse gå længere tilbage, men den skulle i givet fald være historisk og være uden retslig eftervirkning. Kritikerne var ikke mindst nysgerrige efter at få skovlen under Socialdemokratiets Efterretningstjeneste, som Arbejderbevægelsens Informationscentral (AIC) blev døbt i medierne. ABA fik besøg af journalister, og DR var også på pletten for at filme propagandamateriale fra AICs arkiv.

Den 30. oktober 1998 modtog ABA brev fra statsministeren med opfordring til at stille AICs arkiv til rådighed for forskere udpeget af det humanistiske og samfundsvidenskabelige forskningsråd. Dagen efter besluttede undertegnede at suspendere adgangen til AICs arkiv og gøre det utilgængeligt. "Statsministeren åbner arkiv, mens ABA lukker dem" hed det i avisoverskrifter. Der lød et ramaskrig, som udløste en bølge af utilfredshed mod ABAs handling. Set i bagklogskabens lys var beslutningen mindre heldig, men i de hektiske dage var den fornuftig og forståelig.

AICs arkiv havde i årevis været tilgængeligt for forskere, og arkivet rummede ikke oplysninger, der nødvendiggjorde særlige klausuler. Et par kasser i arkivet indeholdt navne og adresser på AICs mange hundrede kontaktfolk på arbejdspladserne, og kun de var klausuleret af hensyn til privatlivets fred. Så sent som i september havde journalister fra *Weekendavisen* haft adgang til arkivet og offentliggjort en redelig artikel, der dog pustede gevaldigt til ilden og fik sat brand i opfattelsen af, at AIC sammen med den private efterretningsorganisation "Firmaet" udgjorde de mest lyssky efterretningstjenester under Den

Det oprindelige arkiv på Nørrebrogade. Det er siden blevet suppleret med yderligere lokaler. Foto: Harry Nielsen

kolde krig. Estimerede forskere postulerede i TV og den trykte presse, at LO og Socialdemokratiet – og dermed ABA – var i besiddelse af hemmelige kartoteker over danske kommunister. Den påstand blev afvist af ABA, som måtte henvise til, at kartoteker, hvis sådanne var blevet bygget op, måtte være blevet destrueret ved AICs nedlæggelse i 1973. Det var ingen hemmelighed, at AIC som en central del af sin virksomhed holdt nøje øje med kommunisternes aktiviteter i fagbevægelsen og på arbejdspladserne. Det var også dokumenteret, at AIC udvekslede oplysninger med politiet, men deres karakter og indhold kunne man kun gisne om. Noget formaliseret samarbejde med statslige efterretningstjenester kunne heller ikke dokumenteres fuldt ud, kun antydes.

Når ABA fra den ene dag til den anden lukkede for brugernes adgang til arkivet, var motivet lige ud ad landevejen. Skulle en gruppe uafhængige forskere sættes til at undersøge AIC, nytte-

de det ikke, at journalister og TV kunne gennemgå og offentliggøre flere luftige AIC-historier inden et sådant initiativ kom på plads. Af hensyn til troværdigheden var ABA interesseret i, at forskerne hurtigt kom i gang med henblik på at få aflivet historierne om kartoteket m.v.

I 1999 blev der nedsat en statslig undersøgelseskommission, PET-kommissionen. Den fik straks adgang til AIC-arkivet, men i skrivende stund er dens historiske redegørelse endnu ikke udkommet. Til gengæld har mange andre forskere efterfølgende haft adgang til AIC-arkivet, og gennem en sammenkobling af oplysningerne herfra med udenlandske arkiver har de tegnet et interessant og nuanceret billede af organisationens aktiviteter under Den kolde krig.

Nye udfordringer og fusion

AIC-sagen blev snart afløst af ny turbulens, nemlig den nærmest evigt tilbagevendende kamp om økonomiske ressourcer. Denne gang ikke kun til dagen og vejen, men nu i et perspektiv, der rakte fire år frem.

ABA var blevet en stor institution, der havde stigende udgifter, når overenskomsterne skulle fornyes og huslejen reguleres årligt. Fremskrivninger af budgettet tegnede ikke noget lyst billede, og kontingenterne til LO var for nedadgående. Heldigvis fik ABA en stigning på finansloven for år 2000 på 1/2 mio. kr., men det lovede ikke godt for fremtiden, da Kulturministeriet overførte ABA fra finansloven til Tips- og Lotto-midlerne.

Året 2001 blev indledt med en sparerunde på såvel medarbejdere som lokaler. Biblioteket flyttede fra 1. sal ned i stuen, der til gengæld blev suppleret med flere lokaler til arkivsamlingerne. Foredragssalen, der havde været til stor nytte til møder og foredrag, blev omdannet til læsesal. Omflytningen var naturligvis ikke gratis, men samlet set reducerede den omkostningerne på længere sigt. Glæden og troen på fremtiden blev imidlertid kort. Da den borgerlige regering trådte til i efteråret 2001, var en af dens første handlinger at fjerne 1/2 mio. kr. fra ABAs bevilling. Det skete med øjeblikkelig virkning og måtte derfor følges op af øjeblikkelige besparelser.

Som en konsekvens heraf behandlede ABAs

bestyrelse institutionens fremtid i foråret 2002. På basis af oplæg med forskellige scenarier valgte man hurtigt, at der skulle ske en sammenlægning af de to kulturinstitutioner inden for arbejderbevægelsen – Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv og Arbejdermuseet.

De to kulturinstitutioner havde til daglig et glimrende samarbejde, der rakte helt tilbage til 1984, hvor man var gået sammen om at vise en udstilling om "Den internationale socialistiske kongres i 1910". Siden var det blevet til mange udstillinger, udgivelsessamarbejde, projekter med film og video, fælles forskningsopgaver samt administrativt samarbejde. Medarbejderne på alle niveauer havde et godt kendskab til hinanden og dermed også gode muligheder for at kunne styrke det, der var selve ideen, nemlig at udbrede kendskabet til arbejderklassens og arbejderbevægelsens historie, kultur og dagligdag.

Til daglig gjorde de to institutioner tingene meget forskelligt, og kun på få områder varetog man indsamling, hvor der kunne være tale om indbyrdes konkurrence. I forbindelse med tidens debat om det såkaldte ABM-samarbejde – arkiv, bibliotek og museum – aktualiseret af internettes nedbrydning af institutionsgrænser, var en sammenlægning ganske naturlig. Men hvor man i debatten talte (taler) om ABM-samarbejde, skulle sammenlægningen mellem ABA og Arbejdermuseet være fysisk, således at resultatet blev én ny organisation med én ny bestyrelse, én ny daglig ledelse og én hovedadresse.

Under de indledende forhandlinger gav sidstnævnte anledning til frygt for, at Arbejdermuseets smukke festsal skulle omdannes til bibliotek. Det var under overvejelse, men som tilfældet havde været før, viste det sig, at gulvet i festsalen ikke kunne bære, og i sommeren 2003 kunne mange ånde lettet op. Der blev ikke noget bibliotek i Rømersgade. Hertil flyttede kun ekspedition og læsesal samt et antal af bibliotekets medarbejdere. ABAs samlinger forblev på Nørrebrogade, der blev omdannet til bemandet magasin med plads til Arbejdermuseets registrering og til konserveringsafdeling.

Den 27. august 2004 var der officiel åbning af den nye institution – Arbejdermuseet med Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv. Det skete

samtidig med, at museet kunne indvie sine nye underjordiske udstillingslokaler på 370 m² og en ny moderne reception til publikumsmodtagelse. Der var derfor på mange måder tale om en ny start for begge kulturinstitutioner.

De seneste 5 år har naturligvis budt på udfordringer, problemer, sorger og glæder. Der er stadigvæk praktiske og organisatoriske tilpasninger, og selv om ikke alle mål er nået, har ideen været rigtig. På forsknings- og formidlingssiden har den fælles institution givet arbejderhistorien et gevaldigt løft, som på alle måder må erklæres for opløftende med henblik på fremtiden.

ABAs første hundrede år har været præget af perioder med store økonomiske problemer og det tilbagevendende spørgsmål om plads og beliggenhed. Det har også været småt med arbejdskraft, og det har været svært at få ressourcer til de mange aktiviteter. Derimod har det ikke været vanskeligt at opbygge samlinger i form af bøger og tidsskrifter, arkiver og audiovisuelle medier. Samlingerne er blevet mangedoblet inden for de sidste halvtreds år. Selvom noget er gået tabt i den første tid, og en del måske kunne være reddet, såfremt ABA havde været bedre klædt på økonomisk, er det vigtigt at fremhæve, at samlingerne i dag er unikke og genstand for beundring fra mange europæiske lande, hvis materiale gik tabt under krigen.

Til studiet af Danmark som det fattige landbrugsland, der blev industrination og udviklede sig til et velfærdsamfund integreret i Europa og på global kurs, er ABAs samlinger ikke bare interessante, men ikke til at komme uden om. Derudover er der stof nok til nye undersøgelser. Materialerne tåler at blive mødt med nye problemstillinger og omfortolkninger, ja meget fortjener at blive pakket ud og blive genstand for studier for første gang.

Ved hjælp af informationsteknologien er der gjort alt for at gøre så meget som muligt tilgængeligt for så mange som muligt. Brugere har i dag mulighed for at sidde hjemme og søge i alle samlingerne. Der er også sat alle sejl til at placere arbejderhistorien langt stærkere i Danmarks-historien. Dermed er arbejderens fodspor i samfundet blevet en uomgængelig del heraf.

Uden LO og fagbevægelsens støtte var det aldrig sket.

Oluf Bertolt, 1891-1958

Manden, der ikke havde tid til at have travlt

Af Erik Strange Petersen

At Arbejdermuseet og ABA kan fejre rund fødselsdag den 12. juni 2009 skyldes, at det var på denne dag for 100 år siden, forretningsudvalgene for Socialdemokratisk Forbund og De Samvirkende Fagforbund godkendte etableringen af et Arbejderbevægelsens Arkiv. Oprettelsen var blevet besluttet på såvel partiets som De samvirkende Fagforbunds (DsFs) kongres året før, men selv om mange kyndige og centralt placerede personer inden for bevægelsen engagerede sig i den nye institution, var den dog underlagt meget beskedne økonomiske og lokalemæssige rammer i de første mange år. Disse trængselstider skal ikke skildres her, men blot nævnes som baggrund for den virksomhed, som genstanden for denne beretning, Oluf Bertolt, blev involveret i, da han i 1925 fik stillingen som arkivar, samtidig med at han blev fastansat ved Arbejdernes Oplysnings Forbund, som var oprettet året før.

Stillingen som arkivleder fastholdt han i 12 år til 1937, men han vedblev som forsker og formidler af arbejderhistorien gennem hele sit liv med at være en hyppig bruger af ABAs samlinger, samtidig med at han gennem sit trediveårige virke som ankermand i AOF udviklede sig som den visionære, vidende og myreflittige krumtap i hele det bredspektrede socialdemokratiske kultur- og oplysningsarbejde.

Også i andre sammenhænge, bl.a. som kommunalpolitiker på Frederiksberg, udøvede han en stor indsats for den bevægelse, som han fra sin spæde barndom i Århus havde været en del af.

Århusianeren

Oluf Berthold Jensen blev født i Århus den 30. maj 1891 som ældste barn af arbejdsmand Jens Jensen (1861-1948) og Marie Kristine Kristensen (1864-1926) – han tog navneforandring til Bertolt i 1916. Faderen var født i Lading, 15-20 km vest for Århus, og dermed én af de tusinder, der

søgte til byen i sidste tredjedel af 1800-tallet. Moderen var født i Århus, men kan meget vel have været barn af nyttilvandrede forældre.

Jens Jensen blev kusk, mens Marie Kristine – i det mindste efter århundredeskiftet – synes at have været hjemmegående husmoder. Der var udover Oluf tre mindre børn: Mary Kirstine fra november 1893, Jørgen Marius fra februar 1895 og Laura Rosa Gerda fra januar 1899.

Århus var omkring 1900 med mere end 50.000 indbyggere vokset frem til at blive landets suverænt største by uden for hovedstaden med en velkonsolideret arbejderbevægelse, der også havde fået godt tag i organiseringen af de ufaglærte efter en brydsom start i 1889. I opbygnings- og kampårene fra stiftelsen og 15-20 år frem var det ikke mindst Jens Jensen og R. P. Jacobsen (senere byrådsmedlem og restauratør), der trak læsset og flere gange skiftedes til at være formand for Arbejdsmændenes Fagforening, Århus. Jens Jensen var delegeret ved Dansk Arbejdsmands Forbunds (DAFs) stiftende kongres i 1896 og deltog som æresgæst ved forbundets jubilæumskongres i 1947.

Gennem hele sin barndom havde Oluf således haft organisationsforhold og arbejdskampe tæt inde på livet, og det ikke alene i hjemmet. Senest omkring århundredeskiftet synes faderen at have opnået varig ansættelse som kusk i Arbejdernes Forbrugsforening. Navnet på denne virksomhed, der var begyndt så tidligt som i 1884, var for så vidt misvisende, og det ændredes da også til Arbejdernes Produktionsforening i 1906. Hovedaktiviteten var et stort og effektivt bageri, der løbende blev udvidet og moderniseret og forsynede detailhandlende og institutioner i hele Århus og omegn med brød. Fra 1889 leverede den også kul og brændsel, og kort efter optog den maltøl- og mineralvandsproduktion.

I 1888 erhvervede denne første levedygtige kooperative virksomhed inden for den danske

Udover mange lovord fra malermester Mikkelsen modtog den udlærte malersvend i 1911 sølvmedalje for sit svendestykke

arbejderbevægelse den store toetages ejendom Studsgade 20 i det centrale Århus med plads til bageri og stalde mv. i side- og baghuse – og med butik og fem lejligheder i forhuset. Og her flyttede familien Jensen ind på første sal i 1903.

Den dynamiske forretningsfører for den blomstrende virksomhed var fra 1894 Jakob Jensen, som før da var medstifter af og formand for Murernes Fagforening. Han kom i byrådet ved valget i 1900 og blev byens første folkevalgte, socialdemokratiske borgmester 1919-32. Jakob Jensen bevidnede ved flere lejligheder transsatterne, når Oluf Bertolt søgte støtte til rejser og uddannelsesformål. Og da Fællesorganisationens Forsamlingsbygning på samme tid også havde til huse i Studsgade 5-7, to minutter fra hjemmet, kunne han også hyppigt deltage i arrangementer med byens mest fremtrædende arbejderførere som "Kong Harald" (Jensen) og Peter Sabroe. Så

den unge Bertolt må siges at have haft en central placering tæt ved centrum af den århusianske arbejderbevægelse under hele sin opvækst og læretid.

Oluf fik sin skolegang i Nørrebros Byskole, hvor han afsluttede øverste (dvs. syvende) klasse i marts 1906 med topkarakterer i såvel kundskaber som opførelse. Både i 5. og 7. klasse havde han fulgt aftenundervisning i tegning på Prins Frederik Ferdinands Tekniske Skole. Han blev ved udskrivningen af overlærer Müller anbefalet som "en sjælden flittig, velopdragen og begavet Dreng, der sikkert ogsaa i Fremtiden ved sine mange gode Egenskaber vil vinde Velvilje hos alle dem, han faar med at gøre."

Efter skolen fortsatte Oluf Bertolt som lærling hos malermester M. Mikkelsen, som ved læretidens afslutning i maj 1911 også kun havde lovord at sige. I sin uforbeholdne anbefaling skrev

Mikkelsen, der også havde haft ham som elev på Teknisk Skole, at han var en særdeles tro, pligt-opfyldende og lærelysten ung mand, ligesom han var særdeles dygtig i sit fag. Bertolt havde da også bestået svendepøven med rent UG og opnået sølvmedalje for sit svendestykke.

Det var dog ikke kun håndværksmæssig dygtighed, den unge malersvend havde erhvervet under sin læretid. Blandt de jævnaldrende malerlærlinge i Århus var den sidenhen højt estimerede tegner og grafiker, Ernst Hansen, som han sluttede et livslangt venskab med. De to dyrkede litteratur i en kreds, der bl.a. også rummede gymnasiasten Hans Hartvig Seedorff. "Og alle sammen mødte vi frem, hver gang der var en kunstnerisk begivenhed i byen", mindedes Bertolt sidenhen. Tyve år gammel var Oluf Bertolt således på mange måder vel rustet til at forlade hjemmet og søge nye udfordringer.

Vandre- og læreår 1911-1915

Den første station på vejen blev Askov Højskole i vinteren 1911-12 og igen den følgende vinter. Her fik han sit første sammenhængende indblik i den folkeoplysende virksomhed, som han selv kom til at tage op og udvikle i en socialdemokratisk kontekst. Blandt de lærere, han påvirkedes af, har han nævnt Jens Rosenkjær, J. Th. Arnfred, Poul Bjerre og Marius Kristensen uden at fremhæve nogen af dem specielt.

På den tid havde Bertolt endnu ikke forladt malerfaget. Han søgte og opnåede et rejselegat på 200 kr. fra Indenrigsministeriet og rejste mellem de to højskolevintre på valsen i Tyskland, Holland, Belgien og Frankrig. Det var en regulær tur på professionen med overnatninger på svendehjem, hvor man skulle vise skjorten for at sikre, at der ikke var utøj, før man fik udleveret en madras med voksdugbetæk. Jeg ind sugede "mange indtryk og lærte en masse, ikke mindst om det herhjemme", fortalte Bertolt 38 år senere i et jubilæumsinterview og fortsatte: "Når vi i AOF har lagt vægt på at få ungdommen ud i verden – til Genève-skolen, på britisk-nordisk sommerkursus og Holly Royd-skolen – så er det, fordi det har umådelig betydning for ens vurdering af de hjemlige forhold, at man har noget at sammenligne med."

Efter hjemkomsten tog han som nævnt endnu et vinterkursus på Askov, før han i 1913 rejste til København og fandt arbejde som malersvend. Samtidig indskrev han sig på Døckers Studenterkursus og bestod i juli 1914 nysproglig studentereksamen med gennemsnitskarakteren 3,94 – efter datidens 6-skala. Selv om resultatet ikke var prangende, var det en imponerende præstation, for Bertolt gennemførte forløbet på ni måneder, og studentereksamen tog også dengang normalt tre år.

Det følgende år var han jævnsides med arbejdet som malersvend indskrevet ved Københavns Universitet, hvor han i maj 1915 bestod filosofikum med den nydelige karakter MG. Denne indførende prøve i filosofiens grundbegreber var fælles for alle studerende ved universitetet uanset fakultet og fag, men om Bertolt havde planer om at fortsætte med f.eks. historie eller litteraturhistorie vides ikke. Det skal bemærkes, at han ikke udadtil benyttede sig af titlen cand. phil., som prøven ellers berettigede til, og som bl.a. en hovedperson i Bertolts historiske forfatterskab, Louis Pio, med forkærlighed havde gjort.

Højskolelærer og journalist 1915-1925

I 1915 blev Bertolt ansat som lærer ved Esbjerg Arbejderhøjskole, som med den dynamiske redaktør, byrådsmedlem og senere folketingsmand J. P. Sundbo som hoveddrivkraft og bestyrelsesformand var blevet grundlagt i 1910 som landets første levedygtige arbejderhøjskole. Efter en omflakkende start i lånte lokaler havde den i 1914 opnået statstilskud og kunne i januar 1917 indvie sin egen nyopførte "røde borg" på Vardevej. Lærerstabens bestod af 2-3 fasttilknyttede, heriblandt forstanderen Rasmus Vind indtil han afskedigedes i 1921.

Bertolts ansættelse blev relativt kort. Han fik ikke imødekommet en ansøgning om udsættelse af sin værnepligt og var indkaldt som menig til 20. bataljon i Slagelse fra april 1917 til oktober 1918, altså under det sidste halvandet år af Første Verdenskrig. Og da han året efter, i maj 1919, blev gift med Else Brix (1892-1984), rakte den beskedne lærerløn ikke. Han skiftede derfor hovedstilling og blev i 1920 af Sundbo ansat som

Året efter, at Bertolt knyttedes til Arbejderhøjskolen i Esbjerg, fik den omsider sine egen "røde Borg", der indviedes på Vardevej i januar 1917. Som sekretær og forretningsfører i AOF bevarede Bertolt gennem hele livet sit engagement i sin gamle arbejdsplads, herunder dens senere om- og nybygninger i 1929 og i begyndelsen af 1950erne

journalist ved Vestjyllands Socialdemokrat. Men som sin redaktør deltog han fortsat i højskolens undervisning frem til 1922, da han blev tilbudt stilling ved Høng Højskole.

Julius Bomholt, der selv var forstander for Esbjerg Arbejderhøjskole 1924-29, søgte i skolens 50-års jubilæumsskrift at forklare, hvorfor Sundbo i 1921 havde valgt Laura Ankjær sig frem for Bertolt til ny forstander:

"Der var i hans undervisning en tyngde af saglighed og sober vurdering, og de egen-skaber, der – langsomt – førte ham frem til den øverste plads i AOF, var også dengang til stede. Som håndværker havde han vandret på Europas veje, og i Askov havde han modtaget den inspiration, som han gerne ville bringe ind i vor tids arbejderverden. Der var en understrøm af varme i hans interesser og en trang til at dele dem med andre, men noget i hans natur bevirkede, at det var svært at forene talent og skæbne. Det skrevne ord lå ham nærmere end det talte, og han blev

jo den danske arbejderbevægelses fornemste historiker"

Derpå vurderede Bomholt, at Bertolt havde krævet mere frihed som forstander, end bestyrelsesformand Sundbo ville afgive, og at han forlod skolen "med ligesom skyggen af en skuffelse over sig." En skuffelse, som Bomholt ser som en mulig drivkraft, som et ønske om kompensation og oprejsning, som lå bag den resultatrige indsats for Arbejderhøjskolen. Bertolt sidenhen kom til at udøve, og som kronedes med byggeriet af den nye skole i begyndelsen af 1950erne.

Bomholts vurdering af skuffelsen – og i den forbindelse af en vis hældning mod tungsind og mistrøstighed hos Bertolt – rummer dog næppe den fulde sandhed. Bertolt fremhævede livet igennem gerne med glæde sin journalistiske læremester J. P. Sundbo og dennes læresætning for god journalistik: "Først sagen, og derefter kommentarerne". Der er næppe tvivl om, at de få år på Vestjyllands Socialdemokrat var vigtige og udviklende for Bertolts flittige og alsidige evne til

skriftlig formidling. Og hvorom alting er, Esbjerg-opholdet blev, som Roar Skovmand formulerede det i AOFs 25-års festskrift, for Bertolt "indledningen til en livsgerning, der helt var stillet i folkeoplysningens tjeneste."

Som det næste skridt på vejen hertil var Oluf Bertolt 1922-25 lærer på Høng Højskole, hvor E. Munk og Tormod Jørgensen siden 1914 havde forsøgt at realisere Grundtvigs tanke om den folkeligt samlende Skole i Soer med appel til både bønder og arbejdere. Gennem kontakter med fremtrædende socialdemokrater som C. V. Bramsnæs søgte de at fremme tilslutningen blandt byarbejderne, og ansættelsen af Bertolt indgik i denne bestræbelse, der faktisk også betød, at Høng fik et godt ry indenfor arbejderbevægelsen.

I et indlæg i tidsskriftet *Socialisten* i 1923, hvori Bertolt stærkt støttede oprettelsen af det planlagte AOF, fremførte han, at forbindelsen mellem arbejderbevægelsen og højskolen var vigtig for arbejderne:

"Dersom vi skal udvikle et tilstrækkelig stort Antal af tilstrækkelig dygtige unge, til at vi ikke blot kan sejre, men også fastholde Sejren og gennemføre Samfundets Omformning, er det ikke nok at de, der skal være Surdeigen i Brødet, tilegner sig de socialistiske Teorier, den rene Lære - de må ogsaa forstaa "de andre", og forstaa, hvordan de andre er kommen til deres Idéer."

Og hvad det angik, fortalte han, var man på Høng Højskole, hvor de forskellige politisk-økonomiske anskuelser var repræsenteret blandt lærerne, godt i gang med at åbne for fordomsopløsende diskussioner mellem elever fra de forskellige lejre. Et sådant pionerarbejde ville det være en hovedopgave for et kommende oplysningsforbund at udvikle videre.

Straks fra 1924 havde formand Bramsnæs, og ikke mindst den daglige leder Harald Jensen i det nystiftede AOF, et godt øje til Bertolt, der hyppigt blev brugt som foredragsholder på Slagelseegnen. Der var planer om, at oplysningsforbundet skulle erhverve Snogbæk Sømandshøjskole og omdanne den til arbejderhøjskole med Bertolt som forstander. Ideen strandede imidlertid på

ejernes absolutte modvilje mod at sælge til en sådan socialistisk institution ved Lillebælt, så der måtte findes andre måder at inddrage Bertolt fastere i oplysningsarbejdet på.

Oluf Bertolt som AOF-medarbejder – og som arkivar

Pengene var små i det nystiftede oplysningsforbund, så da Bertolt i oktober 1925 blev ansat som Harald Jensens eneste fastlønnede assistent, fik han samtidig stillingen som arkivar ved det skrantende Arbejdernes Arkiv for at sikre ham en nogenlunde anstændig indtægt. Formelt var det sekretæren i den københavnske Fællesorganisation, Karl Kiefer, der var leder af arkivet i de første 15 år, men efterhånden som denne foretagsomme mand under Verdenskrigen blev opslugt af Fællesorganisationens Brændselsforetning, blev opgaverne mere eller mindre nødtøftigt varetaget af skiftende medhjælpere, bl.a. Peder Nørgaard og H. P. Sørensen, som dog også hurtigt blev trukket væk til større opgaver. I 1925 lettede situationen, da Socialdemokratiet, DsF og Fællesorganisationen gav plads til såvel AOF som Arbejdernes Arkiv på femtesalen i den nyopførte Arbejdernes Foreningsbygning i Rosenørns Allé 12-14. Samtidig øgedes de økonomiske rammer for arkivet, der formelt fik Harald Jensen som leder og Bertolt som lønnet arkivar. Efter Harald Jensens død overtog Bertolt også den formelle ledelse af arkivet, indtil han i 1937 flyttede med AOF til Nørre Farimagsgade 11.

Bertolt var således i sine 12 år i Rosenørns Allé ligesom sin forgænger kun arkivar på deltid, men han kom til at sætte et anderledes stærkt præg på virksomheden. Det var i hans tid, at både arkivets og bibliotekets bestand af materialer for alvor begyndte at vokse, samtidig med at han opprioriterede udnyttelsen af samlingerne og bl.a. selv blev en af de flittigste brugere, hvilket vi senere skal vende tilbage til.

Det var dog de mangefacetterede opgaver i det stærkt ekspanderende oplysningsforbund, der var hovedopgaven både før og efter januar 1930, da han blev udnævnt til sekretær efter lederen Harald Jensens død. Han fik også et tæt og konstruktivt samarbejde med Christian Christiansen, der indtil sin udnævnelse til fiskerimini-

ster i 1947 blev forretningsfører, hvorefter Bertolt overtog lederstillingen i AOF frem til sin pensionering i 1957.

I denne sammenhæng rækker pladsen ikke til en systematisk gennemgang af AOFs organisation, opgaver og resultater. Men der er grund til at konstatere, at Oluf Bertolt fra begyndelsen i 1925 og gennem 30 år stod centralt placeret på stort set alle fronter af det socialdemokratiske oplysnings- og kulturarbejde. Både som lærer og foredragsholder, som studiekredsleder og forfatter af undervisningsmaterialer, som redaktør og skribent, som vidende og visionær formidler af egne og andres ideer og som en myreflittig og engageret deltager i mange væsentlige beslutningstagende og politikformulerende råd og udvalg. Dertil kom hans højt værdsatte og store historiske og litteraturhistoriske forfatterskab.

Med til billedet hører også hans administrative og praktiske evner; det var i høj grad ham selv, der indsamlede og redigerede materialer og bidrag til grundbøger og andet undervisningsmateriale, og som stod for opsætningen og udgivelsen af det. Og selv om langt fra alt blev signeret, har det også i høj grad været ham, der forfattede eller bidrog til årsberetninger og til de faste rubrikker om oplysningsarbejdet i tidsskriftet *Socialisten*, hvor han i 1926 indtrådte i redaktionen og 1933-38 var hovedredaktør. Nævnes bør også hans og AOFs evne til at se og udnytte de muligheder, som tidens nye medier, filmen og radioen, åbnede for oplysningsarbejdet. Fra 1927 blev der fremstillet lysbilledserier, og i 1930 oprettede AOF en filmcentral. Et par år senere indgik man i et samarbejde med bl.a. Foreningen for Højskoler og Landbrugsskoler om institutionen Dansk Kulturfilm, der fik halvofficiel status og i 1939 overlod indkøb og distribution til Statens Filmcentral.

Det var dog ikke mindst på radioområdet, at Bertolt personligt og som AOFs repræsentant kom til at udøve en meget betydningsfuld og livslang arbejdsindsats som tilfornordnet medlem af Radiorådets Programudvalg. Et hverv han fik allerede i 1926, året efter at Statsradiofonien var etableret ved lov med Radiorådet som højeste myndighed. Mens Radiorådet med sin blandede sammensætning af politisk udpegede og lytterorganisationsvalgte medlemmer oftest var en

stærkt politiseret forsamling, var dets Programudvalg, der også rummede ministerielt tilfornordnede medlemmer "med særlig indsigt i kulturel og musikalsk henseende" som oftest et mere konsensus-søgende organ. Oluf Bertolt og hans gamle Askov-lærer Jens Rosenkjær – og fra 1930 også Hartvig Frisch – kom til at udgøre et uformelt foredragsudvalg, der gennemlæste og tog stilling til uopfordret indsendte foredrag. Deres indstillinger til Programudvalget gik ofte igennem, og herved opnåede de to socialdemokrater og den liberale kulturpersonlighed en overraskende stor indflydelse på, hvad der blev bragt af foredrag. En indflydelse, der dog blev stækket i 1932 af Radiorådets borgerlige flertal efter et heftigt angreb på Bertolt, som havde ladet et foredrag af finansminister Bramnæs udsende under valgkampen op til landstingvalget. Da Rosenkjær ved Statsradiofoniens reorganisering i 1937 blev programchef og overtog formandskabet for Programudvalget, genvandt Bertolt og de øvrige socialdemokratiske medlemmer dog en reel indflydelse.

Hans indsats blev udøvet i tæt samarbejde med det i 1925 grundlagte Arbejdernes Radioforbund og vurderedes med rette som meget betydningsfuld for, at oplysende foredrag og transmissioner af debatmøder fandt en fornuftig placering på den unge Statsradiofonis sendeflade. Et særligt gennembrud kom i 1933, da Oplysningsforbundets pædagogiske mærkesag, studiekredsen, blev præsenteret for lytterne. Samtidig videregav Bertolt sin indsigt og viden på skrift, bl.a. i et bidrag om "Radioen og folket" i AOFs materialesamling *Kulturen og Folket* fra 1938 og med pjecen *Mikrofon og højtaler. Radioen under debat* i 1949.

Hovedopgaverne inden for AOF

Et interview med Bertolt i Social-Demokraten ved AOFs 25-års jubilæum bar overskriften "Den, der ved besked, præger udviklingen", en sætning, der kunne læses som en karakteristisk af den interviewede, men nok var formuleret som et motto for hele oplysningsarbejdet. Med afsæt i Harald Jensens trepunktsprogram ved stiftelsen i 1924 blev der her fortalt om forbundets start, resultater, håb og ideer.

Plakat for AOFs Bogkreds udført af tegneren Anton Hansen i begyndelsen af 1930'erne. Bogkredsen blev stiftet i 1931 og var med sit bredt kulturformidlende sigte et hjertebarn for Oluf Bertolt

For det første gjaldt det uddannelsen af tillidsmænd, og det var stadig den vigtigste opgave. Der var fortsat brug for flere og dygtigere tillidsmænd, der kunne deres kram, hvad enten de sad i børneværn, socialudvalg eller i store forbundsledelser.

For det andet gjaldt det udviklingen af en arbejderklasse, som kunne bedømme og vurdere rigtigt, og som med viden om den virkelige sammenhæng kunne gennemskue de fordrejelser og løgne, der søgte at undergrave demokratiet, og som det i 1949 fortsat var oppe imod.

Og for det tredje gjaldt det om at bruge den fritid, som arbejderklassen med 8-timers arbejdsdagen – og siden med lovfæstet ferie – havde opnået, til personlig udvikling, og aktuelt om at undgå en forsumpning af efterkrigstidens blanke generationer gennem forlystelsesindustriens moralopløsende angreb.

Afsluttende udtrykte Bertolt (som han så ofte tidligere havde gjort det) forhåbningen om, at

det måtte lykkes at opnå en tilstrækkelig samfundsmæssig erkendelse af oplysningsarbejdet værdi. Det var svært at forstå det rationelle i, at den tilsvarende indsats, der blev gjort for bondestandens ungdom ved høj- og landbrugsskoler, støttedes med millionbeløb, mens der kun blev ydet forsvindende små beløb til arbejdet for byernes ungdom.

Trods beskeden statsstøtte havde Arbejderne Oplysningsforbund dog udviklet overordentlig meget i Bertolts tid, og det var i hovedsagen sket gennem de fem hovedformer for oplysningsarbejdet, der blev formuleret i 1924:

Foredragsformen nævntes først og var og blev da også den gren af virksomheden, der tiltrak flest deltagere. På landet afholdtes der især foredragsrækker; i alt 1398 rækker med 7875 foredrag og 305.885 deltagere i løbet af AOFs første 10 år. I byerne var det oftest enkeltstående foredrag; dem blev der i samme periode holdt 2345 af med 405.425 deltagere. Fra 1927 indgik AOF og Folkeuniversitetet et ikke uproblematisk, men for begge parter frugtbart samarbejde, hvor mange lokale AOF-afdelinger i praksis kom til at fungere som Folkeuniversitetsforeninger. Bertolt indtrådte i Folkeuniversitetsudvalget, hvor hans filosofikum givetvis har lettet kommunikationen med den mere samarbejdskritiske del af lærerforsamlingen ved Københavns Universitet.

Dernæst prioriteredes studiekredsarbejdet, hvor mindre kredse af arbejdere under en leders medvirken gennemgik emner som f.eks. fagbevægelsens historie, social lovgivning og socialistisk teori, og hvor hovedvægten blev lagt på at "lære Bøgers brug og Stoffets personlige Tilegnelse." Specielt med henblik på tillidsmandsdannelsen var studiekredsen optimal, og på det felt ydede Bertolt en formidabel indsats som formidler af relevant litteratur og ikke mindst som manden, der selv både i egenskab af redaktør og forfatter kunne producere det nødvendige undervisningsmateriale til brug for arbejdet. Fremhæves kan grundbøger som *Fagforeningskundskab* (1929, 8. udgave 1950) og *Kommunalkundskab* (1947, 3. udg. 1954), der blev trykt i tusindvis af eksemplarer. *Folkestyrets Problemer* fra 1945 bør også nævnes, og blandt de mange store materialesamlinger skal udover *Kulturen for Folket* fra 1938 bemærkes *Fritidsproblemer*. En

Jagthund, tegning af Ernst Hansen, der som Bertolt var udlært maler i Århus i 1911. I 1934 skrev barndomsvennen Oluf Bertolt indledningen til bogen *Ernst Hansen: Sort og Hvidt. 4 Snese Tegninger*, som blev udgivet i AOFs Bogkreds

Materialesamling til Belysning af et moderne Problem, der udkom i 1939, året efter ferieloven, samt *Dansk Folkeoplysning* (2. udg. 1942, 3. udg. 1950). Blandt de mange nyttige håndbøger, må *Arbejdernes Opslags- og Fremmedordbog*, som Bertolt udarbejdede i 1934 i samarbejde med C. L. Skjoldbo, heller ikke glemmes.

Ifølge statistikken i *Socialisten* 1934 blev der i AOFs første 10-år afholdt 4178 studiekredse, hvor 52.000 deltog i 50.136 møder. Tallet voksede og kulminerede i 1942/43 med 1312 studiekredse.

Den tredje form, der blev nævnt, var aftenskoler med sammenhængende undervisning "i alt, hvortil der hos Eleverne er Lyst og Trang." Denne type havde i mange kommuner svært ved at overvinde modviljen mod alt, der smagte af samfundskritiske eller kreative emner, og kvantitativt forblev aftenskolen længe en relativt beskedne del af AOFs aktiviteter. I det første 10-år etableredes i alt 335 skoler med 37.815 elever. Med øgede statslige tilskud efter 1942 gik

det dog fremad; i 1946 var der således mere end 26.000 deltagere på knap 1000 hold, og i 1956 deltog godt 80.000 på mere end 4.300 hold.

Herudover skulle der arrangeres særligt tilrettelagte kortere kurser, evt. i ferieperioder, med forelæsninger og praktisk vejledning for kommunalbestyrelsesmedlemmer, faglige tillidsrepræsentanter m.fl. Af sådanne afholdtes der i de første ti år i alt 86 med 5408 deltagere. Ferieloven i 1938 gav denne oplysningsform et stort løft og udløste nye initiativer i samarbejde med universiteterne. Allerede i 1939 blev det første universitetskursus i "Arbejdsforhold" afholdt ved Århus Universitet for 12 faglige tillidsrepræsentanter og 9 arbejdsgivere.

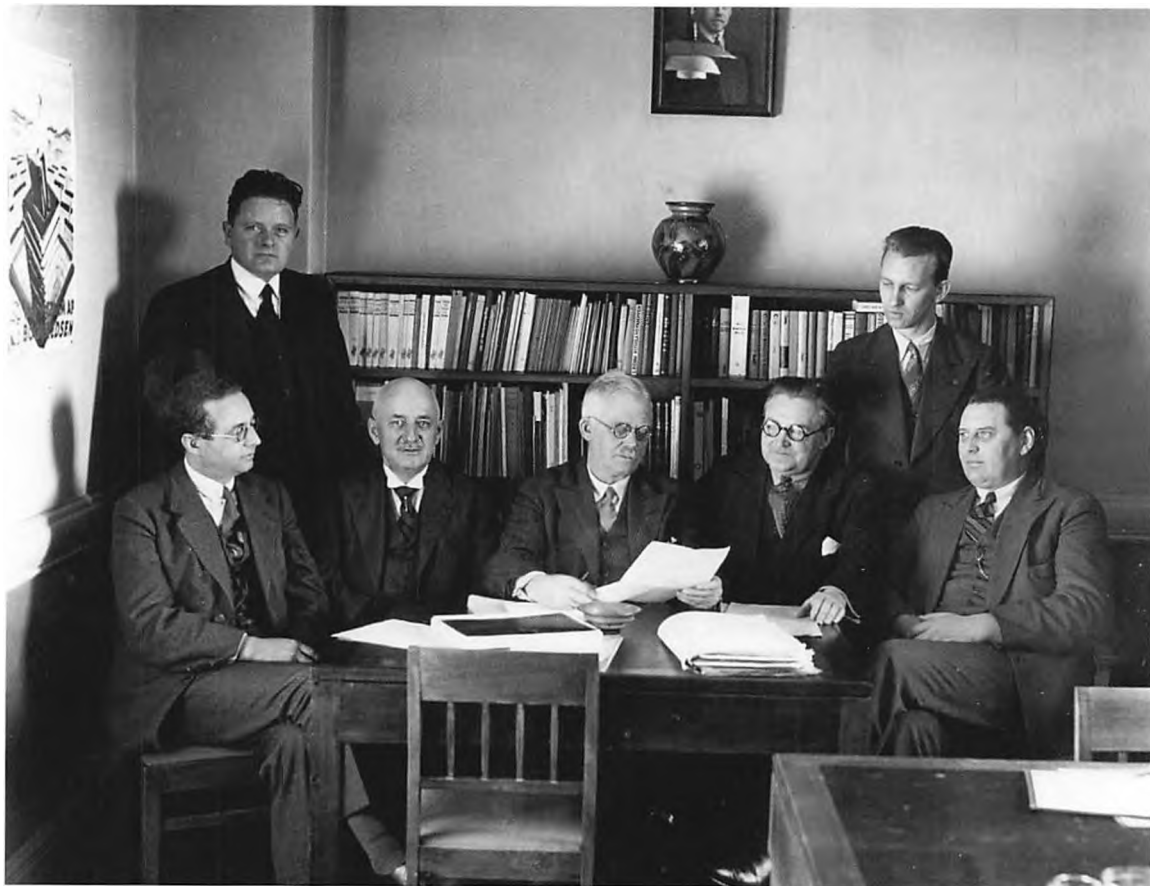
Som AOFs femte og sidste undervisningsform fremhævedes endelig højskolerne og lokale dag-skoler for arbejdsløse med faglig og almindelig undervisning. Ved en rekonstruktion af Esbjerg Arbejderhøjskole efter J. P. Sundbos død indgik AOF i ejerkredsen bag den nye selvejende institution, hvor Bertolt senere, i 1934, blev formand for bestyrelsen og specielt efter besættelsen udøvede en kæmpeindsats ved reetableringen af den af besættelsesmagten totalt ødelagte skole, således at den, efter at have været lukket i 10 år, kunne genindvies i nye bygninger i Stormgade i 1955.

I samarbejde med Oplysningsudvalget i København overtog AOF i 1930 ligeledes Roskilde Højskole som landets anden rene arbejderhøjskole. Aftalen var i hus før Harald Jensens død, men Bertolt var givetvis en begejstret medvirkende ved denne fordobling af engagementet i arbejderhøjskolerne. Og han har ligeledes været yderst tilfreds med beslutningen i 1931 om at sammenlægge de to skolars elevskrifter til kulturtidsskriftet *Arbejderhøjskolen*, som han blev en hyppig bidragyder til.

Tillidshverv

Udover de allerede nævnte opgaver engagerede Oluf Bertolt sig gennem sit aktive liv i mange aktiviteter uden for selve AOFs regi, hvoraf de fleste dog mere eller mindre var afledt af oplysningsvirksomheden. Dette gjaldt således medlemskabet af forlaget Fremads bestyrelse, der lå i naturlig forlængelse af hans mangeårige indsats

Ved AOFs tiårs jubilæum i 1934 var bestyrelsen og ledelsen samlet på sekretærens kontor. Siddende fra venstre ses Alsing Andersen, LO-hovedkassereren Hans Jacobsen, C. V. Bramsnæs, Christian Christian- sen og borgerrepræsentant Sigvard Munk, mens Bertolt selv står til venstre og H. C. Hansen til højre

for AOF's "bogkreds", der årligt udgav mindst fire prisbillige og lodige bøger.

Bestået hermed var medlemskabet af Udvalget for social Litteratur under Dansk Forening for social Oplysning, der som målsætning havde til små penge at fremskaffe litteratur om sociale emner til den efter social oplysning "hungrende Menneskemængde." Udvalget udgav bl.a. Even Marstrands bog om *Arbejderorganisation og Arbejderkaar i Danmark* i 1934.

Han var medlem af Udvalget til Folkeoplysnin- gens Fremme og var under besættelsen initiativ- tager til oprettelsen af Dansk Folkeoplysnings Samråd i marts 1941. Blandt medlemsorganisa- tionerne var - udover AOF - Lærerforeningen, Dansk Kvindesamfund, Høj- og Landbrugsskoler- nes forening og Folkeuniversitetet. Efter besæt-

telsen videreførtes DFS som en bred paraplyover- bygning og interessevaretager for nu 39 voksen- undervisningsorganisationer.

De tætte kontakter mellem de nordiske arbej- derbevægelser, der var blevet etableret tilbage i 1880'erne, var i udpræget grad blevet videreført og udbygget på oplysnings- og kulturområdet i mellemkrigstiden. Så da de nordiske stater efter Anden Verdenskrig også for alvor begyndte at intensivere samarbejdet, og bl.a. i 1946 beslutte- de at nedsætte en Nordisk Kulturkommission med henblik på udviklingen af et fælles nordisk kultursamarbejde, var det naturligt, at AOFs ny- udnævnte forretningsfører blev udpeget som medlem af den nytiltrådte socialdemokratiske regering Hedtoft.

Nogenlunde samtidig blev han også medlem

af den danske UNESCO Nationalkommission, der nedsattes i 1946, dels som rådgivende instans for regeringen vedrørende UNESCO-forhold dels med henblik på at fremme UNESCO-arbejdet i Danmark.

Og da de i AOF og den københavnske arbejderbevægelse fostrede tanker om et seminarium, som i aftentimerne kunne uddanne ubemidlede lærerstuderende med erhvervsarbejde, vandt genklang hos undervisningsminister Hartvig Frisch, og i 1949 blev realiseret som den selvvejende institution Københavns Aftenseminarium, var det lige så naturligt, at Bertolt, (der jo også gennem mange år havde haft et nært samarbejde med Frisch i radioens Programudvalg), indtrådte i bestyrelsen og efter en tid overtog formandshvervet.

Blandt tillidshvervene skal endelig nævnes de politiske hverv. Fra fødsel til død var Oluf Bertolt en overbevist og aktiv, demokratisk socialist. Gennem hele sit arbejdsliv virkede han i tæt berøring med de fleste af den politiske og faglige bevægelses mest fremtrædende ledere. Bl.a. Stauning, Bramsnæs, Hedtoft, H. C. Hansen og Frisch var i kortere eller længere periode direkte knyttet til Arkivet eller AOF, og der fandtes næppe nogen aktiv politiker eller fagforeningsleder, hverken på lokalt eller landsdækkende plan, som ikke i mellemkrigstiden havde deltaget i studiekredse og andre af oplysningsforbundets aktiviteter. For en i den grad rodfæstet socialdemokrat som Bertolt var det umuligt at undslå sig fra konkrete politiske opgaver i kampen for et retfærdigt og bedre samfund.

Det var i bopælskommunen Frederiksberg, at han ydede denne del af sin indsats i partiets tjeneste. Dels som chanceløs folketingskandidat i Frederiksberg 3. valgkreds ved adskillige valg og dels som medlem af kommunalbestyrelsen i fire valgperioder fra 1938 til 1954. De sidste otte år var han rådmand og politisk ordfører for den socialdemokratiske gruppe. I alle årene beherskedes byrådet af et solidt konservativt flertal, men Bertolt ydede en betydelig og vidtspændende indsats, bl.a. som medlem af Skolekommissionen og Biblioteksbestyrelsen, og da han trak sig af helbredsmæssige grunde, "kunne han gøre det i bevidstheden om at have været både sit parti og sin kommune en god mand", som *Social-*

Demokraten skrev ved hans død fire år senere. Med til billedet af den politiske indsats hører også, at han fra 1944 var medlem af Socialdemokratiets hovedbestyrelse.

Historikeren Oluf Bertolt

Bertolt var som nævnt arkivar ved Arbejderbevægelsens Arkiv 1925-37 og lagde i den periode grunden til sit omfangsrige og lødige historiske forfatterskab, der på mange områder omfattede banebrydende behandlinger af emner, der ikke tidligere var undersøgt systematisk. Hans seriøse kildearbejde og sobre og velskrevne fremstilling af udviklingslinjerne skaffede ham mange læsere og fandt også anerkendelse blandt faghistorikere.

Hans første større arbejde var udgivelsen af *Tre danske arbejderes livserindringer. En landarbejder, en sømand, en byarbejder*, der allerede udkom samme år, som han tiltrådte stillingen ved arkivet, og som på en måde kan betragtes som en forløber og inspirationskilde til de store erindringsindsamlinger, der blev iværksat af Nationalmuseet i 1950erne.

På arkivet blev meget af indsamlingsarbejdet koncentreret om kilder til belysning af arbejderbevægelsens ledende skikkelser, og det var en faglig udmærkelse for Bertolt, at han af Poul Engelstoft blev betroet forfatterskabet til de henved 100 arbejderbiografier, der blev bragt i *Dansk biografisk Leksikons* andenedgave, som udkom i 27 bind 1933-44. Engelstoft var i denne periode sammen med Hans Jensen leder af et stort forskningsprojekt ved Institutet for Historie og Samfundsøkonomi om forholdet mellem arbejdere og arbejdsgivere efter 1857. Det resulterede bl.a. i Henry Bruuns og Georg Nørregaards store værker om fagbevægelsen før 1880 og om arbejdsforholdene inden for dansk håndværk og industri før 1899. Bøger, der i høj grad kom til at støtte Bertolt i det senere forfatterskab.

Kort efter at han havde forladt arkivet, udsendte Bertolt i 1938 sin første store, selvstændigt forfattede afhandling: *Pionerer. Mændene fra Halvfjerdsernes Arbejderbevægelse*. Heri udnyttede han det af ham og arkivet nyindsamlede materiale til at korrigere og supplere ældre fremstillinger og nyskrive historien om Socialdemo-

Manden uden hastværk fylder omsider 60 år

Oluf Bertolt runder et hjørne i morgen

Oluf Bertolt tegnet af Hans Lollesgaard

Hans Lollesgaards tegning af Bertolt blev bragt sammen med Social-Demokratens fødselsdagsartikel på 60-års dagen. Selv om Bertolt overkom det utroligste, var han kendt som manden, der altid gav sig tid til at lytte og argumentere. Som manden uden hastværk, der ikke havde tid til at have travlt

krietiets stormfulde fødsel i en velskrevet og vel-dokumenteret fremstilling.

To år senere fulgte han bogen op med artikelserien "Pionerer før pionererne" i *Socialisten* om socialistiske strømninger i Danmark før Louis Pio.

Selv om der var tale om en oversigtsfremstilling, skrevet til en grundbog til studiekredse, bør hans "Historisk oversigt" til første udgave af *Fagforeningskundskab* (1929, s. 11-93) i øvrigt medregnes som det første seriøse bidrag til hans historieskrivning.

Et mere hurtigt arbejde fulgte derimod i 1942 med mindeskriftet *Th. Stauning. Folkets Søn, Danmarks Statsminister*, hvoraf hovedparten var

skrevet af ham og H. C. Hansen i fællesskab.

I 1944 fulgte så hans anden store, gennemarbejdede monografi om *Michael Christian Lyngsø. En dansk Arbejdsmand*. Et glimrende værk om den kontroversielle leder af de ufaglærte arbejdere, som Bertolt med megen glæde og stolthed kunne tilegne sin far, den gamle århusianske arbejdsmandorganisasator Jens Jensen.

Ved De samvirkende Fagforbunds 50-jubilæum i 1948 udarbejdede Bertolt til det digre festskrift *Under Samvirkets Flag* den solide skildring af "Fagbevægelsens Opmarch" (s. 7-98). Og til det store jubilæumsværk om *Den danske Rigsdag 1849-1949* skrev han en udmærket oversigtsartikel om "Socialdemokratiet" til bind III (1950, s. 244-79). Samtidig bidrog han med to 14 sider lange artikler om Louis Pio og P. Knudsen i den af Hans Lund redigerede *Folkestyrets mænd* (1949, s. 273-300).

Endelig afsluttede han sit historiske forfatter-skab med sin nok vægtigste præstation, de fem indledende kapitler i første bind af *En bygning vi rejser. Den politiske arbejderbevægelses historie* (1954, s. 9-272), som skildrede historien frem til 1901. Et værk, der trods mangler og teoretiske svagheder, fortsat med 55 år på bagen har værdi som en detaljeret, men overskuelig og redelig fremstilling af Socialdemokratiets konsolideringsperiode, og dermed er med til at fastholde den position som "den danske arbejderbevægelses fornemste historiker," som Julius Bomholt tildelte Bertolt i 1960.

Kundskab og kultur er ikke det samme

Oluf Bertolt var hyppigt plaget af sygdom i sine sidste år, og efter en langvarig hospitalindlæggelse i efteråret 1956 blev han bevilget afsked fra stillingen som forretningsfører for AOF ved udgangen af marts 1957. En længere rekonvalescensrejse med hustruen til Italien kunne dog ikke rette op på helbredet, og han døde i juli det følgende år.

Op til sin afsked havde han i en længere samtale med *Social-Demokraten* (10.2.1957) givet en redegørelse for sine visioner om kulturens placering i oplysningsarbejdet, der kan stå som et credo for hans livsværk:

Studiekredsene var et grundlæggende element i tillidsmandsuddannelserne. Billedet er fra en københavnsk AOF-kreds; for enden af bordet ses forretningsfører Christian Christiansen

"Det kulturelle har altid interesseret mig mest. Arbejdernes verden skal ikke være begrænset til det faglige og politiske. Ingen kan være kampberedt med kløerne fremme 24 timer i døgnet. Den, som ikke også har tid til at lege med sine børn, er ikke noget helt menneske. Og det er en af oplysningsarbejdets vigtigste sider at åbne dørene til de åndelige og kulturelle skatkamre - jeg tænker her på kunstens, digtningens, musikkens verden, som for alt for mange arbejdere har været og er en fremmed verden eller noget, der kun angår "de andre." Det rent menneskelige, det åndelige, skal også have sin plads."

Citatet kan læses i forlængelse af det, han ved en anden lejlighed syv år tidligere havde sagt om forholdet mellem kundskab og kultur: "at det mere må være vor opgave at lære folk, hvordan de skal tænke, end hvad de skal tænke."

Hans store arbejdsindsats som historieskriver hang klart sammen med disse visioner, men spørgsmålet er, om ikke hans mindre omfangsrige virke som formidler af digtning og sang stod hans hjerte endnu nærmere. Han skrev om "Arbejdersang" i *Arbejderhøjskolen* (1932, s. 42-53), og han lagde et utroligt arbejde i indsamlingen af bidrag til de to store udgaver af antologien *Vers og værktøj* fra 1932 og 1951. Det var også ham, der i AOFs regi i 1926 som initiativtager indsamlede sangene til *Arbejdersangbogen*, og som år efter år sendte nye udgaver og oplag i trykken. Den sidste gang før hans død var i 1956 med 5. udgaves 13. oplag.

For Oluf Bertolt rummede arbejdersangene og den sociale digtning selve essensen af hans vision med det socialdemokratiske oplysnings- og kulturarbejde ved at besidde både agitatorisk kraft og litterær og musikalsk kvalitet.

Bøger og arkivalier

Oluf Bertolts Arkiv, Arkiv nr. 36, ABA

Bertolts efterladte personlige papirer, notater, kursusplaner, foredragsmanuskripter og presseudklip samt forarbejder, korrespondancer og omtaler vedr. de fleste af hans større udgivelser (8 kasser). Hans forarbejder til de mange artikler i *Dansk biografisk Leksikon* skal dog findes i de biograferedes privatarkiver.

Oluf Bertolts trykte værker

Den anden store hovedkilde til nærværende artikel er Oluf Bertolts trykte værker: Det historiske og kulturhistoriske forfatterskab, de mange grundbøger og materialesamlinger og i nok så høj grad hans mange bidrag til aviser og tidsskrifter, først og fremmest *Socialisten*, hvor han både før, under og efter sin redaktørperiode skrev historiske artikler og anmeldelser, debatindlæg og orienterende artikler om danske og udenlandske forhold, samt – ikke mindst – beretninger om alle sider af AOFs virksomhed.

Litteratur om Oluf Bertolt

Der foreligger ingen større behandlinger af Bertolts liv, men han fik en kort biografi i *Dansk biografisk Leksikon*. Ved afslutningen af 2. udgaven optog redaktøren Poul Engelstoft ham i supplementbindet (1944) med en egenhændigt forfattet omtale, og denne er sidenhen blevet opdateret af Vagn Dybdahl i 3. udgaven (1979).

Som baggrundslitteratur skal fremhæves Poul Hansens kapitel XV i andet bind af *En bygning vi rejser* (1955, s. 245-306), hvori Julius Bom-

holts tanker om en alternativ *Arbejderkultur* (udgivet som første bind i AOFs bogkreds i 1932) får en god, men knap så dominerende placering blandt periodens arbejderkulturelle tiltag, som det ellers hyppigt er tilfældet i nyere fremstillinger. Interessen for Bomholts ideal om det socialistiske menneske har i mange nyere behandlinger fjernet fokus fra de mere konsensusøgende bestræbelser i arbejderbevægelsens daglige oplysningsarbejde. Da det ikke har været hensigten med denne artikel at give en egentlig indholdsmæssig analyse af Bertolts og AOFs kulturpolitik, er en lang række teoretiske og konkrete undersøgelser ikke inddraget.

Oluf Bertolts indsats i forskellige sammenhænge findes i vekslende omfang inddraget i en række specialundersøgelser, bl.a. Gustav Albecks *Universitet og Folk* (1984), Vibeke Brobys *Arbejdernes Radioforbund 1926-1940* (1978) og Roar Skovmands *Lys over landet. Træk af arbejderoplysnings historie i Danmark* (1949).

Han omtales også i adskillige festskrifter, bl.a. kan peges på Børge Schmidts *Et arkiv bliver til. Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv gennem 75 år* (1984) og Julius Bomholt m.fl.: *Esbjerg Højskole 1910-1960* (1960). Festskrifter er også, sammen med Vejvisere og Skattemandtallister, en hovedkilde til Bertolts århusianske baggrund, således Harald Jensens *Arbejdsmændenes Fagforening. Afdeling A. 1889 – 23. april – 1949* (1949) og A. Sneums *Arbejdernes Produktionsforening i Århus. 1884 – 23. august – 1919* (1919).

Af Gerd Callesen

Siden 1850'erne er der gjort flere forsøg på at udgive Marx' samlede værker. I mellemkrigstiden påbegyndtes den første aldrig afsluttede *Marx-Engels-Gesamtausgabe* (MEGA), i 1975 udkom de første bind af den nye – det er en kontroversiel udgave planlagt til i alt 114 bind. Er den arbejdsindsatsen værd, spørges der. Lige meget, hvad man mener om Engels og Marx, indeholder den hidtil ukendte tekster på tusindvis af sider. Det hidtil ukendte forfatterskab giver rige muligheder for bedre forståelse og fortolkning af "marxismen".

Bindene udarbejdes i et internationalt samarbejde. Baggrunden for den danske deltagelse i værket er Arbejderbevægelsens Bibliotek, uden de dér tilgængelige, omfattende samlinger af centrale værker om arbejderbevægelsens udvikling kunne vi slet ikke have været med.

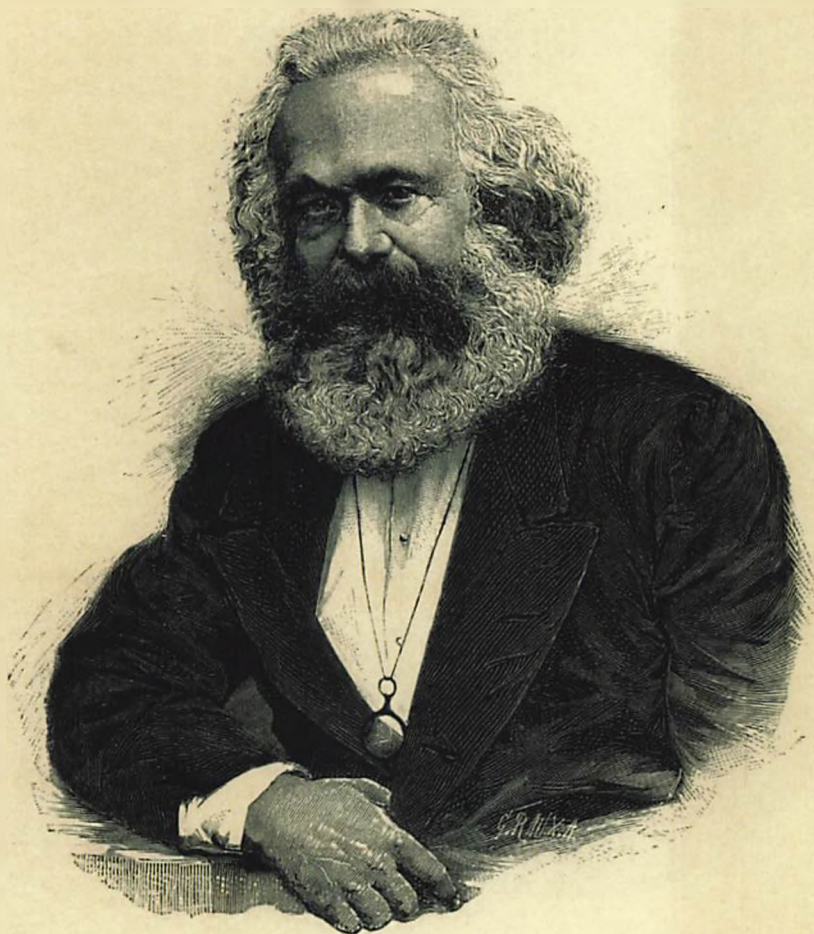
Tidsskriftet *Arbejderhistorie* har behandlet udgivelsen pænt. Det første bind af den ny MEGA udkom i 1975 og blev anmeldt i *Arbejderhistorie* – dengang "Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie", for nu at sige det kort og fyndigt – i april 1976 og senere på året i *politisk revy*. Det har nok ikke været de mest kompetente anmeldelser i verden, men udgaven blev dog omtalt. I *Arbejderhistorie* 28/1987 kom en anmeldelse på 34 sider af fire bind – et fra hver af de fire afdelinger, MEGA er opdelt i: I. Trykte tekster, II. Kapitalen inklusive de utrykte forarbejder, III. Breve, IV. Øvrigt materiale. Ligeledes har aviser og tidsskrifter på venstrefløjen stillet plads til rådighed for anmeldelser. Det er endda lykkedes at få nogle af de landsdækkende aviser til ved passende lejlighed at gøre opmærksom på udgaven. I de senere år har det specielt været dagbladet *Arbejderen*, der har informeret sine læsere, når der kom nye bind. Men *Arbejderhistorie* har fortsat været på pletten med f.eks. artikler af R. Hecker og Jungnickel/Vollgraf i 1995 og Birger Lindes diskussion af *Kapitalen* bd. 3 i 2006/4. Den seneste anmeldelse kom i 2008/2 om et bind i fjerde afdeling.

Hvorfor rette en sådan opmærksomhed mod den ny MEGA? Det er der forskellige gode grunde til: den første er, at Karl Marx' og Friedrich Engels' skrifter har betydning for forståelsen også af den danske arbejderbevægelse og for dennes position i forhold til og inden for den internationale bevægelse, at disse skrifter under alle omstændigheder har vist sig at være væsentlige for de seneste ca. 150 års historie, og at det måske denne gang kan lykkes at udgive samtlige Marx' og Engels' efterladte skrifter, manuskripter, udkast samt deres korrespondance. Der har tidligere, beklageligvis med rette, kunnet rejses den indvending mod de eksisterende værkudgaver, at enkelte tekster af politiske grunde ikke var blevet taget med. Derfor kommer alt med i denne udgave og navnlig er det interessant, at alle de uafsluttede manuskripter og udkast og i tredje afdeling – korrespondancen – også de overlevede breve til Marx og Engels bliver udgivet.

Under arbejdet med de enkelte bind er der fundet nye tekster – i andre tilfælde har enkelte tekster måttet udskilles, fordi interne undersøgelser har vist, at de ikke kan være forfattet af enten Engels eller Marx. Således har det været muligt at sandsynliggøre, at tre artikler i første afdelings bd. syv må udgå, mens 26 andre er identificeret som skrevet af Marx eller Engels og derfor optages. Det drejer sig om artikler i *Neue Rheinische Zeitung*, som de to redigerede under revolutionen i 1848/1849. I flere af dem behandles krigen i Slesvig.

Selv fandt jeg ved et tilfælde flere breve af Marx til Collett Dobson Collett. Det kom mig til gode, at jeg via International Association of Labour History Institutions (IALHI) kendte arkivaren på Modern Records Centre ved universitet i Warwick. Jeg havde henvendt mig til ham for om muligt at finde nogle breve, som Engels havde skrevet til det engelske sømandsforbund i efteråret 1890. Engels havde via sine kontakter til den faglige hovedorganisation i Calais bakket op bag en strejke rettet mod Dover-Calais færgerne.

Karl Marx.

Feb. 2. Mai 1818, gef. 14. März 1883.

Karl Marx (1818-1883) var søn af en prøjsisk embedsmand. Som rhinlænder var han modtagelig for opposition mod den prøjsiske stat. I studentertiden i Berlin blev han tilhænger af kritisk filosofi og redigerede i 1842/43 det liberale dagblad Rheinische Zeitung, der bl.a. pga. hans indlæg blev lukket af censuren. I de følgende år brød han sammen med Friedrich Engels med den kritiske filosofi. I årene op til revolutionen i 1848 udarbejdede de i fællesskab deres materialistiske kritik og involverede sig i den gryende arbejderbevægelse. Efter revolutionens nederlag 1849 flyttede han til London, hvor han boede resten af sine dage plaget af dårlige økonomiske forhold og sygdom. Hans aktivitet i I. Internationale gjorde ham kendt, men hans egentlige indsats fortonede sig i en mytologiserende forvrængning

Gerson Georg Trier (1851-1918) havde en borgerlig baggrund, men fik under et længere udlandsophold i Paris og London 1879-1888 kendskab til socialismen og i 1885 til Friedrich Engels. Han over satte dennes Familiens, statens og privatejendommens oprindelse, som udkom i Socialdemokratiets skriftserie Socialistisk Bibliotek 1888. Samme år meldte han sig ind i Socialdemokratiet og til sluttede sig den interne opposition. Sammen med venen Nicolaj L. Petersen udgav han fra april 1889 ugebladet Arbejderen. I efteråret 1889 blev oppositionens ledere ekskluderet af partiet. Eksklusionen blev dog ophævet i 1901. Trier blev igen aktiv på partiets venstrefløj og nød stor anseelse i partiet

Jeg var helt sikker på i Centrets årsberetninger at have set, at man dér var i besiddelse af breve fra Engels' hånd. Det viste sig, at jeg huskede forkert – og der fandtes heller ikke nogen i Sømandsforbundets arkiv. Men arkivaren gjorde mig opmærksom på, at Colletts familie sad inde med nogle breve. Det viste sig at være rigtigt: brevene er nu blevet affotograferet og vil indgå i de kommende bind af MEGA.

MEGAs principper

Et princip hos MEGA er, at teksterne publiceres

på originalsproget. I bd. III/30 – korrespondancen 1889/1890 – som jeg står for, drejer det sig om følgende sprog: tysk, engelsk, fransk, italiensk, dansk og russisk. Fransk, italiensk og russisk kan jeg ikke klare selv, men en kollega fra Moskva deltager i arbejdet med bindet, så der var kun fransk og italiensk tilbage – det drejede sig immervæk om ca. 85 breve ud af de 406, der publiceres i bindet. Så er man taknemmelig for at kunne hente hjælp hos gode venner, in casu historikeren Ole Jorn, der kunne klare begge sprog og samtidig give god vejledning i fransk og italiensk arbejderhistorie.

Originalsproget er vigtigt, fordi oversættelser altid kan fortolkes. Teksten gengives i nøje overensstemmelse med originalen; hvis en sådan ikke foreligger, gives der i beskrivelsen af brevets historie oplysninger om det grundlag, teksten bygger på: en afskrift, en tidligere udgivelse, et fotografi eller hvad der nu er udgangspunktet. Hvis et brev tidligere har været udgivet, er kriteriet for, om det skal indgå i I. eller III. afdeling, forfatterens autorisation. Det medfører, at enkelte breve ikke udkommer i brevafdelingen, men i I. afdeling, fordi brevet tidligere har været trykt med forfatterens tilladelse – Engels gav f.eks. Gerson Trier tilladelse at offentliggøre sit brev af 18. december 1889, en tilladelse som Trier ikke benyttede sig af. Uafsluttede manuskripter udgives i den form, som forfatterne har efterladt dem i. Det lyder rigtigt og nemt, men har medført, at f.eks. manuskripterne til *Den tyske ideologi* fortsat kun delvis er udkommet, til trods for at mange forskere i årtier har arbejdet med teksterne.

Princippet om fuldstændighed betyder, at alle udkast fra den første skitse til hhv. det endelige manuskript eller den trykte bog eller artikel gengives. Forskellene mellem udkast og slutresultat er ofte betydningsfulde. De giver også et indblik i forfatterens arbejdsmetode og hvilke tanker, der har ført til hvilke resultater. Det kan synes at være en overdreven nøjagtighed, men ser man f.eks. på det kendte og indholdsrige brev fra Engels til den danske socialist Gerson Trier fra 18. december 1889, som kun foreligger som udkast, så er der noget at se til: under affattelsen har Engels foretaget 73 rettelser og omformuleringer, som langt fra alle er nemme at gennemskue. Rettelserne indgår i noteapparatet og er dermed tilgængelige. Noteapparatet i alle bind er omfattende og vil kunne bruges af mange. Bag udgiverens tekster, henvisninger og anmærkninger ligger et omfattende arbejde. Det har i praksis medført, at hvert bind består af to bøger: teksten og det videnskabelige apparat. Sidetallet for begge dele er som regel mellem 1000 og 1500, men er i flere tilfælde kommet op på ca. 1800. For fremtiden vil disse nye informationer være nemmere og billigere tilgængelige i den tyske værkudgave, *Marx-Engels-Werke*, hvor de nye oplag bearbejdes på baggrund af den nye MEGAs resultater.

MEGAs fire afdelinger

Som nævnt udkommer MEGA i fire afdelinger. Det er en beslutning, som går tilbage til den første MEGA, som udkom i årene 1928 til 1935. D.B. Rjazanov udviklede principperne for denne opdeling, og den er blevet fastholdt. I første afdeling udkommer alle trykte tekster: artikler, afhandlinger, anmeldelser osv. og udkast til disse tekster. Der er dog én undtagelse: *Kapitalen* med dens forarbejder startende med de økonomiske manuskripter fra 1857/1858; disse manuskripter og tekster udkommer i II. afdeling. Det er blevet kritiseret med henvisning til, at *Kapitalen* er snævert forbundet med de øvrige udgivelser. Men en ændring kan ikke mere realiseres i denne udgivelse. Brevvekslingen mellem Marx og Engels og mellem tredjepersoner og Marx og Engels udkommer i III. afdeling. IV. afdeling består af alt det øvrige efterladte materiale, især afskrifter fra andres bøger, notater, boglister, notesbøger osv. Det sidste bind i denne afdeling er en fortegnelse over de bøger, som fandtes i Engels' og Marx' bogsamlinger ved Engels' død i 1895. Desværre er mange bind pga. tidernes ugunst forsvundet. Af de ca. 1450 eksisterende bøger er mange af ejerne blevet forsynet med anmærkninger i marginen: især Marx kommenterede ofte forfatterens fremlæggelser. Kommentarerne er, hævdes det, en ikke uvæsentlig del af forfatterskabet. Det materiale, som præsenteres i IV. afdeling, er altså meget forskelligartet. I bind IV/12 findes bl.a. en liste over Engels' udgifter til sukker, te, kartofler, ærter osv. Oplysningerne er dog nok kun kommet med, fordi der på forsiden af papiret fandtes vigtige noter.

Udgivelsen af MEGA har en lang forhistorie. Den nuværende plan er at færdiggøre det i 1975 påbegyndte værk, og til det formål oprettedes efter de "realsocialistiske" landes forsvinden i 1990 et nyt udgiverselskab, Internationale Marx-Engels-Stiftung (IMES) med sæde i Amsterdam. Det skønnes, at udgivelsen vil komme til at omfatte 114 bind, hvoraf godt halvdelen er udkommet (2009) og yderligere mellem 25 og 30 er under udarbejdelse. Det skønnes, at anden afdeling, *Kapitalen* med forarbejder, vil være afsluttet i 2010 eller 2011, for indeværende mangler der kun et delbind. Finansieringen er imidlertid et

„Fremad“

Hugels

Friedrich Engels (1820-1895) var søn af en fabriksejer. Tidligt lagde han afstand til familiens religiøse overbevisning. I begyndelsen af 1840'erne kom han i kontakt med oppositionelle kredse. Marx og han samarbejdede snævert fra 1844, i 1845 udkom hans første værk De arbejdende klassers stilling i England. I en lidt senere artikel redegjorde han for økonomiens betydning for den samfundsmæssige udvikling. Han deltog aktivt i redaktionen af Neue Rheinische Zeitung i 1848/49 og derefter i de revolutionæres sidste forgæves forsøg på at videreføre revolutionen. Fra 1850 boede han i England

stort problem, idet bevillingen til arbejdsgruppen i Berlin, som siden år 2000 har været det koordinerende organ, ophører i 2015. Hvad der derefter sker, er uklart. Imidlertid er der siden 1989 opnået et gennembrud i det, man kan kalde MEGAs internationalisering: udover "veteranerne" fra Rusland og Tyskland (DDR) er der som regel selvfinansierede arbejdsgrupper i Tyskland, Japan, USA, Frankrig, Danmark og Nederlandene.

Marx døde i 1883, et hårdt liv havde tæret på kræfterne, og han nåede ikke at afslutte sit arbejde om den politiske økonomi. Han ønskede ifølge den yngste datter Eleanor Marx, at Engels skulle videreføre arbejdet og få noget ud af de efterladte manuskripter. Engels opfattede det som en forpligtelse og kunne efter relativt kort tid i 1885 præsentere bd. 2 af *Kapitalen*. Med mange afbrydelser arbejdede han videre på tredje bind, som endelig udkom i 1894. Sideløbende medvirkede han ved den engelske oversættelse og yderligere to tyske udgaver af bd. 1. Det der dog mest forstyrrede ham i arbejdet var den fremvoksende arbejderbevægelse. Han læste flere dagblade og endnu flere ugeskrifter på forskellige sprog for at kunne følge med i denne udvikling og korresponderede med flere af de nye ledere i arbejderbevægelsen, men også med "menige" medlemmer, med "sandhedssøgere", med studenter, der ville vide, hvad den materialistiske historieopfattelse indebar, og han modtog breve fra folk, der havde fundet en snuptagsløsning på samfundets problemer, som de lige ville indvie ham i.

Den internationale arbejderbevægelse

Arbejderbevægelsen var i 1880erne ved at blive en international bevægelse. I flere europæiske lande var der opstået organisationer, som betegnede sig som arbejderparti, socialistisk parti eller socialdemokrati. Flere af dem fik et gennembrud og blev repræsenteret i de nationale parlamenter. I takt hermed opstod også fagforbund, i nogle lande sluttede de sig sammen i landsorganisationer, i andre var dette umuligt pga. af forbud og generel undertrykkelse. Lovgivningen blev anvendt vilkårligt bl.a. over for arbejderpressen:

Arbeiter-Zeitung i Wien fik konfiskeret mindst et nummer hver uge i 1895. Trods alle forsøg på at kue den voksende bevægelse fik den efterhånden tag i større grupper af den arbejdende befolkning.

Omfanget må dog ikke overvurderes. Det er et fællestræk for alle disse organisationer, at de kun organiserede et mindretal af arbejderne, og nok så vigtigt var det, at arbejderklassen som sådan udgjorde et mindretal i de respektive befolkninger. Måske kan Belgien i denne forbindelse siges at udgøre en undtagelse; fra århundredets midte var specielt den sydlige del af landet blevet stærkt industrialiseret, således at Belgien i højere grad end Storbritannien udgjorde et industrialismens kærneområde. I de fleste lande fandtes der ganske vist industrialiserede områder, men ingen homogen, sammenhængende arbejderklasse. Det store flertal i arbejderklassen var landarbejdere. Arbejderklassens senere kærnegruppe, de faglærte arbejdere, udgjorde en mindre gruppe. Indtil langt op i 1890erne var arbejderbevægelsen en faktor, der politisk set kunne lades ude af betragtning, men hvis potentielle farlighed den herskende klasse absolut havde erkendt.

I slutningen af 1890erne var kontakterne mellem partierne og delvis også de faglige organisationer vokset så meget, at de følte et behov for et formaliseret internationalt samarbejde. Engels syntes egentlig ikke, at det var nødvendigt. Et uformelt samarbejde var ifølge ham nok, og desuden var samarbejdet mellem bevægelsen i de tre europæiske stormagter Frankrig, Storbritannien og Tyskland det afgørende. Problemet med denne vurdering var imidlertid, at der i Storbritannien kun fandtes faglige organisationer af betydning, de politiske var helt overvejende sekterske smågrupper; i Frankrig var den politiske arbejderbevægelse ikke ligefrem stærk og desuden splittet i to hovedtendenser: den possibilistiske (dvs. nærmest reformistiske) og den marxistiske. Fagbevægelsen var ligeledes opdelt i forskellige retninger. I Tyskland fandtes ganske vist ét socialdemokratisk parti, i hvilket de forskellige tendenser siden 1875 havde arbejdet inden for den samme organisationsramme, men partiet var kun delvis legalt; fagbevægelsen var ligeledes under stærkt pres, landsdækkende forbund

fandtes kun i nogle enkelte tilfælde, og de faglige organisationer var i øvrigt små.

Det stod bedre til i nogle af de mindre stater, f.eks. i Belgien, Schweiz og Danmark, men dem regnede Engels ikke rigtig med. Hans opfattelse var, at arbejderbevægelsen i de mindre lande var indstillet på classesamarbejde og ikke ville klasseorganisationen, fordi bevægelsen var præget af landenes småborgerlighed. Arbejderbevægelsen repræsenterede de små nationers særinteresser, mens kun de store ifølge ham kunne føre revolutionen videre. Det er hævdet, at denne vurdering skyldes filosofen Hegels opfattelse, som hverken Marx eller Engels helt kunne frigøre sig fra. Hans kritik af de små landes arbejderbevægelse gjaldt især Belgien. Kritikken hidrørte fra I. Internationales tid, hvor der havde været en del tilhængere af anarkisten Bakunin i Belgien, specielt i Bryssel, og dem anså han for at have ødelagt Internationalen. Men Engels var fleksibel nok til at kunne revurdere en opfattelse, når omstændighederne ændrede sig. Kun få år efter, at han havde udnævnt de små landes arbejderbevægelse til syndebugke, revurderede han den belgiske, især den flamske del. Arbejderbevægelsen dér havde indledt en energisk valgretskamp; til trods for at militæret blev sat ind mod arbejderne, kunne bevægelsen notere sig en fremgang. Kampen var blevet taget op af den østrigske bevægelse (som åbenbart var rykket op i de store landes liga), og østrigerne var nu for en tid den europæiske arbejderbevægelses avantgarde: i Frankrig, Tyskland og Italien stagnerede den og trængte til et skub udefra.

Engels' opfattelse kan dog ikke betegnes som særlig stringent: Han kritiserede de engelske og amerikanske arbejdere for deres ønske om respektabilitet. Samtidig prægedes hans holdning også af beundring for masserne i de nye faglige organisationer, der sluttede sig til bevægelsen efter den britiske havnearbejderstrejke i 1889. De ufaglærte arbejdere, der pludselig kom i bevægelse, så han som det store gennembrud for arbejderbevægelsen. Begejstringen fik endnu en saltvandsindsprøjtning efter 1.-maj-demonstrationen i 1890, hvor der mødte flere hundredetusinde frem til mødet i Londons Hyde Park. Denne begejstring kunne han formidle til den fængslede danske revolutionære socialist Nicolaj

L. Petersen i 1892: "Majfesten er løbet godt af. Jeg ville ønske, at De havde kunnet se de 600.000 mennesker, der i forgårs var i Hyde Park". Også de tyske arbejdere, der efter 12 års halvlegalitet fik en betydelig fremgang ved rigsdagsvalget 1890, havde han tillid til. Ikke dem alle naturligvis, de mange nye, der ikke var gået gennem "socialistlovenes" hårde skole, skulle først oplæres. Men generelt stolede han på de tyske arbejdere; de havde siden 1870 aldrig skuffet ham, de havde begået fejl, men de havde også selv rettet dem; når arbejderne – og her tænkte han ikke kun på de tyske – først var kommet i bevægelse, ville intet kunne standse dem mere: i 1898 ville tiden muligvis være moden og erobringen af den politiske magt bragt til ende i de vigtigste lande. Derefter kunne den samfundsmæssige revolution indledes.

Enhed af teori og praksis

I 1889 indkaldte de reformistiske kræfter i arbejderbevægelsen til en ny international kongres. Engels så faren ved, at de dermed kunne komme til at dominere den internationale arbejderbevægelse. De politiske og faglige organisationer, der var under udvikling, var udsat for mange forskellige ideologiske påvirkninger, dels i overensstemmelse med de fremherskende nationale traditioner, dels med overnationale traditioner såsom den romersk-katolske kirke og dens ideologi. Men også inden for den arbejderbevægelse, der opfattede sig selv som socialistisk, fandtes der modsatrettede tendenser, f.eks. de reformistiske og den marxistiske. Den sidste var kun en blandt flere, og ikke den stærkeste. Den fremherskende tendens i denne periode var karakteriseret af uklarhed mht. arbejderbevægelsens opgaver. Det vigtigste var, at arbejderklassen konstituerede sig som "klasse for sig"; revolutionen stod ikke umiddelbart for døren. Når Engels mente, at revolutionen evt. kunne finde sted umiddelbart før århundredskiftet, så må man gøre sig klart, hvad han forstod ved en revolution. Det er nu muligt at komme et skridt videre i forståelsen af dette, idet samtlige Engels' skrifter fra tiden 1886-1895 findes i bind I/31 og 32 af den nye MEGA. Brevbindene vil, efterhånden som de udkommer, også medføre en afklaring af hans vur-

deringer, selvom de tilsyneladende indeholder selvmodsigelser. Det var disse selvmodsigelser, som Eduard Bernstein efter Engels' død i 1895 byggede på i påstanden om, at Engels havde ændret taktik i spørgsmålet om arbejdernes overtagelse af magten.

I årtiet fra 1890 til 1899 kom det til store konflikter klasserne imellem, strejker der varede i månedsvis, og som omfattede titusindvis af arbejdere. Der var store valgretdemonstrationer forbundet med strejker, der undertiden blev bekæmpet med brutale midler. Det var i disse begivenheder, at bevægelsen efterhånden udviklede sig, og at arbejderne erhvervede sig indsigt i samfundets struktur. Men det var på ingen måde afgjort, hvilken teoretisk retning, der ville blive den fremherskende i arbejderbevægelsen. Engels bemærkede i et brev (15. juni 1889) til den franske arbejderbevægelses dengang mest betydningsfulde marxistiske teoretiker Paul Lafargue, at det var alment kendt, at socialismen ikke havde forenet den samlede europæiske arbejderklasse under sin fane. Det var først i årene efter Pariser-kongressen i 1889, at den marxistiske linje kunne få overtaget, begunstiget af de franske revolutionære socialisters gode valgresultater. Det er sådan, man må opfatte Engels' indholdsrige vurderinger i hans breve til Lafargue fra efteråret 1889, som udkommer i dette bind. Det tyske socialdemokratis, SPDs, valgsejr i januar 1890 bidrog yderligere til dette resultat. Man må antage, at vejen uden disse resultater ville have været længere og mere besværlig. Det var naturligvis fordelagtigt for marxisterne, at den betydeligste reformistiske organisation i Frankrig splittedes i efteråret 1890.

Det fremgår af korrespondancen i bindet for 1889/1890, at Engels suverænt dirigerede fortsættelsen af den socialistiske kongresbevægelse, dvs. indkaldelsen af den kommende kongres i Bryssel 1891. Han udarbejdede en plan for, hvordan de marxistiske kræfter skulle reagere på indkaldelsen, fremsatte den over for det franske partis ledelse og derefter for det tyske partis og fik på denne måde arrangeret en konference i forbindelse med SPDs første legale kongres i 1890. På denne blev hans forskellige forslag vedtaget, og løbet var stort set kørt. Marxisterne havde vundet en taktisk sejr takket være Engels'

mellemskomst. Sådan havde han allerede ved en stor arbejdsindsats fået gennemført, at den marxistiske kongres i Paris 1889 blev den vigtigste af de to dengang afholdte internationale kongresser. I den sammenhæng styrkede han den danske partiopposition, som insisterede på at deltage i kongressen. Det var helt i overensstemmelse med Engels' rolle og betydning i arbejderbevægelsen. Den østrigske partileder, Victor Adler, udtrykte netop dette meget præcist i sit første brev til Engels fra 21. januar 1890: "Vi har dig at takke for noget andet, end det vi kan takke Marx for: politik og taktik, teoriens anvendelse i praksis".

Det er klart, at Marx og Engels ikke var siamesiske tvillinger, der talte i kor. Engels selv har flere gange fremhævet, at han var andenviolin til Marx' første. Han var dog ingen andenrangs teoretiker. Hans tidlige værker f.eks. om den engelske arbejderklasses stilling fra 1845, som i samtiden vakte en del opmærksomhed bl.a. i Danmark, eller hans kritik af nationaløkonomien, som først bragte Marx på sporet af økonomiens betydning, viser dette ganske klart. Men senere kom det til en arbejdsdeling mellem Marx og Engels; Engels, der kunne skrive hurtigt og få tingene fra hånden, overtog i mange sammenhænge den praktiske del af "gesjæften", og efter 1883 var han alene om arbejdet. Det betyder langt fra, at han var en ateoretisk praktiker, men med en fremvoksende arbejderbevægelse, blev behovet for en direkte indsats større. Engels var villig til at ofre tid og penge på dette, men han så også, at han var den eneste i samtiden, der kunne bringe manuskriptet til *Kapitalen* til en foreløbig afslutning. Det anså han for at være den vigtigste opgave og skrinlagde derfor sine egne planer.

Arbejdet med brevbundene

Som anført har min opgave været at bearbejde korrespondancen fra tiden mellem oktober 1889 og december 1890, ialt 14 måneder. En kollega fra Moskva, Svetlana Gavril'enko, er ligeberettiget medudgiver af bindet. Desuden har kolleger fra Berlin og Amsterdam ydet store bidrag, og mange andre har hjulpet med at finde f.eks. bibliografiske og biografiske oplysninger. Listen

over institutioner og personer, der har bidraget, er lang, længere end normalt i MEGA-bind. Jeg har uden blusel udnyttet mine kontakter til kolleger i andre arbejderbevægelsesinstitutioner.

En faktor ved vurderingen af udsagnene i brevene bør nævnes, en faktor, Engels selv anførte: "Breve skriver man hurtigt og spontant ud fra det, der lige optager én, uden at slå op. Så kan man nemt komme til at skrive noget, som helt kan misforstås". Det gælder naturligvis ikke for alle breve, Engels sendte ud, nogle var overvejende meget grundigt, som det her anførte til Conrad Schmidt fra 27. oktober 1890.

Oprindelig var der tale om 409 breve, enkelte er kommet til, mens andre er blevet flyttet til andre bind, de fleste til bd. III/29, korrespondancen fra april 1888 til oktober 1889. Samarbejdet mellem de to bind udviklede sig godt, og informationsudvekslingen var livlig. Det viste sig at være fordelagtigt, da en af kollegerne fra denne udgivergruppe blev forhindret i at fortsætte arbejdet. Jeg fik derfor overdraget en del af hans breve til bearbejdning, herunder korrespondancen mellem Engels og Gerson Trier/Nicolaj Petersen fra foråret/sommeren 1889. I den sammenhæng er det lykkedes at finde enkelte nye dokumenter vedr. den interne partioppositions arbejde.

Afdelingen er planlagt til at omfatte 35 bind, i 2009 udkommer bd. 12, og seks andre er under udarbejdelse. Denne afdeling bliver først og fremmest udarbejdet i Moskva, men fra slutningen af 1990'erne er arbejdet med fire brevbind overdraget til forskere uden for Rusland.

Mængden af bevarede breve varierer meget fra periode til periode. De enkelte binds omfang genspejler også de to hovedpersoners politiske aktivitet. F.eks. dækker bd. 7 tiden fra september 1853 til marts 1856, i alt 31 måneder. Det endnu ikke udgivne bind 18 indeholder derimod kun brevvekslingen fra fem måneder, juli til november 1871. Det hænger utvivlsomt sammen med efterdønningerne af Pariser-Kommunen i foråret 1871. Striden i I. Internationale om en ny struktur og et nyt indhold er også en del af forklaringen. Der skabtes nye alliancer – f.eks. så en ganske succesrig sektion dagens lys i København. Alt sammen noget der gav anledning til en livlig korrespondance.

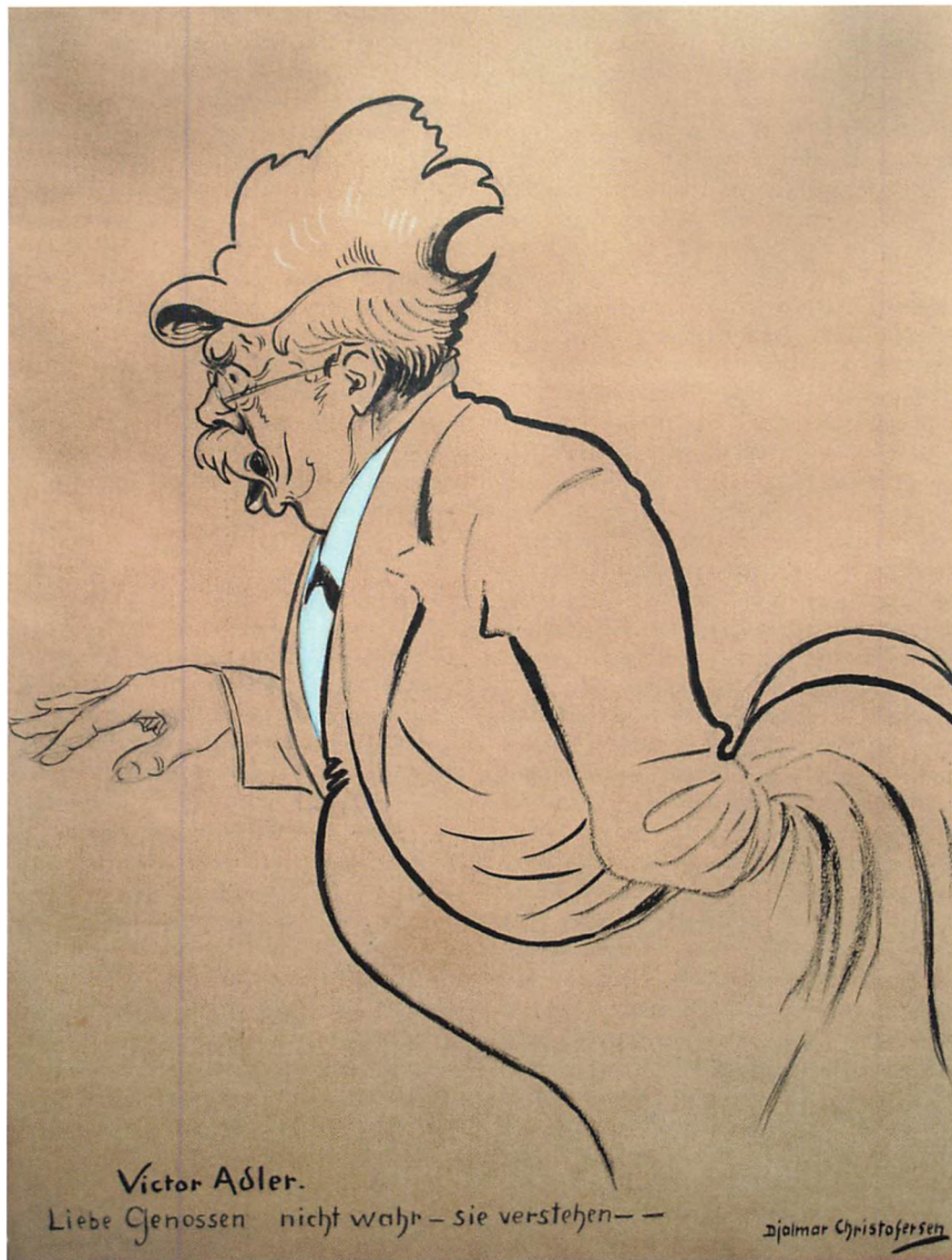
I bd. III/30 udkommer der nu i alt 406 breve; det fremgår af de eksisterende breve, at der i perioden er blevet skrevet omtrent 100 andre – ca. 80 af disse hidrører fra Engels. De er imidlertid ikke blevet fundet, i de fleste tilfælde fordi de ikke har overlevet. Vi ved, at Gerson Trier før sin død med en enkelt undtagelse destruerede alle de breve, han havde modtaget fra Engels. Det gælder også for andre af hans korrespondenter. Atter andre har fra boet fået udleveret deres breve til Engels – det var ikke ualmindeligt i samtiden. Det gælder f.eks. Samuel Moore, der sammen med Edward Aveling oversatte *Kapitalen* bd. 1 til engelsk. Arkivet fra samtidens vigtigste marxistiske forlag, J. H. W. Dietz i Stuttgart, er ikke bevaret, eller også er det blevet ødelagt af nazisterne eller gået til under Anden Verdenskrig. Andre breve har Engels, Marx og Marx' døtre arkiveret lodret. Men trods alt er de fleste breve bevaret, og i hvert fald er der nok til at give os et væsentligt indblik i udviklingen.

Men er der så noget nyt i dette bind? Ikke særlig meget fra Engels' hånd: et efterskrift, der i de tidligere udgivelser har været oversat, er kommet med, et andet brev, som kun var kendt som et fragment i historikeren Gustav Mayers Engels-biografi, er nu fundet i en næsten fuldstændig afskrift, og endelig er der et udkast til et brev, som nu publiceres. I alt er der 116 breve fra Engels, de øvrige 290 stammer fra hans partnere. Af disse bliver 173 trykt for første gang, 26 for første gang på originalsproget. Den store videnskabelige landvinding er brevene fra andre til Engels. Landvindingen består ikke kun i, at de udgives, men at de udgives sammen med Engels' breve. Det – og sammenhængen med de dels nye og dels reviderede tekster i I. afdeling – betyder nye muligheder for at forstå udviklingen i arbejderbevægelsen og Engels' rolle i den.

Engels og de danske socialister

Det var ikke et tilfælde, at jeg i sin tid for over 10 år siden foreslog at få tildelt et bind i dette tidsrum. Det var her, korrespondancen mellem Engels på den ene side og de danske socialister på den anden side nåede sit højdepunkt. Der er ganske vist en 8-10 breve i korrespondancen, som ligger uden for årene 1888-1890, men de

Victor Adler (1852-1918) kom fra en storborgerlig familie og var uddannet læge. Han tilsluttede sig socialismen, efter at den liberale partidannelse i Østrig var blevet anti-semitisk. Med indsatsen af sin betydelige formue oprettede han et socialistisk ugeblad i Østrig. Heri agiterede han for en sammenslutning af de forskellige socialistiske retninger. Det lykkedes ved årsskiftet 1888/89, og Adler blev partiets første formand, senere også chefredaktør for Arbeiter-Zeitung i Wien. Han havde et overordentlig godt forhold til Engels.

Victor Adler er tegnet af Djalmar Christoffersen ved Den internationale socialistiske kongres i København i 1910

må så vente til næste omgang (på dansk findes de fleste i *Årbog for arbejderbevægelsens historie* bd. 3). Specielt vigtigt er brevet fra Engels til Trier af 18. december 1889. Engels forsøgte her at gøre Trier opmærksom på udviklinger i den danske oppositions virke, hvor hans vurdering ikke stemte overens med oppositionens. Det havde han formentlig allerede gjort tidligere i et ikke bevaret brev. Det fremgår nemlig af Triers svar af 26. maj 1889, at Engels havde advaret mod at splitte det danske Socialdemokrati. Vi ved ikke, hvad der har foranlediget Engels' advarsel – et ukendt brev fra Trier til den tyske partiformand, August Bebel, kunne måske have indeholdt overvejelser i den retning.

Under alle omstændigheder gjorde Engels sig umage i brevet fra december 1889; han gav oven i købet Trier tilladelse til at offentliggøre det i sin helhed, en mulighed Trier ikke benyttede sig af. Advarslen mod splittelsen berørte imidlertid et helt grundlæggende forhold i Engels' partiopfattelse og hans vurdering af partiet som et åbent forum, hvor kontroverser var naturlige og nødvendige for at nå frem til den nødvendige fælles opfattelse. Det var for øvrigt et emne, han tog op i flere af brevene i disse 14 måneder, og det var ikke en ny opfattelse, Engels her gav udtryk for. I den ene eller anden form var det et af de emner, der optog ham.

Udgangspunktet for Engels var, at arbejderne kun gennem en voldelig revolution kunne erobre den politiske magt, som var den eneste vej til det nye samfund. For at kunne nå dertil, var det nødvendigt, at arbejderklassen havde et selvstændigt og selvbevidst klasseparti. Det burde dog ikke forhindre, at dette parti i dagsaktuelle situationer kunne benytte sig af et samarbejde om konkrete sager med et eller flere borgerlige partier, hvis det gavnede sagen, f.eks. hvis det fremmede den økonomiske udvikling eller gav større politiske frihedsgrader. Men fordelene for bevægelsen måtte være umiddelbare og øjensynlige, partiets position som selvstændigt klasseparti måtte ikke kunne drages i tvivl. Dermed afviste Engels Triers absolutte afvisning af ethvert samarbejde med demokratiske borgerlige partier. Konkret indrømmede han ganske vist, at Venstre ikke var et målbevidst demokratisk parti, som man kunne samarbejde med. Men

generelt måtte enhver form – også den tilsyneladende helt tamme – for samarbejde være tilfaldt, når det fremmede revolutionen.

En sådan holdning afvistes af anarkisterne og af William Morris, som på det tidspunkt var en af de ledende på venstrefløjen i Storbritannien. Morris var ikke anarkist men afviste deltagelse i parlamentsvalg og arbejde inden for parlamentariske forsamlinger, fordi det korrumperede arbejderklassen. Engels' vurdering af Triers standpunkt var derimod, at arbejderklassen kun kunne lære af egne fejltagelser og nødvendigvis måtte gøre sine egne erfaringer – og her ser vi et yderligere udgangspunkt for Engels' vurdering; arbejderklassen måtte lære, og det krævede, at den kom i bevægelse. Tvunget af de aktuelle omstændigheder kunne den udvikle sig selv til en selvbevidst bevægelse.

Det revolutionære opsving

I løbet af sommeren/efteråret 1889 havde den store havnearbejderstrejke i Storbritannien sat titusinder af fattige, ufaglærte arbejdere i bevægelse; de havde udviklet et nyt fagligt sammenhold og var på vej til at overvinde den gamle fagbevægelses stagnation. De fåtallige engelske socialister havde spillet en rolle i denne udvikling, Eleanor Marx havde arbejdet utrætteligt og havde været aktiv i den faglige kvindelige organisering og var blevet valgt ind i gasværksarbejderforbundets hovedbestyrelse. Hun var samtidig en af de førende i 8-timers-ligaen. Engels så sig yderligere bekræftet i sin vurdering af det opbrud, som faktisk fandt sted i Frankrig samme år, og som viste sig ved valget i efteråret 1889. Det blev ikke til de store resultater, men en klar socialistisk gruppe var nu repræsenteret i nationalforsamlingen under marxistisk ledelse. Udviklingen fortsatte. I maj 1890 afholdtes store majdemonstrationer, i London var der op mod 400.000 deltagere. I Paris, Wien, København og mange andre byer gik arbejderne på gaden. Engels fandt sig bekræftet i sin vurdering af arbejdermassernes spontane opbakning bag en socialistisk målsætning. Opbruddet var flertydigt, men så meget vidste masserne, der nu var kommet i bevægelse, hævdede han, at de kun valgte socialister til at være deres ledere.

I Tyskland, hvor majbevægelsen ikke slog igennem i samme omfang, fordi den blev holdt tilbage af partiets og fagbevægelsens ledere, hvilket var i overensstemmelse med Engels' vurdering, var "den tyske revolution begyndt", som Engels skrev til Marx' ældste datter Laura Lafargue efter Socialdemokratiets store stemmefremgang i februar 1890. Partiet var blevet det største parti med knap 20% af stemmerne. Det var et chok for den herskende klasse, og de mest radikale var villige til at fremprovokere sammenstød med arbejderne. Men der herskede usikkerhed i Rigets øverste ledelse: kejseren var i foråret 1890 indstillet på at være en social kejser, som anerkendte enkelte af arbejderens krav – hvis de da ellers kunne opføre sig ordentligt. Denne sociale indstilling forduftede hurtigt igen. For Engels var det i situationen vigtigt ikke at fremprovokere sammenstød, fordi bevægelsen endnu var for svag til at vinde en konflikt, idet kun ca. halvdelen af dem der havde stemt på partiet, havde været aktive inden for bevægelsen i den halvlegale periode fra 1878 til 1890. De skulle nu oplæres af veteranerne og holdes tilbage fra at gå ud i alt for voldsomme konfrontationer. Ifølge Engels ville udviklingen fortsætte hurtigt, og han forventede, at bevægelsen inden for et årti ville have erobret den politiske magt i Tyskland: med eller uden revolution.

Mens han i brevet til Trier ubetinget gav udtryk for, at en voldelig revolution var uundgåelig, så er hans vurderinger fra foråret 1890 lidt mindre entydige. Her gik hans argumentation ud på, at det tyske parti skulle være tilbageholdende og ikke fremprovokere konfrontationer, som ikke kunne vindes – og i øvrigt lade tiden arbejde for sig, i løbet af de næste år ville systemet være undergravet så meget, at det ville falde sammen. Han så dette bekræftet af Socialdemokratiets fremgang ved valget i 1890, hvor partiet allerede var styrket meget i landdistrikterne, hvorfra de prøjsiske kerneregimenter rekrutteredes – i løbet af de næste to valgkampe (1893 og 1898) ville de nye rekrutter ikke mere lade sig bruge mod deres klassefæller. Hans optagethed af valgkampe var ikke bestemt af troen på, at man kunne opnå de 51% af mandaterne i parlamentet og så overtage magten, men af den masseopbakning bag det revolutionære parti som

valgkampene og kampene om udvidelsen af stemmeretten ville medføre. Det ses igen tydeligt i nogle breve fra 1894 til den østrigske partiformand Victor Adler, hvor han fremhævede det belgiske og det østrigske partis indsats for at mobilisere masserne.

Den demokratiske masseorganisation

Engels gik ind for demokrati i bevægelsen, for åbenhed i diskussionen om taktikken, men han forudsatte, at det skete ud fra et fælles standpunkt, som han udtrykte det på den internationale socialistiske kongres i Zürich i 1893. Dette standpunkt havde han haft i mange år. Han anså den åbne diskussion for at være nødvendig, hvis ikke arbejderbevægelsen skulle falde tilbage til sekterske standpunkter. Dette understregede han også i brevet til Trier, og synspunktet blev gjort gældende i flere breve i tiden efter SPD's valgsejr i 1890. Det gjaldt nu om at integrere de nye klassekæmpere i partiet, og derfor var diskussion nødvendig og uundgåelig. De "yderliggående retninger", som Engels anså for at være naturlige, var i tiden fra årsskiftet 1889/1890 dukket op i det tyske parti og havde i to omgange irriteret partiledelsen voldsomt. Først var det i forbindelse med 1. majdemonstrationen, næste gang under forberedelsen af den første legale partikongres i oktober 1890. Det var nødvendigt, at partiet fik nye vedtægter. Partiledelsen fremlagde en centralistisk model, der også i andre henseender var i strid med idéen om den nødvendige åbenhed. Det fremkaldte heftige angreb på partiledelsen og medførte omfattende diskussioner, som dog blev afklaret inden kongressen. Oppositionen var kun repræsenteret ved ganske få delegerede.

Engels blev – sådan opfattede han det i det mindste – i efteråret 1890 provokeret til at tage til genmæle mod oppositionen i Tyskland. Senere indtog han, Bebel og Victor Adler imidlertid det standpunkt, at hvis man ikke havde en venstreopposition i partiet, måtte man opfinde den – den var en livsnødvendighed, hvis man ville undgå, at partiet skulle falde hen i sløvhed, som Victor Adler skrev i 1892: „Thi den småborgerlige selvtilfredshed er den største fare for os“. Engels

Sammenkomst efter Den Internationale socialistiske kongres 1893. Engels holdt kongressens afslutningstale og sagde bl.a.: "Vi må give fri adgang til diskussionen for at undgå at vi bliver en sekt, men det fælles standpunkt må fastholdes". Det fremgår af samtaler med fremtrædende socialister og af Engels' korrespondance, at han tillagde den fri diskussion overordentlig stor vægt. Fotografiet er taget under en privat sammenkomst umiddelbart efter kongressen. Fra venstre: Ferdinand Simon (Bebels svigersøn), Frieda Simon, Clara Zetkin, Friedrich Engels, Julie Bebel, August Bebel, Ernst Schattner, (Regina Bernsteins søn fra første ægteskab) Regina og Eduard Bernstein

afviste således også eksklusionen af "de revolutionære" af det danske parti. Man kan diskutere, om der heri ligger en modsætning mellem hans og Socialdemokratiets partiopfattelse. Det danske parti havde i tiden omkring 1880 udviklet det standpunkt, at partiet bestod eller burde bestå af de bevidste elementer, dem der kendte de socialistiske principper. Det var forbundet med en meget centralistisk opbygning af beslutningsprocesserne i partiet. Denne opfattelse blev delvis sat til side i 1884, efter partiets valgsejr, hvor det opnåede at blive repræsenteret i Folketinget med to mandater. Sejren medførte, at mange arbejdere ønskede at blive medlemmer af partiet. På den anden side var det også nødvendigt at ændre holdningen, idet partiet Højre søgte at blive et masseparti med dets "Arbejder- og Vælgerforeninger". I denne konkurrencesituation lempede Socialdemokratisk Forbund på principperne, og flere arbejdere kunne blive medlemmer. Ude omkring i landet fik flere ligeledes

mulighed for at blive optaget i de lokale vælgerforeninger. Tilsyneladende var der dog fortsat en vis uvilje mod at give de nye medlemmer – især udenfor København – fulde politiske rettigheder. Det kan dog fortolkes anderledes: partiet gik positivt ind for, at medlemmerne skulle have mulighed for at lære om de socialistiske principper og begyndte en forlagsvirksomhed, som dels gav sig udtryk i at *Social-Demokraten* publicerede vigtige socialistiske skrifter, og i at partiet siden hen udgav dem i *Socialistisk Bibliotek* og fra 1888 i *Socialistiske Skrifter*. Engels var ganske vist overbevist om, at det var vigtigt med marxistisk litteratur, han brugte megen tid på at genudgive, redigere og i nogle tilfælde rette oversættelser af Marx' og egne værker, men han lagde også stor vægt på massernes spontane bevægelser – det var dem, der skulle overbevises om revolutionens nødvendighed. Revolutionen kunne kun lykkes ved deres aktive medvirken. Der er ikke nødvendigvis tale om et enten/eller,

men tyngdepunktet kunne lægges forskellige steder på forskellige tidspunkter alt afhængigt af omstændighederne.

Engels som rådgiver for den nye generation

Engels gjorde sig stor umage med at besvare henvendelser fra forskellige personer – ofte studenter – i årene fra omkring 1890. Disse henvendelser var en følge af partiets valgsejr i 1890; der kom nu en del "litterater", som han kaldte dem, til partiet: deklasserede borgerlige uden perspektiv, men helt indstillet på at overtage ledende poster i partiets aviser. Det var et negativt resultat af "socialistlovenes" ophævelse. Men der var andre, som søgte at finde frem til det væsentlige i den nye teori. Det var ham magtpåliggende at forklare og overbevise. Det drejede sig i 1889/1890 om henvendelser og svar fra/til hhv. bankfunktionæren Isidor Ehrenfreund fra Wien, nationaløkonomen Conrad Schmidt fra Berlin, som Engels anså for at være en af de bedst bevagede yngre teoretikere, forfatteren Paul Ernst fra den tyske partiopposition, og to studerende Otto von Boenigk og Joseph Bloch. Senere i 1890'erne kom der flere henvendelser og svar på spørgsmål om den materialistiske historieopfattelse. Selv om flere af Engels' svar var udførlige, havde de ikke form af en endelig udformet artikel, beregnet på offentligheden, hvad han også understregede; der var snarere tale om forskellige forsøg på at nærme sig en sammenhængende vurdering af historieopfattelsen. Uvist af hvilken årsag har Engels aldrig fået skrevet en sådan afhandling, og her gælder det i lighed med andre steder, at ikke-offentlige breve har en anden karakter end en publiceret artikel – svaret var så at sige endnu på diskussionsstadiet.

Engels' egne breve har været kendt og tilgængelige i lang tid. Det, der gør denne del af korrespondancen interessant, er, at henvendelserne til Engels, som ikke i alle tilfælde har været kendt, nu også foreligger: vi kan se, hvad Engels svarer på og dermed få en bedre forståelse. Det fremgår klart af de foreliggende breve, at Engels' holdning udviklede sig, delvist afhængigt af, hvem han henvendte sig til. Udgangspunktet i diskussionen er nærmest, at den opfattelse, som

en overgang var fremherskende, nemlig at Marx og Engels havde hævdet, at der altid fandtes en umiddelbar forbindelse mellem økonomisk grundlag og politisk (eller anden) aktion var forkert. Denne vurdering modsatte Engels sig og forsøgte ved eksempler og henvisninger til tidligere skrifter, som f.eks. Marx' *Louis Bonapartes 18. Brumaire*, at gøre rede for, at basis og overbygning påvirkede hinanden. I sidste instans var den økonomiske basis bestemmende, men at ville forklare alt med en økonomisk determinisme var en misforståelse. Det er ærgerligt, at de senere breve om komplekset "materialistisk historieopfattelse", som skal udkomme i bindene III/ 34 og 35, formentlig først kommer om flere år. De er imidlertid under udarbejdelse og vil forhåbentlig se dagens lys inden år 2015.

Med visse afbrydelser har udarbejdelsen af dette bind stået på i ca. 10 år. Det skyldes for en væsentlig del, at arbejdsprocessen for MEGA-bindene hæmmes voldsomt af beslutninger, der er taget for 40 år siden. Brugerne har krav på, at bindene bliver udarbejdet på et teknisk grundlag, der er mere eller mindre ensartet, mener udgiverne. Det har bl.a. betydet, at redaktørerne bruger en alt for stor del af deres tid på at udarbejde manuskripterne, således at forlaget modtager trykklare manuskripter, og dette krav har forårsaget et enormt tidsspilde.

MEGA og ABA

For mit vedkommende har der dog været en fordel, som i det hele taget har gjort det muligt at udarbejde manuskriptet: Biblioteket i ABA. Det er især mine forgængere på posten, som jeg kan takke for det yderst tænksomt indsamlede og opbyggede bibliotek.

Under arbejdet med korrespondancen har det været nødvendigt at finde data om mange forskellige faglige og politiske organisationer i Storbritannien, Frankrig, Italien, Rusland, Tyskland, USA, Østrig-Ungarn, Belgien, Nederlandene, Spanien, Danmark, Norge og Sverige – persongalleriet er endnu mere omfattende end organisationerne, skønsmæssigt optræder der ca. 700 personer fra Biblens Adam til den præjiske general Zychlinski. Personer som langt fra alle er kendt, og som først skulle identificeres korrekt;

Pressen og Pariserkommunen

Inden det første nummer af *Socialistiske Blade* udkom, havde avisernes referater af Pariserkommunen sat en sidste alvorlig frygt i folk. Avisspalterne var spækket med referater fra det 10 uger lange oprør, men besynderligt nok var aviserne tilbageholdende med deres egne kommentarer og synspunkter om det, der foregik i Paris. Der var ingen af aviserne, der fra første færd uforbeholdent tog afstand fra Pariserkommunen. Aviserne lod simpelthen referaterne tale deres eget sprog.

Pariserpesten

Da Pariserkommunen var gået ind i sin tredje uge, forsøgte *Dags-Telegrafens* redaktør C. V. Rimestad i ensom majestæt at bryde avisernes tavshed ved at bringe en artikelserie over ni dage med titlen "Pariserkommunen (Nogle skitser)."³ Rimestad kaldte kommuneoprøret for "Pariserpesten" og forklarede, at det var en følge af Den internationale Arbejderforenings skole, og at kommunen skulle slås ned hurtigst muligt. I artiklen kunne Rimestad heller ikke dy sig for at fremhæve, at bondevennen Geert Winther havde fremsat et kommunistisk forslag i Folketinget;⁴ men det var slet ikke fra den kant, de hjemlige "arbejderuroligheder" og Danmarks Rochefort skulle komme – og i øvrigt fik *Dags-Telegrafens* synspunkter lov til at svæve frit og uimodsagt i luften, indtil *Nyt Aftenblad* en uge efter begyndte en endnu længere artikelserie om "Kommunismen og Socialismen" af den anonyme skribent B.⁵

"Kommunen vil bukke under"

I slutningen af Pariserkommunens sjette uge forsøgte *Nyt Aftenblad* på en mere mådeholden facon at fremstille Frankrigs revolutionære udvikling i et historisk perspektiv. I den første artikel kom den anonyme forfatter ganske kort ind på den energi, der drev den oprørske bevægelse i Paris:

"Paa den ene Side er det Kommunens Tilhængere, dem, der ville en Forbundsrepublik,

hvori hver enkelte By skal have fuldstændig kommunal Selvstændighed, paa den anden Kommunisterne, ... Den uafbrudte Kamp har ikke ret givet disse sidste Leilighed til at bringe deres Theorier til praktisk Anvendelse, men det er dog dem, der ere de egenlige Ledere af Bevægelsen. Derfor understøtter Selskabet „Internationale" Kommunen med Penge og Mandskab, derfor ere Tusinder af Kommuniste fra alle Lande strømmede til Paris."⁶

Men selvom kampen stadig foregik, var den anonyme skribent ikke i tvivl om, at Kommunen ville bukke under. Det var nemlig ikke lykkedes Internationale at få permanent fodfæste i de store franske arbejderbyer, og kommunarderne var egoistiske samfundsudnyttende, argumenterede B. Til slut advarede B. imod bevægelsens stædige modstand og den internationale solidaritet, der var udvist fra tilstrømningen af udlændinge, "da maa enhver indsee, at vi staa ved en Vending i Verdenshistorien, hvor Spørgsmaalet om Arbejds Forhold til Kapitalen vil fordre en Løsning med uimodstaaelig Magt."⁷ skrev *Nyt Aftenblads* anonyme skribent og afrundede artiklen med at fremhæve, at uanset hvad man forestillede sig om dette spørgsmåls løsning, kunne man ikke benægte, at kommunismen og socialismen havde udøvet og i fremtiden ville udøve en væsentlig indflydelse på dette.

Christian Vilhelm Rimestad (1816-1879)

Kommarderne på barikaderne ved Belleville, Paris 1871

"Kommunen" i København

Da Pariserkommunen var i slutningen af sin syvende uge, bragte *Dagens Nyheder* og *Dags-Telegraf*en nogle ganske korte løjerlige rygter om, at der nu havde dannet sig en "Kommune" i København.⁸ Ja, selv den skånske avis *Snäll-Posten* bragte det fantastiske rygte til torvs, at der kun var danskere med i Pariserkommunen, ingen svenskere og nordmænd.⁹

De tre avisers overraskende rygter spredte sig straks i provinspressen, hvor de cirkulerede de næste 14 dage,¹⁰ men disse løjerlige rygter var i realiteten en sammenblanding af forlydenderne om Pariserkommunen og om, at det første nummer af *Socialistiske Blade* snart skulle udkomme. Rygterne afspejlede intet om avisernes mening om Pariserkommunen, derimod må rygterne betragtes som værende prologen til den politiske socialismes start i Danmark.

Først da Pariserkommunen udkæmpede sin sidste "blodige uge", tog *Dagens Nyheder* og *Fædrelandet* som de første aviser for alvor bladet fra munden om oprøret i Paris.¹¹

Et Medlem af den ny kjøbenhavnste Klub :
„Kommunen“.

Uddrag af Selskabets, ved dets Konstituering vedtagne Lov:

- § 1. Selskabets politiske Organ bliver „Adresseavisen“.
- § 2. Selskabets Formaal er: Et Slag Kort, bestaaende af „Ejend“, „Trafort“ og „Finn“.
- § 3. Ni Kvinder kan Partoussloner kun optages.
- § 4. Ved Selskabets Møder maa Medlemmerne ikke bære Vennehænder eller andet Vaaben i Kommerne.
- § 5. Selskabets Tilbagekrøring vedkommer ikke Selskabet.
- § 6. Kortjubilant Folkeblad udværges til Kredsmedlem.

Satirebladet *Folkets Nisse* gør nar af rygter om en "Kommune" i København, *Folkets Nisse* 20.5.1871

Frederic Harrison (1831-1923)

Dagens Nyheder – Frederic Harrison

Dagens Nyheder var den første avis, der vovede at skrive en leder om "Kommunen i Paris", men det skete på en noget kontroversiel måde, for *Dagens Nyheders* lederartikel tog ikke afstand fra Pariserkommunen. Selvom Robert Watt, *Dagens Nyheders* redaktør, tilkendegav, at han ikke var enig i de fleste af artiklens synspunkter, så mente han alligevel, at artiklen var så interessant, at den skulle præsenteres for avisens læsere. Watt havde nemlig oversat og sammenskrevet den radikale engelske jurist og historiker Frederic Harrisons artikel "The Revolution of the Commune" fra det venstreorienterede engelske tidsskrift *The Fortnightly Review*.¹² En artikel hvori Harrison angreb det reaktionære og centralistiske statsstyre og brugte Pariserkommunen og dens nærdemokrati som et effektivt modstykke til denne statsform.

Selvom Watt havde udeladt visse afsnit af artiklen, kom den alligevel til at fylde så meget, at den skulle bringes over fem dage.¹³ Robert Watt følte vel, at han kunne manøvrere sig ud af den pinagtige situation, der ville opstå, når oprøret var nedkæmpet, og pressen pludselig var klar til at fremsætte sine meninger om Pariserkommunen.

Fædrelandet – Carl Ploug

Fædrelandet var den næste avis, der for alvor vovede at løfte sløret for en særskilt mening om Pariserkommunen, samtidig med at avisen vurderede Kommunens indflydelse i Danmark. Det skete dog først, da man var overbevist om, at Pariserkommunen ville bukke under, i to store ledende artikler i dagene den 26. og 27. maj 1871.¹⁴ Den 28. maj blev Pariserkommunen endeligt nedkæmpet.

I den første artikel fremhævede Carl Ploug den borgerlige frihed som baggrunden for, at Pariserkommunen overhovedet kunne finde sted, fordi den havde til følge, at der i storbyerne samlede sig personer af alle afskygninger, og det måtte give rigeligt stof til bekymring og eftertanke. Hermed brød Ploug tavsheden og forsøgte at danne et overblik over Kommunens påvirkning i Danmark.

Til trods for at der var visse elementer i arbejderklassen i København og i byerne, som med tyske mellemlid havde kontakt til Den internationale Arbejderforening, nærrede Ploug ikke nogen frygt for, at et lignende oprør skulle finde sted i Danmark. Brændstoffet var simpelt hen ikke til stede, fordi den danske arbejderklasse i byerne bestod af fornuftige og lovlidige elementer, forklarede Ploug.

På landet så det derimod ikke så rosenrødt ud. Ploug fremhævede, at husmændene, indersterne og daglejerne levede en kummerlig tilværelse. Det skyldtes de stigende priser på såvel jord som fødevarer, og at det kun var om sommeren, en syv-otte måneder om året, at der var et indtægtsgrundlag. Hertil kom, at en del arbejde faktisk kunne udføres bedre med maskiner end med menneskehænder, og så var der en tendens til, at man satte børn alt for tidligt i verden. På landet var uvidenhed og ukultiveret optræden langt større end i byerne, og det kunne tænkes, at der her var grobund for en agitation, der kunne ophidse landarbejderne til farlige bevægelser. Denne gruppe var den største borgerklasse i Danmark og kunne ved lidt dygtighed bemægtige sig betydelige stemmer ved rigsdagsvalgene, anskueliggjorde Ploug.

Pariserkommunen var, ifølge Ploug, årsag til at det radikale demokrati led et stort moralsk

Summarisk Execution of Communists Agents i Gaden Saint Germain-l'Auxerrois i Paris den 25de Maj 1871.

18. Juni

Summarisk eksekution af kommunarder 25. maj 1971. Illustreret Tidende 18.6.1871

nederlag, og derfor blev de personer, der så sig selv som arbejderklassens agitatorer, nødt til at dæmpe sig i en længere periode, "og netop derfor er Øjeblikket gunstigt til at foretage Skridt, der forud kunne bryde Spidsen af Fremtidens Agitationer," anbefalede Ploug afsluttende i sine to artikler.

Under Pariserkommunen indtog den københavnske dagspresse en afventende holdning. Først da det var indlysende, at kommunen ville blive nedkæmpet, udtrykte en beskeden del af pressen sin antipati, særligt Carl Ploug, hvis anskuelser senere syntes at afspejle sig i den danske regerings indstilling til den nye politiske bevægelse.

Pariserkommunen nedkæmpes

Den 28. april 1871, i Pariserkommunens femte uge, havde den franske udenrigsminister Jules Favre sendt et brev til den danske gesandt i Paris grev Moltke-Hvitfeldt, hvori han gjorde opmærksom på, at den franske regering ved en officiel

meddelelse i *Journal Officiel* havde opsagt den gensidige aftale med Danmark om pasfrihed.¹⁵ Jules Favres ophævelse af pasfriheden faldt i god tråd med de forberedelser, han var i gang med for at kunne retsforfølge Pariserkommunens deltagere. Den 21. maj trængte Versaillestropperne ind i Paris, hvor kampene fortsatte i gaderne indtil den 28. maj hvor Pariserkommunen måtte overgive sig.

Straks dagen efter blev de franske gesandtskaber rundt omkring i Europa bedt om øjeblikkeligt at kræve eventuelle kommune-flygtninge udleveret til retsforfølgelse i Frankrig.¹⁶ Og den franske gesandt i København, *Vicomte de Saint-Ferriol*, rapporterede tilbage til Paris, at den danske udenrigsminister Rosenørn-Lehn havde tilkendegivet over for ham, at Danmark ville udlevere!¹⁷

Hvorvidt den danske regering betragtede udlevering af kommune-flygtninge som et kardinalpunkt er nok tvivlsomt, for kilderne er tavse om dette. Kriegers dagbøger afslører således intet i den forbindelse. I pinsedagene, mens

selve nedkæmpelsen af Pariserkommunen fandt sted, var justitsministeren på Jyllandsbesøg hos generalkonsul Hendrik Pontoppidan på herregården Constantinsborg, der lå lidt uden for Århus, og Krieger var samtidig også en tur på Himmelbjerget.¹⁸ Pinsedag, den 28. maj 1871, hvor den endelige nedkæmpelse af Pariserkommunen fandt sted, er Kriegers dagbog ganske tavs, der er rent faktisk et hul på hele fire dage i perioden mellem fredag den 26. maj og onsdag den 31. maj.¹⁹

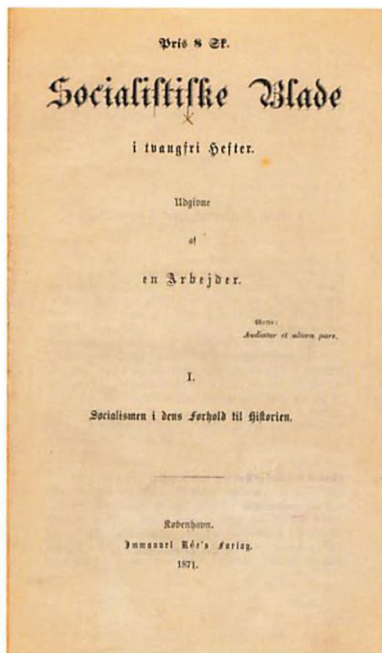
Hvor meget Krieger var optaget af begivenhederne i Paris, er i det hele taget svært at udtale sig om, men Kriegers gode veninde, skuespillerinde Johanne Luise Heiberg, skrev et brev til ham den 27. maj og spurgte: "Hvad siger De om Rædslerne i Paris? Ak, jeg er bedrøvet over Menne-skene!" Svaret må stå hen i det uvisse. Efter fru Heibergs død i 1890 fik Krieger fat i alle de breve, han havde skrevet til hende, og sygeligt mistroisk tilintetgjorde han disse og mange andre historisk vigtige breve.²⁰

Justitsminister Krieger har dog atter været tilbage i København om tirsdagen den 30. maj, hvor udenrigsministeren blev stillet over for Jules Favres krav om at udlevere kommune-flygtninge. Men Kriegers dagbogsnotat om, at kirke- og undervisningsminister Hall "krympede sig stærkt" ved at skulle vikariere for ham på justitsministerposten, mens han var på ferie, afslører at han var optaget af sine ferieplaner.²¹

Socialistiske Blade

Da det første nummer af *Socialistiske Blade* udkom den 20. maj 1871,²² var der en måned til justitsminister Krieger skulle på ferie. Umiddelbart havde udgivelsen ikke tiltrukket sig justitsministerens opmærksomhed. *Socialistiske Blade* havde faktisk været på gaden i 27 dage, inden Krieger gjorde sit første notat i sin dagbog: "En saakaldt "Arbejder" har begyndt at udgive "Socialistiske Blade" i tvangfri Hefter", skrev han, og i afsnittet umiddelbart efter: "P. Pry, der giver sig af med "vor Samtid hjemme og ude" er - Richard Kauffmann, Bladneger."²³

Det var et par dage før hans afrejse til Norge. Årsagen til, at der skulle gå så lang tid, var formentlig, at udgivelsen af *Socialistiske Blade* var

Det første nummer af *Socialistiske Blade* udkom lørdag den 20. maj 1871

druknet i avisernes nyhedsdækning af nedkæmpelsen af Pariserkommunen. Det var kun *Dags-Telegraf* og *Folkets Avis* og foreningsbladet *Blad for Arbejderforeningen af 1860*, der indtil videre havde omtalt *Socialistiske Blade*,²⁴ og man vidste ikke, hvem forfatteren var. Senere skulle der blive et stort postyr om det.

"Jeg reiser bort i morgen et Par Uger," skrev Krieger til professor Ussing lørdag den 17. juni. Ifølge Kriegers dagbogsnotat var det også denne dato, han påbegyndte sin ferierejse til Norge,²⁵ idet han omtaler en samtale, han havde på det norske dampskib med den norske jurist Axel Kierulf, men senere i samme dagbogsnotat spekulerede Krieger over, at "Det kommer mere og mere frem, hvilken forfærdelig Magt, der har arbejdet sig frem i Internationale; imidlertid var det jo ganske særlige Omstændigheder, der i Paris fremhjælp den sidste Catastrophe."²⁶

Det var Karl Marx' Internationale Arbejderassociation og Pariserkommunen, Krieger havde i tankerne. Krieger havde formodentlig lige nået at få nyheden om, at den danske gesandt greve Moltke-Hvitfeldt atter havde overtaget ledelsen af gesandtskabet i Paris, inden han gik ombord

på dampskibet.²⁷ *Socialistiske Blades* indhold havde åbenbart givet justitsministeren ubehagelige associationer om, hvad der kunne ske i Danmark.

Men Krieger vidste formodentlig endnu ikke, at bestillingerne på fortsættelsen af *Socialistiske Blade* strømmede ind hos forlæggeren, Immanuel Rée, der i øvrigt snart fik betænkeligheder over indholdet og opgav udgivelsen.²⁸ I sine erindringer forklarer Pio, at Immanuel Rées betænkeligheder var foranlediget af pressens kritik.²⁹ På det tidspunkt, da Immanuel Rée opgav fortsættelsen, var det kun *Dags-Telegraphen* og *Folkets Avis*, der havde omtalt *Socialistiske Blade*. Årsagen er nok nærmere justitsminister Kriegers bekymringer, han var nemlig i færd med at finde ud af, hvem der var forfatter til *Socialistiske Blade*. Og hans bekymringer skulle ikke blive mindre, da ugebladet *Socialisten* begyndte at udkomme.

Louis Pio (1841-1894). Efter maleri af Robert Barnekow, 1875

Ifølge Folkets Nisse 10.6.1871 var *Socialistiske Blade* kun et forsøg på at tjene penge

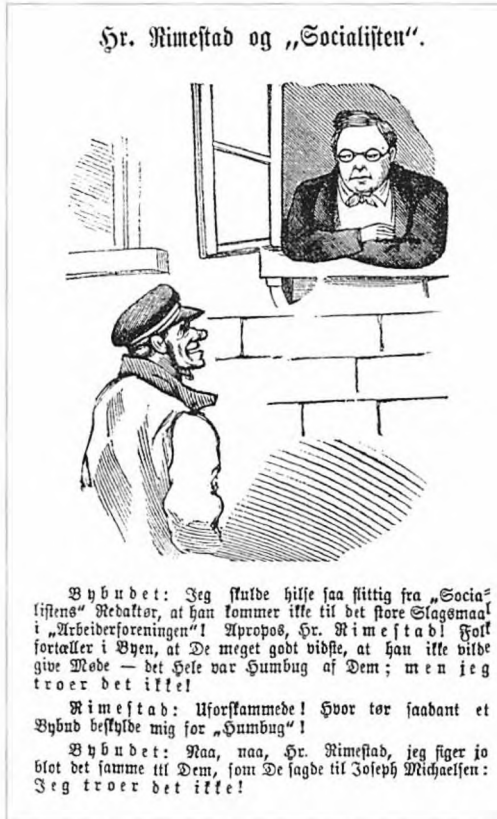
Socialisten

I det første nummer, der udkom den 22. juli 1871, henvendte *Socialistens* lederskribent sig "Til vore Brødre, Danmarks Arbejdere" på lederplads. Skribenten var Louis Pio, der stadig var ukendt i offentligheden.

Det retoriske talent, Louis Pio allerede havde afsløret i *Socialistiske Blade*, kom tydeligt frem i det nye socialistiske ugeblad. *Socialisten* præsenterede sig med et kraftigt angreb på borger-skabet og opfordrede samtidig arbejderne til at gå ind i Internationale og støtte sammenholdet omkring de socialistiske ideer.

Dette vovestykke skete i forlængelse af den borgerlige presses påstande om, at Internationale havde haft en væsentlig andel i det blodige opgør om Pariserkommunen, at de forskellige europæiske regeringer forsøgte at sætte en stopper for Internationales udbredelse, og at det derfor måtte vække opsigt og frygt, når dette foretagende var kommet til Danmark. Respekten for *Socialistens* anonyme skribent og hans formidable formuleringsevne bekræftede således borger-skabets værste skrækforestillinger. Ikke mindst fordi skribenten samtidig i det første nummer af *Socialisten*, i en artikel om Pariser-kommunen, forsvarede Internationale.

Satirebladet Folkets Nisse gør 5.8.1871 grin med Rimestads humbug

Det første nummer indeholdt også en gendrivelse af redaktør C. V. Rimestads kritik af *Socialistiske Blade* i *Dags-Telegraphen* den 25. maj og den 17. juli 1871.³⁰ Det førte til at Rimestad, der også var formand for den borgerlige *Arbejderforeningen af 1860*, fastsatte tid og sted for en holmgang med den anonyme forfatter af *Socialistiske Blade* i *Dags-Telegraphen* for at diskutere det socialistiske spørgsmål og i særdeleshed *Socialistens* angreb på Rimestads kritik af *Socialistiske Blade*.³¹ Men Rimestads fælde mislykkedes. Der skulle mere til, før Louis Pio ville afsløre sin identitet.

Selvom pressen havde pisket stemningen op omkring Pariserkommunen og klandret Internationale for at ville opbygge en revolutionær statsform,³² var der ingen tvivl om, at *Socialistiske Blade* og *Socialisten* var blevet det, vi i dag ville kalde en mediebegivenhed.

Justitsminister Kriegers hovedrolle

Da justitsministeren vendte tilbage fra sin sommerferie, var aviserne spækket med anmeldelser af *Socialistiske Blade*, og han havde kun været hjemme i 10 dage, så begyndte ugebladet *Socialisten* at udkomme. Det postyr de to socialistiske udgivelser skabte, og ikke mindst den anonyme "arbejders" åbenlyse beundring for Karl Marx' Internationale Arbejderassociation, blev diskuteret på højeste plan mellem justitsminister Krieger og den fungerende politidirektør Oldenburg.³³

Vicepolitidirektør Oldenburg fungerede som stedfortræder for politidirektør Crone, mens denne var på en 2 måneder lang ferie i Norge og Sverige.³⁴ Oldenburg havde forsøgt at overbevise Krieger om, at det var postembedsmand Joseph Michaelsen, der stod bag *Socialistiske Blade* og *Socialisten*. Det samme gjorde redaktør Rimestad på en nedladende facon i *Dags-Telegraphen*,³⁵ men det blev straks dementeret af Michaelsen selv i flere hovedstadsaviser.³⁶ Der gik dog ikke lang tid, før justitsminister Krieger fik rede på, hvem det var, der stod bag *Socialistiske Blade* og *Socialisten*.

Andreas Frederik Krieger (1817-1893), fotografi i Kort- og Billedsamlingen, Det Kongelige Bibliotek

Socialistens røde opslag

Allerede fredag den 4. august 1871 vidste justitsministeren, at det var Louis Pio, der var forfatteren til *Socialistiske Blade*.³⁷ Hvor Krieger havde sine oplysninger fra, vides ikke, men vittighedsbladet *Folkets Nisse* havde dog allerede den 29. juli skrevet, at det var en fætter til Brix, der stod bag, og af Kriegers dagbogsnotater fremgår det, at han den 9. august også havde kendskab til både Louis Pios opsigelse af sit job i postvæsenet og hans ansættelse som huslærer for kammerherreinde Polly Berlings børn i Ordrup.³⁸

Samme dag som Krieger i sin dagbog noterede, at Louis Pio havde sagt sit arbejde op, bragte *Berlingske Tidende* en omtale af det første nummer af *Socialisten* i en artikel om "Socialismen". Artiklen advarede imod socialismens opløsningstendenser og bl.a. om, at

"vi paa vore Gadehjørner finde iøjnefaldende røde Opslag, der søge at samle Folket om et Blad, der „i videste Udstrækning vil gjøre Arbeidernes berettigede Fordringer gjældende“. Sligt lyder jo meget indbydende, og den Theori, hvormed de røde Opslag vidne, har til alle Tider viist sig at være saa tilløkkende for de Ubefæstede, at Samfundet i Almindelighed og Pressen i Særdeleshed have en naturlig Pligt til advarende at hæve deres Stemmer, naar den røde Fane rejses og at raade Befolkningen fra at flokkes derom."³⁹

I forbindelse med at det første nummer af *Socialisten* udkom, havde Harald Brix bestilt 100 plakater hos bogtrykker M. W. Volkersen,⁴⁰ og nu gjorde *Berlingske Tidende* opmærksom på disse plakaters uheldige ærinde.

Justitsminister Krieger reagerede omgående på de røde opslag, der var sat op rundt omkring i København. Det var en noget vred justitsminister, der skrev til den fungerende politidirektør og udbad sig en forklaring på, hvorfor politiet ikke havde grebet ind over for *Socialistens* røde opslag. Og siden der ikke var sket noget, måtte politivedtægten jo være lavet om, og i så fald ville han gerne orienteres om dette.⁴¹

Berlingske Tidendes artikel og visheden om, hvem der stod bag de socialistiske skrivelser, kan have været det, der fik Krieger til at reagere. Det

fjerde nummer af ugebladet *Socialisten* var også udkommet den 12. august 1871. Det kan være dette nummer, der fik Krieger til at kræve en nærmere politiundersøgelse, for i dette nummer blev vedtægterne, der var forfattet af Karl Marx, de såkaldte Statutter for Internationale nemlig offentliggjort i en dansk oversættelse, samtidig med at redaktionen proklamerede, at den havde stillet sig i spidsen for oprettelsen af en dansk afdeling af foreningen Internationale.⁴²

Politiet havde faktisk allerede en anmeldelse på *Socialisten* liggende. Det var bogtrykker Sally Oettinger, der samme dag som *Socialisten* var udkommet, havde klaget over, at *Socialisten* straks efter at *Nyt illustreret Ugeblad* var blevet oplæbet på en tavle på hjørnet af Østergade og Integade,⁴³ uden tilladelse havde klæbet *Socialisten* ovenpå.⁴⁴ Dette nævnte den vikarierende politidirektør Oldenburg intet om, da han ellers meget udførligt redegjorde for, at politiet opbevarede et godkendt-stemplet eksemplar af opslagene på politikammeret og forklarede yderligere, at der

"Efter den Anledning, som Ministeriets Skrivelse giver, kan det mulig være mig tilladt sluttelig at tilføje den Oplysning, at af de to Opslag om „Socialisten“ blev der med Hen-

Harald Brix (1841-1881). Fotografi: W. A. Schulenberg

syn til det første af disse begjært Tilladelse, forinden Bladets første Nummer udkom (det omhandlede Blad er nemlig ikke nogen ligefrem Fortsættelse af det tidligere udkomne Flyveskrift „Socialistiske Blade“ I og II), og da der mellem Udgivelsen af No. 1 og No. 2 af Bladet forlangtes Tilladelse til et Opslag af omtrent ganske det samme Indhold som det tidligere, forelaa der Intet, som efter mit Skjøn kunde give tilstrækkelig Anledning til at nægte den begjærte Tilladelse til denne med Hensyn til udkommende offentlige Blade almindelige Bekjendtgjørelsesmaade.”⁴⁵

Den fungerende politidirektør kunne således ikke følge Krieger i, at politiet skulle have forhindret *Socialisten* i at sætte sine røde opslag op. To dage efter Oldenburgs svar fandt en stævning sted af *Socialistens* ansvarshavende redaktør og udgiveren af *Nyt illustreret Ugeblad*. Sandsynligvis skulle der statuere et eksempel nu, når justitsministeren havde været inde over sagen, og *Socialistens* redaktør blev idømt en bøde på 2 rigsdaler for at have slået plakater op uden politiets tilladelse. *Nyt illustreret Ugeblad* slap med en advarsel.⁴⁶

Statsmagtens første sanktion over for den socialistiske arbejderbevægelse synes overmåde mild, men ikke desto mindre fik den betydning for den fremspirende bevægelses mulighed for atter at gøre sig bemærket i offentligheden. Det femte nummer af ugebladet *Socialisten* var lige udkommet, og selvom den fungerende politidirektør havde forsøgt at forklare justitsministeren, at politiet havde godkendt *Socialistens* opslag, så blev der efter justitsministerens indgriben uden tvivl sat en stopper for godkendelser af fremtidige socialistiske opslag i København.

Allerede efter Kriegers og den fungerende politidirektørs drøftelse af den anonyme Louis Pios identitet i slutningen af juli 1871 synes justitsministeren at have udstukket nogle retningslinjer for en overvågning af den socialistiske bevægelse, men det står klart efter denne hændelse med de røde opslag, at der fra justitsministerens side blev signaleret til politiet, at der skulle finde en ekstraordinær indsats sted med hensyn til sager, der havde med Internationale og den socialistiske bevægelse at gøre.

Medlemskort til Den internationale Arbejderforening, 1872

Internationales begyndende organisering

Den socialistiske bevægelse havde udviklet sig med rivende hast under politidirektør Crones ferie, og efter hjemkomsten tog det nogen tid, før politidirektøren fik overblik over situationen.

På det tidspunkt da Crone vendte hjem i midten af september 1871, var Pio i fuld gang med at orientere Karl Marx om den danske afdeling af Internationale,⁴⁷ og kort tid efter blev lovene for Internationale offentliggjort i ugebladet *Socialisten*.⁴⁸ Aktiviteterne begyndte også at brede sig i provinsen. Ude på landet, tæt ved Skanderborg, havde væver Frederik Hermansen afholdt et møde den 24. september 1871 og oprettet en landsektion af Internationale.⁴⁹ I Århus havde bestyrelsen for snedkersvendeforeningen udsendt en "Opfordring til danske Arbejdere!" og taget initiativ til det første store arbejdermøde i Århus, lørdag den 14. oktober 1871.

Denne opbakning værdsatte Pio, og i løbet af oktober 1871 under et privat ærinde i Randers for fru Berling benyttede Pio lejligheden til også at besøge den nye bevægelses folk i Skanderborg og Århus.⁵⁰ Muligvis besøgte Pio Århus to gange i løbet af den uges tid, han var i Jylland på vegne af fru Berling. For det berettes i *Aarhus Stifts-Tidende*, "at der for et Par Dage siden her i Byen er afholdt et Møde, hvor en „Candidat“ fra Kjøbenhavn er optraadt og udtalt sig med megen Styrke i socialistisk Retning i en Tale".⁵¹

Det kan have været Pio, der deltog i det omtalte møde ved sin ankomst til Jylland omkring den 9.-10. oktober 1871. Der er derimod noget, der tyder på, at han ikke deltog i det store arbej-

dermøde lørdag den 14. oktober. De jyske avisers referater af mødet nævner nemlig intet herom. Men Pio må atter have mødtes med venstremanden Lars Bjørnbak og de kommende århusianske sektionsformænd inden sin hjemrejse.

Mandag den 16. oktober 1871 checkede der nemlig en "Løitn. Jørgensen, Kbhvn."⁵² ind på Hotel Royal i Århus. Løjtnant Jørgensen var et pseudonym for Louis Pio.⁵³ Formålet med denne visit kunne bl.a. være, at Pio skulle forhøre sig om, hvordan det store arbejdermøde var gået, og der skulle lægges planer om den stiftelse af en århusiansk afdeling af Internationale, der fandt sted den 21. oktober 1871. Der er desuden også noget, der tyder på, at det var planen, at Pio skulle vende tilbage til Jylland mandag den 23. oktober, for at samles med de nyvalgte århusianske kredsmænd.⁵⁴

Organiseringen af den danske arbejderklasse var således ved at tage form. I *Socialisten* og på løbesedler indbød Internationales ledelse medlemmerne til et stort møde i Tømmerkroen den 15. oktober for at vælge sektionsformænd for de forskellige fag.⁵⁵ Tilslutningen voksede støt, og den 21. oktober 1871 kunne *Socialisten* erklære, at foreningen var vokset med omkring 600 medlemmer. Blot på nogle få uger var foreningen kommet op på cirka 1800 medlemmer, hvoraf de

200 skulle være i Århus.⁵⁶ På snedkervendenes store arbejdermøde i Århus havde Bjørnbak givet initiativet sin fulde opbakning, men han undlod ikke at gøre opmærksom på, at de krav Internationale opstillede, var de samme, som hans parti havde lanceret.⁵⁷ Få dage efter, den 21. oktober, stiftede man i Århus sin egen Internationale-afdeling, og nu ventede jyderne bare på, at Pio skulle vende tilbage, som han havde lovet.

Der var pludselig skabt fokus på arbejderens elendige forhold. Gennem *Socialisten* kunne arbejderne trænge igennem og deltage i den offentlige debat, og samtidig blev der også åbnet for mange af de tanker og ideer, der hidtil havde ligget gemt i den "indestængte emancipationstrang". Louis Pio og den nye organisation stillede simpelthen en frigørelse fra arbejdsgiverne i udsigt.

Fra vokseværk til hård modstand

Justitsminister Krieger var formodentlig ikke et øjeblik i tvivl om, at Internationale skulle forbydes, men ifølge Grundlovens frihedsprincipper kunne man ikke forbyde en forening fra den ene dag til den anden.⁵⁸ Forbudet måtte være en længerevarende proces, og denne proces havde politidirektør Crone foreslået at sætte i gang.⁵⁹ Hvis Krieger accepterede Crones forslag, ville der være tale om varige repressive foranstaltninger. Var dette ikke en regeringsbeslutning? Og skulle kongen ikke involveres? Eller kunne justitsministeren tage denne beslutning alene?

Siden grundlovsændringen i 1866 var der ikke blevet afholdt ministerråd, og statsrådsmøderne var efterhånden blevet reduceret til rene rutinemæssige ritualer. Der var ikke noget, der hed ministeransvarlighedslov.⁶⁰ Ministrene skulle derfor stå til ansvar over for kongen og Folketinget, som der stod i Grundloven.

Ministrenes embedsførelse var således umulig at kritisere, fordi de politiske overvejelser foregik ved uformelle ministermøder. Eftersom ministrene var eneansvarlige for alt, hvad der foregik inden for deres embedsområde,⁶¹ var justitsminister Krieger den eneste, der kunne afgøre, hvorvidt der skulle igangsættes foranstaltninger over for Internationale.

Vilhelm Christoffer Crone (1813-1887), stik i illustreret Tidende 26.6.1887, efter fotografi af C. W. Skånstrøm

Det vides ikke, om Krieger har drøftet Crones forslag om at bruge Grundlovens § 87 og forbyde Internationale med de andre ministre. Der findes nemlig ingen kilder i form af referater eller notater fra eventuelle ministermøder.

Justitsminister Kriegers dagbogsnotater er faktisk noget af det nærmeste, vi kommer en overlevering, eftersom der ikke i denne periode af Danmarks historie findes nogen protokol eller lignende for ministermøder, der kan give os et indblik i, hvad der er blevet talt om. Men i Kriegers dagbøger nævnes der – på dette tidlige tidspunkt – ikke noget om, hvorvidt der er taget en beslutning i forhold til Crones forslag. Vi skal helt frem til tiden omkring forsamlingsforbuddet i begyndelsen af maj 1872, før Krieger skriver noget om regeringsdrøftelserne og samarbejdet med Crone.⁶²

Der findes dog en protokol over de forhandlinger, statsrådet afholdt en til to gange om måneden, men denne protokol nævner ikke noget om Crones forslag om at forbyde Internationale i henhold til Grundloven. Hensigten med statsrådsmøder var at forelægge kongen de nye lovforslag til underskrift, og i den forbindelse drøftede man de vigtigste samfundsspørgsmål, som for eksempel Crones forsamlingsforbud i de hektiske majdage i 1872.⁶³ Men regeringens berøring til Internationale var endnu kun på undersøgelsesstadiet og formodentlig endnu ikke et emne for en statsrådsdrøftelse.

Internationale breder sig til provinsen

I provinsen havde *Socialistiske Blade* skabt næsten lige så meget ravage som i København. Provinspressen var nok mere forbløffet end den udfarende københavnerpresse; men da ugebladet *Socialisten* begyndte at udkomme, blev avisen dog også modtaget med en vis forståelse og nysgerrighed, og der gik ikke lang tid, før den første landsektion af Internationale blev dannet i Danmark, ansporet af de ideer, der kom til udtryk i *Socialisten*. Det skete på et møde den 24. september 1871 hos væver Hermansen nogle få kilometer nord for Skanderborg. På mødet meldte de første 24 personer sig ind. Og der dannedes snart nye afdelinger af Internationale i de større

Poul Geleff (1842-1928). Fotografi: W. A. Schulenberg

jyske byer, Århus, Ålborg og Horsens, og senere dukkede der en sektion op i Randers. Alle havde de en vis indflydelse fra den bjørnbakske bevægelse og Jysk Folkeforening.⁶⁴ Væver Hermansen fra Skanderborgegnens var oven i købet et hestehoved foran ledelsen i København med hensyn til at få organiseret arbejderne i sektioner.

I provinsen fremstod der således på et meget tidligt tidspunkt en egen bevægelse, der støttede de initiativer, Pio, Brix og Geleff tog i København. Derfor besluttede man ganske kort tid efter mødet i Tømmerkroen at indlede en officiel agitationsrejse til provinsen. Pio havde i forbindelse med sit uofficielle besøg i provinsen tidligere på måneden lovet at vende tilbage til Århus. Det blev dog ikke ham, men Poul Geleff der rejste til Jylland.⁶⁵

”Hr. Povl Geleff afrejste i Mandags som Afsending fra Bestyrelsen til Sektionerne i Aarhus og Skanderborg. Saavidt Omstændighederne tillader det, vil Hr. Geleff tillige besøge de andre jyske Byer for at virke for Oprettelsen af Sektioner i disse. Beretning om Rejsens Resultater kommer i de næste Numre”⁶⁶

skrev *Socialisten*. Geleff rejste altså fra København mandag den 23. oktober 1871 for at indle-

Lars Bjørnbak (1824-1878).
Tegning efter Dreslers fotografi

de det, der blev Internationales første store agitationsturné i Jylland. Han ankom til Århus tirsdag den 24. oktober 1871 og indskrev sig på Hotel Skandinavien,⁶⁷ og dagen efter skulle han afholde det første agitationsmøde i Århus i Frandsens lokale.⁶⁸ Hvad Geleff ikke vidste var, at Krieger og Crone med en af betjentene fra Københavns opdagelsespoliti snart ville være i hælene på ham.

Justitsministeren undersøger forholdene i udlandet

Forlydenderne om Geleffs møde i Århus og Internationales agitationsfremstød i Jylland dukkede op i den københavnske presse fredag den 27. oktober 1871.⁶⁹ Lige præcis på denne dato udfærdigede justitsministeren et fortroligt brev til udenrigsminister Rosenørn-Lehn om Internationale. Kriegers brev til udenrigsministeren lyder således:

”Justitsministeriet Fortroligt
Kjøbenhavn d. 27de Oktober 1871.

Det vil ikke være Udenrigsministeriet ubekjendt, at der flere Steder her i Landet har vist sig en vis Bevægelse blandt Arbejderne, og at der paa flere nogle Steder har dannet

sig Foreninger af disse, der stærkere eller svagere betegne sig som staaende i Forbindelse med det tilstrækkelig bekjendte Selskab ”Internationale”. Hvorvel Justitsministeriet, i ethvert Tilfælde ikke fortiden, tillægger disse Bevægelser nogen væsentlig Betydning, har Man dog anseet det for rigtigt at følge de nævnte Foreningers Foretagender med et opmærksomt Øie, og at være forberedt paa eventuelt at være i Besiddelse af det fornødne Materiale til at kunne skride virksomt ind. I saa Henseende vilde det for Justitsministeriet isærdeleshed være magtpaaliggende, at der tilvejebragtes saadanne Oplysninger, som kunde sætte Ministeriet i stand til at bedømme, om de Formaal, Selskabet Internationale har stillet sig, og de Midler, hvorved det virker, ere af den Beskaffenhed, at der med Selskabet eller Filialer af samme kan reises Sag i Overensstemmelse med den gennemsete Grundlovs § 87, og som under en eventuel Sag kunde benyttes som Bevismidler. Det vilde derfor for Justitsministeriet være af Interesse at blive bekjendt med de Skridt, som i Lande, hvis Forfatning er beslægtet med den danske Statsforfatning, ere trufne ligeoverfor Selskaber af den ovennævnte Art. Som følge heraf skal Justitsministeriet henstille til Udenrigsministeriet, om samme ikke maatte see sig i stand til uden at det paa nogen Maade fik Udseende af at den Danske Regjering paatænkte at træffe almindelige Foranstaltninger, – Noget hvortil der fortiden ikke skjønnes at være Grund – at tilvejebringe de ovenfor berørte Oplysninger.

Krieger

Til Udenrigsministeriet

Ricard⁷⁰

Det kunne godt se ud, som om det var under indflydelse af nyhederne om Internationales agitationsfremstød i Jylland, at justitsministeren tog dette skridt, men hans brev lader forstå, at han allerede havde besluttet, at de hjemlige foreningers gøremål skulle undersøges. Justitsministeren skriver nemlig, at selvom han ikke for tiden tillægger Internationale nogen væsentlig betydning, så har han besluttet at følge Internationale med ”et opmærksomt øje”, hvis det skulle blive

nødvendigt at skride ind. Men Krieger var også interesseret i forhøre sig om, hvordan man i de europæiske lande havde tacklet eventuelle forbud mod Internationale. Justitsminister Krieger stod således i spidsen for de allerførste overvejelser om at skærpe tonen og iværksætte regeringsforanstaltninger overfor Internationale.

Kriegers socialistcirkulære

Inden årsskiftet var de første svar på justitsminister Kriegers forespørgsel ankommet i udenrigsministeriet. Det var fra de danske gesandtskaber i Italien, Frankrig, Østrig og England. I begyndelsen af januar 1872 kom svaret fra gesandt Quaade i Berlin, og materialet blev straks udlånt til justitsminister Krieger.⁷¹ Indberetningerne fra Rom, Paris og Berlin indeholdt alle et tilbageholdende svar. Man var opmærksom på Internationale, men man havde endnu ikke fastlagt en politisk linje over for selskabet, og derfor kunne man på nuværende tidspunkt ikke fremkomme med et svar. I Østrig var man derimod parat til at udlevere et omfangsrigt materiale til den danske regering, mens man i England havde en noget mere forstående holdning til Internationale.

Justitsministeren kunne dog konstatere, at man i visse europæiske lande var længere med at forberede sig imod Internationale end i Danmark, men den linje han var slået ind på, synes at være i overensstemmelse med øvrige europæiske lande.

Socialisterne og retstilstanden

I løbet af det sidste kvartal af 1871 var statsmagtens søgelys mod den socialistiske bevægelse blevet intensiveret. Alligevel afholdt Den Internationale Arbejderforening ufortrødent det ene møde efter det andet rundt omkring i Københavns omegn, og det var på tale, at Louis Pio skulle lægge vejen forbi Jylland under en planlagt rejse til Genève og London.⁷² Således voksede bunken af politirapporter om socialisterne støt på politidirektørens kontor. Det samme gjorde antallet af Crones fortrolige beretninger på justitsministerens skrivebord.

Nu var ikke alene de socialistiske ledere fra

København i statsmagtens søgelys. Det var hele bevægelsen og det røre, der var blevet skabt af socialisterne i løbet af sidste halvdel af 1871.

Den paralyserede almue- og arbejderbevægelse var blevet vækket, og man begyndte at tale om at blive repræsenteret i Folketinget. Set fra magthavernes synspunkt var denne udvikling truende, fordi almuens og arbejderne ville deltage i det kommende valg. Den socialistiske agitation havde skabt uvished om, hvad dette kunne føre til. Crone havde også i en af sine fortrolige beretninger advaret om, at der kun behøvedes en mindre tilfældig anledning udefra eller indefra, før det hele kunne blusse op, og at politiet og militæret kun ville kunne yde en utilstrækkelig modstand.⁷³

Socialistcirkulæret af 12. januar 1872

Kombinationen af politidirektør Crones nøgterne overblik og de danske gesandtskabers indberetninger bidrog til, at Krieger besluttede at stramme grebet om den socialistiske bevægelse. Gesandtskabernes materiale afgjorde kun tidspunktet for, hvornår justitsministeren ville have en mere nuanceret fremstilling af den socialistiske bevægelse end den, pressen for eksempel kunne byde på. Straks inde i det nye år besluttede justitsminister Krieger at iværksætte en større undersøgelse af, hvilken betydning socialisternes agitation havde for retstilstanden i Danmark. Den 12. januar 1872 udsendte Krieger følgende fortrolige cirkulære til amtmændene:

"Justitsministeriet Fortroligt
København 12te januar 1872
Da Ministeriet ikke paatvivler, at Dhr. Amtmænd og Politimestre noie have fulgt de socialistiske Bevægelser forsaavidt som de i forskellige af Landets Kjøbstæder have givet sig tilkjende i Skikkelse af Møder og Agitationer, og da Ministeriet maa ønske at erholde Oplysning om Dhr. Amtmænds og Politimestres Opfattelse af disse Agitationers Omfang og Betydning for Retstilstanden, skal Ministeriet have Herr Kammerherren anmodet om konfidentielt at afgive Beretning til

Ministeriet i saa Henseende for Deres Amts Vedkommende, samt fremdeles, navnlig naar særlige Begivenheder, der staae i Forbindelse med den omhandlede Sag, maatte forefalde, at meddele lignende Indberetninger, til hvilket Øiemed det maatte paalægges Politimesteren jævnlig at afgive konfidentielle Rapporter til Amtet om Bevægelsens Gang og de med samme i Forbindelse staaende Begivenheder.

Krieger

Til Amtmanden over Kjøbenhavns Amt⁷⁴

Dette cirkulære skulle sætte gang i undersøgelsen af den socialistiske bevægelse i hele Danmark. Når socialisterne afholdt deres møder, skulle de forskellige amtmænd og politimestre i fremtiden vurdere disse møders agitatoriske omfang og deres betydning for retstilstanden. I de forskellige amter blev det for fremtiden politimestrenes opgave at afgive hemmelige rapporter om den socialistiske bevægelses generelle udvikling til amtet. Efterfølgende skulle disse fortrolige undersøgelser så indberettes til justitsministeren.

Men det gik ikke hurtigt nok. En måned efter var der indkommet så få rapporter, at justitsministeren reagerede. Han sendte en rykkerskrivelse til Ålborg, Århus og Københavns amter om snarest muligt at sende rapporterne til Justitsministeriet.⁷⁵ I løbet af det sidste kvartal af 1871 havde dagspressen nemlig været fyldt med skrivelser om socialisterne i de tre amter, så nu forventede justitsministeren snarest at modtage beretninger herfra.⁷⁶

Kriegers rykkerskrivelse gav kun det resultat, at amtmændene i Århus fik afsendt sin beretning. Og den 16. februar 1872 var det slut med justitsministerens tålmodighed. Han gik straks i gang med at formulere et nyt socialistcirkulære.

Sagsarket i Rigsarkivet vidner om, at det var Krieger selv, der formulerede det nye cirkulære, hvor tonen blev skærpet over for amtmændene.⁷⁷

”Justitsministeriet
Kjøbenhavn d 16de Februar 1872

Fortroligt

I forbindelse med Ministeriets Skrivelse til

Herr Kammerherren af 12. f. M. skal man anmode Dem om i fortrolige Skrivelser at paalægge alle Politimestre i Deres Amt nøie at følge det herværende saakaldte Internationales og andre socialistiske Bevægelser og hver Gang enten Møder afholdes eller andre Begivenheder forefald, der staar i Forbindelse med de nævnte Bevægelser, snarest muligt i fortrolige Rapporter til Amtet at meddele nøiagtige Oplysninger om det forefaldne uden Hensyn til hvorvidt de offentlige Blade indeholde Meddelelser derom eller ikke. De saaledes indkommende Rapporter bedes derefter i fortrolige Skrivelser tilstillede Ministeriet uopholdelig, forsaavidt Herr Kammerherren dertil maatte finde Grund, men ellers indtil videre hver 14de Dag, ledsagede af de Ytringer, hvortil det forefaldne giver Anledning.

Krieger

Til Amtmanden over Københavns Amt⁷⁸

Konklusion

Den socialistiske bevægelses eksplosionsagtige entré i Danmark i 1871 alarmerede den danske regering, og justitsminister Krieger greb til handling og iværksatte en undersøgelse af de europæiske staters politik over for Internationale. Til trods for disse staters sparsomme tilbagemeldinger gav de Krieger vished om, at han kunne sanktionere sin hårde linje ved at indføre Socialistcirkulæret, der var en landsomfattende hemmelig forfølgelse af den socialistiske bevægelse.

Herved kom Krieger til at bære et personligt og moralsk ansvar for at have udformet og tilrettelagt den politik, den danske statsmagt førte over for den socialistiske arbejderbevægelse frem til systemskiftet i 1901. En politik, fostret af Krieger, der i Danmarkshistorien er blevet stærkt kritiseret for sin rolle ved den skæbnsvangre Londonkonference i 1864 og ved udstedelsen af fælledforbuddet 1872. Krieger har således fået et prædikat som værende vankelmødig og vag i afgørelsens time. Kriegers socialistcirkulære tilkendegiver utvetydigt noget andet.

1. *Rigsdagstidende 1870-71*, Folketinget, sp. 736. I begyndelsen af 1870 var Henri Rochefort blevet anklaget og 7.2. arresteret for sit udfald mod det franske kejserdømme i sit blad *La Marseillaise*.
2. *Norddeutscher Allgemeine Zeitung*, Nr. 211, 11.9.1870 og Politidirektør Crones Beretning til Justitsministeren angaaende Forsøg paa Gadedemonstrationer mod Sognepræsten til Sct. Petri tyske Kirke heri Staden Pastor P. F. Schmaltz af 12.9.1870, Journalsag 4541, Udenrigsministeriet, Rigsarkivet.
3. *Dags-Telegrafen* Nr. 97, 12.4.1871 (I) første artikel; *Dags-Telegrafen* Nr. 111, 26.4. 1871 (IX) sidste artikel og *Blad for Arbejderforeningen af 1860* Nr. 15, 15.4.1871, s. 1-3.
4. "Winthers Tiendelov". Geert Winther (1813-1905) tilhørte "det folkelige venstre", var redaktør for *Nørre-jydsk Tidende* og formand for *Jysk Folkeforening*. Til finansslovsforhandlingerne stod Winther i spidsen for et forslag om, at de afgifter, som folkekirkens gejstlighed opkrævede til løn, skulle opføres på finansloven i overensstemmelse med Grundlovens bud i § 48.
5. I alt 24 artikler, hvoraf de 23 var forfattet af B., begyndende i *Nyt Aftenblad* Nr. 119, 4.5.1871 til sidste artikel Nr. 188, 17.7.1871, der var uden forfatter.
6. *Nyt Aftenblad* Nr. 119, 4.5.1871.
7. *Ibid.*
8. *Dagens Nyheder* Nr. 125, 11.5.1871 og *Dags-Telegrafen* Nr. 126, 12.5.1871.
9. *Snäll-Posten* Nr. 112, 16.5.1871.
10. *Aarhus Stifts-Tidende* Nr. 137, 12.5.1871; *Fredericia Avis* Nr. 133, 13.5.1871; *Ribe Stifts-Tidende* Nr. 110, 13.5.1871; *Aarhus Amtstidende* Nr. 116, 15.5.1871 & *Fyens Stiftstidende* Nr. 148, 17.5.1871.
11. Versailles-tropperne trængte ind i Paris søndag den 21. maj 1871, og selve nedkæmpelsen af Pariserkommunen fandt sted pinsedag den 28. maj 1871.
12. Harrisons artikel blev bragt i *The Fortnightly Review* Vol. IX, New Series, Jan 1 to Jun 1, 1871, London 1871, s. 556-579.
13. *Dagens Nyheder* Nr. 132, 19.5.; Nr. 133, 20.5.; Nr. 138, 27.5.; Nr. 142, 31.5. og Nr. 143, 1.6.1871.
14. *Fædrelandet* Nr. 120, 26.5. og Nr. 121, 27.5.1871.
15. Den franske udenrigsminister Jules Favres brev til Moltke-Hvitfeldt, Versailles, 28.4.1871, *Paris, diplomatisk repræsentation, 1848-1888* Departementalia 1871, X-III, 229, Rigsarkivet og *Journal Officiel* 14.4.1871. *Journal Officiel* er en slags fransk udgave af *Stats-tidende*.
16. *Journal Officiel* 27.5.1871 og Vicomte de Saint-Ferriols brev til udenrigsminister Jules Favre, København, 31.5.1871, Georges Bourgin: "La lutte du Gouvernement français contre la Première Internationale". *International Review for Social History*, Vol. IV, Frankfurt 1968, s. 45.
17. Vicomte de Saint-Ferriols brev til udenrigsminister Jules Favre af 31.5.1871, Georges Bourgin, 1968, op.cit., s. 45.
18. *Aarhus Stifts-Tidende* Nr. 156, 31.5.1871.
19. *Kriegers Dagbøger*, 5. bd., s. 170.
20. Johanne Luise Heibergs brev til A. F. Krieger af 27.5.1871, Aage Friis og P. Munch (Udg.): *Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger. En samling breve 1860-1889*, bd. 2, København 1915, s. 114. Ud af de to bind er ca. 700 sider breve, men heraf kun 18 fra A. F. Krieger. Den originale udgave af *Kriegers Dagbøger* findes desværre heller ikke. Den bad Krieger historikeren A. D. Jørgensen om at tilintetgøre.
21. *Kriegers Dagbøger*, 5. bd., 1.6.1871, s. 170.
22. *Nordisk Boghandlertidende*, Nr. 50, 19.5.1871. Bogtrykker Immanuel Rée havde en annonce i *Nordisk Boghandlertidende* Nr. 50, hvor han annoncerede, at *Socialistiske Blade* "udkommer i morgen", lørdag, den 20.5.1871.
23. *Kriegers Dagbøger*, 5. bd., 15.6.1871, s. 175.
24. *Dags-Telegrafen* Nr. 138, 25.5.1871; *Blad for Arbejderforeningen af 1860* Nr. 21, 27.5.1871 og *Folkets Avis* Nr. 133, 8.6.1871.
25. A. F. Kriegers brev til prof. Johan Louis Ussing af 17.6.1871, i brevet gør Krieger opmærksom på, at han bor hos statsråd Motzfeldt, Vestmanrød pr. Horten i Norge. Officielt holdt Krieger ferie i perioden fra 19. juni til 12. juli 1871, *Ministerialtidende for 1871* Nr. 30, s. 273 og Nr. 33, s. 293 og G. N. Kringelbach: *Den Civile Centraladministration 1848-1893*, Kjøbenhavn 1894, s. 166.
26. *Kriegers Dagbøger*, 5. bd., 17.6.1871, s. 175.
27. Gesandt Moltke-Hvitfeldts brev af 17.6.1871 til Udenrigsministeriet, Paris, diplomatisk repræsentation, 1848-1888 Departementalia 1871, X-III, 229, (78), Rigsarkivet.
28. *Nordisk Boghandlertidende*, Nr. 56, 30.6.1871.
29. Louis Pio: *Erindringer fra Redaktionskontoret og Fængslet*, København 1877, s. 11.
30. *Socialisten* Nr. 1, [22.] Juli 1871. Artiklernes titler var: "Internationales Adresse", "Arbejdernes Hævn" og "Hr. Rimestad som Kritiker".
31. *Dags-Telegrafen* Nr. 200, 29.7.1871.
32. Niels Finn Christiansen: *Arbejderbevægelsens for-historie*, SFAH 1986, s. 7.
33. *Socialisten* Nr. 1, 21.7.1871 og *Kriegers Dagbøger*, 5. bd., 29.7.1871, s. 183.
34. Politidirektør Crone afholdt ferie fra den 12.7. til 15.9.1871. Politidirektør Crones breve til Justitsministeriet af 3.7.1871 og 19.8.1871 og Justitsminister Kriegers sagsark af 24.8.1871, journalsag 22195/1871, Justitsministeriet, Rigsarkivet; Københavns Politis *Hovedjournal* 1871, bd. 3, 8.7.1871, journalnr. 3840, Landsarkivet for Sjælland; *Dagens Nyheder* Nr. 226, 24.8.1871 og *Dags-Telegrafen* Nr. 249, 16.9.1871.
35. *Dags-Telegrafen* Nr. 200, 29.7.1871; *Blad for Arbejderforeningen af 1860* Nr. 30, 29.7.1871 og *Kriegers Dagbøger*, 5. bd., 29.7.1871, s. 183.
36. *Fædrelandet* Nr. 173, 29.7.1871, *Berlingske Tidende*, Nr. 179, 29.7.1871 og *Dagens Nyheder* Nr. 201, 30.7.1871.

37. *Kriegers Dagbøger*, 5. bd., 4.8.1871, s. 185.
38. *Folkets Nisse*, Nr. 30, 29.7.1871, sp. 6, *Kriegers Dagbøger*, 5. bd., 9.8.1871, s. 187. Polly Berling var enke efter hofembedsmand Carl Berling, der ejede *Berlingske Tidende*. Han afgik ved døden i foråret 1871 på en rejse sammen med grevinde Danner i Ægypten.
39. *Berlingske Tidende* Nr. 188, 9.8.1871.
40. Bogtrykker M. W. Volkersens regning til Hr. Brix af 22. juli 1871, Højesterets domssager, Sag nr. 107, 6.8.1873.
41. Justitsminister Kriegers sagsark af 14.8.1871, journalsag 22756/1871 & Justitsministeriets Brevbog 1871, B 4173-7533, Politidir.: 4443, 14.8.1871, Justitsministeriet, Rigsarkivet. Eksemplarer af plakaten er ikke bevaret.
42. *Socialisten* Nr. 4, 12.8.1872 og *Dagens Nyheder* Nr. 215, 13.8.1871.
43. Integade forsvandt, da man anlagde Magasins Torv i 1932.
44. Københavns Politis *Hovedjournal* 1871, bd. 3, 15.8.1871, journalnr. 4574, Landsarkivet for Sjælland.
45. Vicepolitidirektør Oldenburgs brev til Justitsministeriet af 16.8.1871, journalsag 22756/1871, Justitsministeriet, Rigsarkivet og Københavns Politis *Hovedjournal* 1871, bd. 3, 16.8.1871, journalnr. 4614, Landsarkivet for Sjælland.
46. Københavns Kriminal- og Politiret, Forhørsprotokol Nr. 10, 18.8. og 21.8.1871, Landsarkivet for Sjælland; *Dagens Nyheder* Nr. 221, 19.8.1871; *Berlingske Tidende* Nr. 199, 22.8.1871 og *Dagens Nyheder* Nr. 226, 24.8.1871.
47. *Socialistens* redaktions brev til Karl Marx af 18.9.1871, Højesterets sag nr. 107, 6.8.1873, Aktstk. 4 i *Den Internationale Arbejderforening*, (SFAH 1985), s. 6-9.
48. *Socialisten* Nr. 10, 23.9.1871.
49. *Socialisten*, Nr. 11, [30.] Sept. 1871, s. 4, artikel: »Socialistisk Møde ved Skanderborg« og Søren Due: "Skanderborg Landsektion af Internationale 1871-73", i: *Arbejderhistorie* 22, 1984, s. 4-14, *Aarhus Amtstidende* Nr. 242, 11.10.1871; *Jyllandsposten* Nr. 12, 14.10.1871; *Aarhus Amtstidende* Nr. 246, 16.10.1871 og *Socialisten* Nr. 15, 21.10.1871.
50. Pios *Erindringer*, s. 15; *Socialisten* Nr. 9, [16.] Sept. 1871; *Socialisten* Nr. 11, September 1871; *Socialisten* Nr. 14, 14.10.1871 og *Socialisten* Nr. 15, 21.10.1871, bagsidenotits: "Til den socialistiske Forening i Aarhus har vi afsendt Brev og Pakke med Medlemskort".
51. *Aarhus Stifts-Tidende* Nr. 292, 12.10.1871.
52. *Aarhus Amtstidende* Nr. 247, 17.10.1871, "Ankomne Reisende d. 16. Oktober".
53. *Den Conservative* Nr. 83, 25.10.1871; Politibetjent Korns beretning om Geleffs provinsagitation af 18.11.1871 til Crone, "Socialistsagen", Aktstk. 24 i *Den Internationale Arbejderforening*, (SFAH 1985), s. 52-60; Byfoged Hammerichs beretning af 27.1.1872 til Århus Stiftamt, journalnr. Æ510/1872, Justitsministeriet, Rigsarkivet og Jonna Duch Christensen: *Fra radikalisme til socialisme*, Københavns Universitet 1975, s. 28.
54. *Dags-Telegraphen* Nr. 285, 22.10.1871 og *Den Conservative*, Nr. 83, 25.10.1871.
55. *Socialisten* Nr. 14, 14.10.1871; Politibetjent Larsens rapport af 16.10.1871, "Socialistsagen", Aktstk. 16 i *Den Internationale Arbejderforening*, (SFAH 1985), s. 35-38 og Willy Markvad: Mødet i Tømrerkroen den 15. oktober 1871, *Årbog for Arbejderbevægelsens historie I*, (SFAH 1971), s. 113-19.
56. *Socialisten* Nr. 15, 21.10.1871, forsideartikel: "Til Situationen" og "Arbejdermødet i Aarhus", s. 3.
57. *Aarhus Amtstidende* Nr. 246, 16.10.1871 og *Jyllandsposten* Nr. 14, 17.10.1871.
58. § 87 i den gennemsete grundlov af 1866 lyder: "Borgerne have Ret til uden foregaaende Tilladelse at indgaae Foreninger i ethvert lovligt Øiemed. Ingen Forening kan ophæves ved en Regjeringsforanstaltning. Dog kunne Foreninger foreløbigen forbydes, men der skal da strax anlægges Sag imod Foreningen til dens Ophævelse".
59. Crones anden fortrolige beretning til Justitsministeriet af 23.10.1871, Aktstk. 15 i *Den Internationale Arbejderforening*, (SFAH 1985), s. 33f.
60. Ministeransvarlighedsparagraffen i *Danmarks riges gjennemsete grundlov* var § 14 (i dag § 16). Først i 1964, efter 14 tidligere lovgivningsforsøg, fik Danmark en ministeransvarlighedslov.
61. Tim Knudsens kapitel "Ministerialsystemet udvikling efter 1848" i: *Dansk forvaltningshistorie I. Stat, forvaltning og samfund. Fra middelalderen til 1901*, København 2000, s. 520-34.
62. *Kriegers Dagbøger* 2.5. t.o.m. 6.5.1872, s. 235-37.
63. *Statsrådets forhandlinger*, s. 15-21.
64. *Den Internationale Arbejderforening*, Aktstk. 5, s. 9-12 & Aktstk. 12, s. 28; Henry Bruun: *Den faglige Arbejderbevægelse i Danmark*, København 1938, s. 294-305; Oluf Bertolt: *Pionerer - Mændene fra halvfjerdsernes Arbejderbevægelse*, København 1938, s. 91-105; Søren Due, 1984, op.cit.; Duch Christensen, 1975, op.cit., s. 28-36.
65. *Dags-Telegraphen* Nr. 285, 22.10.1871 og *Socialisten* Nr. 16, 28.10.1871.
66. *Socialisten* Nr. 16, 28.10.1871.
67. *Aarhus Amtstidende* Nr. 254, 25.10.1871.
68. Der havde allerede været en annonce i *Aarhus Amtstidende* Nr. 252, 23.10.1871 om mødets afholdelse onsdag den 25.10.1871 kl. 87.
69. *Dags-Telegraphen* Nr. 290, 27.10.1871; *Folkets Avis* Nr. 274, 27.10.1871.
70. Justitsminister Kriegers brev til udenrigsministeriet af 27.10.1871, Udenrigsministeriet, A-Journalen, Sager 4835, Rigsarkivet og Jens Engberg: *Til arbejdet! Liv eller død! Louis Pio og arbejderbevægelsen*, 1979, s. 131f.
71. Udenrigsminister Rosenørn-Lehns brev til Justitsministeriet af 10.1.1872, journalnr. Æ510/1872, Justitsministeriet, Rigsarkivet. På dette tidspunkt manglede svaret fra Stockholm.

72. Crones fjerde fortrolige beretning til Justitsministeriet af 22.12.1871 og Politidirektør Crones fortrolige beretning til Justitsministeriet angående arbejderbevægelser i København af 12.1.1872, journalnr. Æ510/1872, Justitsministeriet, Rigsarkivet, Aktstk. 53 i *Den Internationale Arbejderforening*, s. 113f.
73. Crones tredje fortrolige beretning til Justitsministeriet af 16.12.1871 og Souskommandantens oversigt Københavns disponible styrker af 10.12.1871.
74. Justitsminister Kriegers cirkulære til amtmændene om den socialistiske bevægelses indflydelse på retstilstanden af 12.1.1872, journalnr. Æ510/1872, Justitsministeriet, Rigsarkivet.
75. Justitsminister Kriegers fortrolige sagsark af 13.2.1872, journalnr. Æ510/1872, Justitsministeriet, Rigsarkivet.
76. I journalnr. Æ510/1872 i Rigsarkivet mangler der i øvrigt også beretninger fra amtmændene i Holbæk, Præstø, Maribo, Bornholm og Viborg amter. Af uvisse årsager findes der slet ingen beretninger fra Sorø, Svendborg, Hjørring, Thisted, Ringkøbing og Ribe amter iblandt kildesamlingens 249 dokumenter. Kildesamlingen indeholder ca. 650 sider.
77. Justitsminister Kriegers sagsark til amtmændene om den socialistiske bevægelses indflydelse på retstilstanden af 16.2.1872, journalnr. Æ510/1872, Justitsministeriet, Rigsarkivet.
78. Justitsminister Kriegers *Socialistcirkulære* til amtmændene for Københavns Amt af 16.2.1872, Københavns Amt journalnr. 92/1872, Landsarkivet for Sjælland.

Fra modstand til accept

Om arbejderbevægelsens ændrede syn på den polske indvandring i 1907

Af Søren Kolstrup

I 1890erne begyndte de store landbrugere i Danmark at importere polsk arbejdskraft til arbejdet i sukkerroemarkerne. Arbejderbevægelsen krævede i begyndelsen af 1900-tallet importforbud mod den polske arbejdskraft. Arbejdet i sukkerroemarkerne skulle forbeholdes danske arbejdere, hvis det stod til Socialdemokratiet. I 1907 vendte partiet imidlertid på en tallerken. Nu lød der nye toner. I ABAs arkiv findes et flere sider langt håndskrevet manuskript af Thorvald Stauning, hvor han maner til samvirke mellem alle landes arbejdere på tværs af landegrænserne. Arbejdere fra udlandet skulle være velkomne, men de skulle kræve samme løn og samme arbejdstid som danske arbejdere.

Staunings manuskript, som hidtil har været upåagtet af danske historikere, kom til at danne model for arbejderbevægelsens agitation fra 1907 til 1914. Det danske Socialdemokrati tog kontakt med Socialdemokratiet i det østrigske Polen. Korrespondancen mellem de to socialdemokratier er ligeledes bevaret i ABAs arkiv. Men hvorfor skiftede Socialdemokratiet kurs i 1907? Herom handler denne artikel.

I 1870erne begyndte sukkerroedyrkingen at vinde frem i Danmark, og der blev brug for sæsonarbejdere. Først gjorde man brug af svenske roepiger, siden af polakker. I 1892 kom de første polakker til jyske og fynske herregårde. Det blev

Polakker i roemarken under opsyn af en arbejdsleder

langt fra nogen succes. Maden var elendig, og lønnen lå under det lovede, hævdede polakkerne. Bedre gik det året efter, da et hold polske piger i april 1893 stod af toget i Nakskov. De skulle luge roer om foråret, trække dem op om efteråret og derefter vende hjem i vinterhalvåret. Denne rytme blev gængs i de følgende år. Der kom stadigt flere sæsonarbejdere til Danmark fra det delte Polen. I 1907, hvor man nåede op på 6647, tog sæsonvandringen for alvor fart for at kulminere i 1914 med 14.452.

Arbejderbevægelsen så i begyndelsen med dyb skepsis på storlandbrugets systematiske import af udenlandsk arbejdskraft, men i 1907 vendte den socialdemokratiske ledelse på en tallerken. Det er dette skift i synet på de fremmede, som her skal belyses. Hvorfor svingede man fra misbilligelse til accept? Hvorfor argumenterede man først for importforbud for i næste øjeblik at argumentere for en indvandring på fagbevægelsens præmisser?¹

Importforbud

I april 1906 vedtog den socialdemokratiske partikongres, at partiet skulle arbejde for et importforbud af polsk arbejdskraft. Det var Socialdemokratisk Forening i Holbæk, der havde bragt et forslag frem, der anmodede den socialdemokratiske rigsdagsgruppe om at fremsætte et lovforslag til "Hindring af Kapitalisternes Indførelse og hensynsløse Udbytning af polsk Arbejdskraft". Holbæk-forslagets vedtagelse skal næppe ses som en tilfældighed eller pludselig indskydelse, men snarere som kulminationen på flere års systematisk agitation i arbejderpressen vendt mod import af polsk arbejdskraft. Siden slutningen af 1800-tallet havde arbejderbevægelsen buldret løs mod den polske slavehandel, der blev beskrevet som en grænseløs udbytning af de polske arbejdere, som også fremkaldte elendighed, arbejdsløshed og nød blandt danske landarbejdere. "Vi ønsker ikke Polakker til Danmark, fordi vi mener, at Landets egne Børn først og fremmest har Adkomst til at leve af den frugtbare danske Jord. Men skal vi endelig have Polakkerne her ind i Landet i Kraft af en flygtig Herregårdsgrille, fordrer vi samme Retssikkerhed for Polakkerne som for vore Landsmænd", stod der

at læse i *Landarbejderen* den 26. august 1898. Kravet om importforbud var hovedsagen, ønsket om retssikkerhed en nødløsning – hvis det ikke kunne være anderledes.

Landarbejderen og *Arbejdsmandenes Fagblad* bragte i de følgende år historier om polske kvinder, der blev slået til blods eller truet med tæsk, groft underbetalt, bortvist fra arbejdspladsen som følge af graviditet og budt på uhumske boligforhold. De små skurke var alle de inspektører, forvaltere og arbejdsledere, som i forening med agenter og "aufsehere" tjente sig en fedtskilling. Men hovedskurkene var de danske storagrarer, der stod bag importen. De enkelte historier var bygget op om den brutalitet og hensynsløshed, som den enkelte arbejdsleder lagde for dagen, men problemet udsprang ifølge den socialdemokratiske presse af den organiserede og systematiske polakimport.

Hvis man spørger, om fagbevægelsen på dette tidspunkt havde overvejelser om at organisere polakkerne og anskue dem som gode kolleger på linje med danske arbejdere, må svaret være nej. Den 10. august 1904 kunne *Landarbejderen* berette, at den svenske fagbevægelse i forbindelse med en omfattende landarbejderstrejke ville ansætte to dannede og intelligente polakker, der kunne styrke organiseringen af den polske arbejdskraft. Den svenske holdning blev omtalt, men ikke kommenteret. Der er ikke fundet et eneste belæg for, at dansk fagbevægelse på dette tidspunkt havde overvejelser lig den svenske. Polakkerne blev betragtet som stakler og ofre, der havde behov for hjælp, men de fremmede blev ikke opfattet som potentielle kampfæller.²

Krav om ensartede løn- og arbejdsvilkår

Vendepunktet kom i august 1907. På den internationale socialistkongres i Stuttgart deltog også en dansk delegation med den socialdemokratiske formand (kaldet forretningsfører) P. Knudsen i spidsen. På kongressen stod flere strømninger over for hinanden. Nogle lagde vægt på importstop af fremmed arbejdskraft, andre på arbejdernes ret til frit at bevæge sig på tværs af landegrænserne. Nationale holdninger stod over for internationale holdninger. Synspunkterne stritte-

de i hver sin retning. Talsmanden for Australiens arbejderparti pointerede, at landets socialister ville kæmpe for "et hvidt Australien", mens de franske repræsentanter i modsætning til de australske partifæller advokerede for fjernelse af alle former for lovgivning, der tvang fremmedarbejdere ud af det pågældende land. Hollandske og østrigske røster lå på linje med den franske holdning. Det er internationale socialisters opgave at forsvare både de fremmede immigranter og landets egne arbejdere mod underminering af de tilkæmpede lønninger, konkluderede den østrigske repræsentant.

En af de amerikanske repræsentanter pegede imidlertid frem mod en fælles linje. Det var den kunstigt stimulerede indvandring og de uorganiserede indvandrere, der udgjorde hovedproblemet, ikke alle de indvandrere der havde stærke økonomiske og politiske grunde til at forlade deres hjemland. Et kompromis med tydelig vægt på det internationale perspektiv blev udformet. Resolutionen erklærede, at alle arbejdere havde ret til at drage, hvorhen de ville, mens undtagelseslove og indvandringsforbud blev stemplet som udsigtsløse og reaktionære i deres væsen. De organiserede arbejdere havde imidlertid ret og pligt til at værges sig mod masseindførelse af uorganiserede arbejdere, der kunne true levestandarden for det pågældende lands egne arbejdere, og et særligt ansvar for at hindre ind- og udførsel af strejkebrydere og kontraktarbejdere, der var bundet til en bestemt arbejdsgiver. De frie arbejdskraftvandringer skulle der ikke røres ved, de var en del af lønarbejdernes ret til frit at sælge deres arbejdskraft, hvor de ville, men det skulle være inden for den organiserede arbejderbevægelses solidariske rammer, lød hovedbudskabet fra Stuttgart. Til gennemførelse af disse mål skulle der indføres en arbejdervenlig lovgivning i afsender- og modtagerland og udøves en målrettet faglig indsats. Den første opgave bestod i at virke for forbud mod ud- og indførsel af arbejdere, der i kraft af deres kontrakt var berøvet rådigheden over deres arbejdskraft og lønvilkår. Dernæst skulle der gennem en lovgivningsindsats kæmpes for arbejdstidens forkortelse, en national mindsteløn, afskaffelse af udsvædningsystemet, hvor arbejdet fordeltes gennem mellemmand og udførtes i arbejdnernes

egent hjem, og streng kontrol med bolig- og sundhedsforhold. Endelig fastslog vedtagelsen de faglige organisationers forpligtelser: Alle indvandrere skulle have hurtig og let adgang til medlemskab af en fagforening, de faglige organisationer i udvandringslandet skulle styrkes, og fagforeningerne i indvandrings- og udvandringslandet skulle samarbejde om fælles aktioner. Det store mål var indførelse af internationale fagoverenskomster, der kunne bane vejen for en "nøjagtig orden" af den vedtagne resolution. De tilsyneladende stilfærdige ord "nøjagtig orden" udtrykte det internationale perspektiv i renlivet form, nemlig indførelse af en effektiv modmagt over for de frie arbejdskraftvandringer. Ingen arbejdere skulle spilles ud mod hinanden på grund af race, køn eller national herkomst.

Alle bakkede op om resolutionen, skønt man fra både australsk og amerikansk side erkendte, at de hvide arbejdere i deres lande foretrak undtagelseslove mod den gule race. Men man lovede højt og helligt i solidaritetens navn at arbejde for Anden Internationales grundsætninger.

Hvem gik sejrrigt fra kongressen? Var det tilhængerne af importbegrænsning eller var det internationalisterne med deres parole om "arbejdere i alle lande, foren jer"?

Internationalisterne trak det længste strå. Resolutionen viste godt nok forståelse for den massive indvandrings problemer, og den opfordrede alle lande til at værges sig mod de uorganiserede, men på lovgivningsplanet var det udelukkende den ufrie kontraktarbejders indvandring, der skulle lovgives imod. Den internationale holdning løb gennem hele resolutionen som en rød tråd. Alle arbejdere skulle stå sammen om fælles levevilkår på den enkelte arbejdsplads, i den enkelte branche og på tværs af landegrænserne, mens undtagelseslove og forbud mod fremmede nationers og racers indvandring blev betegnet som udsigtsløse og reaktionære.

Det danske Socialdemokrati bakkede op om Stuttgart-resolutionen ude og hjemme. Glemte var alt om importforbud mod de polske gæstearbejdere, som store dele af bevægelsen havde argumenteret for siden århundredskiftet, og som partiets kongres havde vedtaget enstemmigt i 1906. Ingen argumenterede mod de nye toner. Den 27. august 1907 redegjorde *Social-Demokraten* for

Kammerater!

*J lever i et fremmed Land
 ukendt med Forholdene og ukendt
 med Befolkningen, men I er Arbejdere.
 Når I søger hertil, forstår
 vi at det er skyldes Ønsket om
 at ~~erholde~~ erholde Arbejde under
 de bedst mulige Livsvilkår
 – en Trang som alle Arbejdere føler.
 De danske Arbejdere betragter
 Eder da heller ikke som Fjender,
 vi er rede til at samarbejde med alle
 Arbejdere uden hensyn til Nationalitet
 Landegrænserne
 bør ikke skille Arbejderne,
 vi har fælles Interesser, hvor vi
 end lever og vore fælles Mod.*

Forsiden af Th. Staunings manuskript til en henvendelse til polske arbejdere i Danmark

Stuttgart-resolutionen, og den 16. september leverede avisens historiker og teoretiker Gustav Bang et helsides indlæg på forsiden om perspektiverne i Stuttgart-vedtagelsen. Bang indskærpede endnu gang for bladets læsere, at arbejderne skulle stå sammen på tværs af landegrænser og tilføjede i samme åndedrag, at polakernes forhold skulle forbedres gennem organisering og beskyttelseslovgivning. Såfremt indenrigsministeriet ikke tager et initiativ, vil Socialdemokratiet se sig nødsaget hertil, sekunderede Social-Demokraten.

Polakloven i 1908, der sikrede polakkerne hjælp under sygdom, offentlig kontrol med deres boligforhold og ret til en skriftlig arbejdskontrakt, kan ses som et resultat af Socialdemokratiets indsats og ikke mindst dets fremmeste agitator Peter Sabroe. Han bragte polakernes levevilkår frem på den politiske dagsorden, men loven var næppe blevet gennemført i Rigsdagen, hvis ikke der i storlandbrugets top var opstået ønske om ordnede forhold blandt de polske gæstearbejdere. Den skærpede udvandringslovgivning i Galicja lagde et betydeligt pres på de

danske storbønder og godsejere, som efterhånden havde svært ved at fremskaffe det fornødne antal sæsonarbejdere.

Stuttgart-teserne sivede langsomt, men sikkert ned i det socialdemokratiske organisationsapparat. Fra Th. Stauning har vi et håndskrevet udkast til opråb blandt de polske arbejdere i Danmark. Papiret er udateret, men ud fra sit indhold må det være udformet i 1910, hvor Stauning blev partiets formand efter P. Knudsen. Staunings kladder rummer de holdepunkter, som blev partiets linje frem til Første Verdenskrig i rigsdagsarbejdet og i det landsdækkende agitationsarbejde, men ikke nødvendigvis i bevægelsens lokale led. I indledningen hed det:

“Kammerater

I lever i et fremmed Land ukendt med Forholdene og ukendt med Befolkningen, men I er Arbejdere. Når I søger hertil, forstår vi, at det skyldes Ønsket om at erholde Arbejde under de bedst mulige Livsvilkår – en Trang som alle Arbejdere føler. De danske Arbejdere betragter Eder da heller ikke som Fjender, vi er rede til at samarbejde med alle Arbejdere uden hensyn til Nationalitet, Landegrænserne bør ikke skille Arbejderne, vi har fælles Interesser, hvor vi end lever og vore fælles modstandere er Magthavere og Kapitalister, der søger at holde Arbejderne nedtrykte, økonomisk og kulturelt ...

For umiddelbart at opnaa gode Vilkaar for alle Arbejdere, er det nødvendigt at vi virker sammen og ikke modarbejder hinanden. Arbejdere der kommer hertil fra Udlandet bør ikke trykke Løn og Arbejdsvilkaar nedad, men kræve at faa mindst samme Løn og samme Arbejdstid som de danske Arbejdere ...

For at opnaa rimelige Arbejdsvilkaar er det imidlertid nødvendigt, at alle Landes Arbejdere samler sig til enig Samvirken. Arbejderne har Kræfterne, og når de er enige har de også Magten. Vi opfordrer Eder ikke til ubetmelig Arbejdsstandsninger, men opfordrer til Samarbejde med danske Kammerater og beder Eder udbrede de her givne Oplysninger til Kammerater i Eders Hjemland. Når der dannes Organisationer på de Egne, hvor I arbejder, bør I slutte Eder til disse og I bør

Ligegyldende Opraab er
udsendte i det polske
Sprog.

Til de polske Arbejdere i Danmark!

Paa de danske Arbejderes Vegne sender vi Eder vor broderlige Hilsen.

I kommer til vort Land, hvor I arbejder med os, deler vor Lod. Lige som i Eders Land, maa Arbejderen ogsaa her anstrænge sig for at berige andre Folk. I maa forlade Eders Hjemstavn, fordi de adelige Stor-Grundejere river Landet til sig og Folket selv kan kun kalde en ringe Del af Landet sin Ejendom. Vore Grundejendomsbesiddere trækker Eder hertil, fordi de gør Regning paa at faa Eders Arbejdskraft til en billig Pris. Saaledes ser Sagen ud ved den Uretfærdighed, der bevirker, at en Haandfuld rige Folk ejer Jorden og Fabrikerne, hvor alt det bliver fremstillet, som Menneskene behøver. Dette vil først blive anderledes, naar det bliver virkeliggjort, hvad alle oplyste Arbejdere i alle Lande stræber efter, naar Socialismen vinder Sejrr. Da vil Jorden og Fabrikerne komme til at tilhøre Samfundet. Det vil blive, som det hedder i Eders polske Sang: „I Fællesskab lad os arbejde, i Fællesskab skal vi nyde Arbejdets Frugter“.

Saa længe Uligheden hersker, saa længe Arbejderen overalt udsuges, har Arbejderne kun én Hjælp: deres Solidaritet. At rive en enkelt Traad over, er let, men at rive et Bundt Traade over, er mere vanskeligt; et Tov, som er spundet af Tusinder af Traade, yder en mægtig Modstand. Saaledes kan den enkelte Arbejder med Lethed blive underknet, men oprædler en sluttet Skare Arbejdere, er det ikke let; men dér, hvor alle Arbejdere danner et fælles Hele, hvor én for alle og alle for én træder i Skranken, kan de udrette Stort.

Denne Enhed skal huskes blandt os Arbejdere, uden Hensyn til Forskellen i Sprog eller Religion. Kun i Fællesskab er vi stærke.

*Pjece til polske arbejdere, trykt på dansk og under-
skrevet af Th. Stauning og Carl F. Madsen, 1914*

aldrig på nogen Maade modvirke Eders Klassefæller selv om de taler et andet Sprog end I selv. De forstående og bevidste Arbejdere i alle Lande har et fælles Maal nemlig en Omformning af Samfundet for at hidføre Arbejderklassens frigørelse fra Trældommen. I kan hvor I end arbejder bidrage til Opnaelsen af dette Maal ved Samarbejde med Kammerater, ved tilslutning til Arbejdernes Organisation og ved Oplysningsarbejde blandt Kammerater fra Eders eget Land.

Gør altsaa Eders Pligt! Deltag i Arbejdernes Frigørelsesbestræbelser og gaa aldrig imod Eders egen Klasses Interesser“.

De polske fremmedarbejdere og de danske arbejdere skulle i et "enigt samvirke" arbejde for at hæve arbejderklassens løn- og arbejdsvilkår. De fremmede var velkomne, hvis de kendte deres plads som arbejdere og deltog i arbejderklassens frigørelse. Et første skridt var de polske

Do robotników polskich w Danji.

Zwracamy się do Was, podając Wam dłoń bratnią w imieniu robotników danijskich.

Przybywacie do naszego kraju, gdzie wspólnie z nami pracujecie, wspólna z nami dzielićcie doleć i niedoleć. Jak w Waszej, tak i w naszej ojczyźnie robotnik cierpi biedę i niedostatek, musi pracować, bogacąc innych. Wy zmuszeni jesteście porzucić kraj swój, ponieważ tam dalekizce, panowie wielkich majątków zagarnęli ziemię — i brak roli dla pracującego ludu. A nasi właściciele ziemi sprządzają Was, gdyż liczą na to, że taniej będą mogli zdobyć Waszą pracę, mniej Wam zapłacić, niż robotnikom krajowym. Do takich stosunków doprowadza niesprawiedliwość, przy której garstka bogatych posiada ziemię i fabryki. Zmieni się to dopiero wtedy, gdy na całym świecie zapamięje inny ład, gdy stanie się to, do czego dążą robotnicy oświeceni wszystkich krajów, gdy zostanie zaprowadzony socjalizm. Wtedy ziemia i fabryki należeć będą do ogółu całego, będzie, jak mówi Wasza pieśń polska: „będziemy wspólnie pracowali i wspólnym będzie pracą pion“.

Dopóki zaś istnieje nierówność, dopóki robotnik wszędzie jest wyzyskiwany, jedną tylko mają obronę robotnicy: swoją solidarność, wspólnie i zgodne postępowanie. Nitkę zerwać łatwo, motek nici już trudniej, a lina splicciona z wielu tysięcy nitek wielką wytrzyma się. Tak robotnika oddzielonego każdy właściciel łatwo zgubi; gdy gromada wystąpi razem, już nie tak łatwo da się skrzywdzić; a gdy wszyscy robotnicy tworzą wielkie zgromadzenie, gdzie każdy za wszystkich staje, a wszyscy za każdego, oprą się największej potędze, poprawią los swój, nie pozwolą się krzywdzić nikomu.

Taka jedność musi zapanować pomiędzy nami robotnikami, bez względu na narodowość i na wyznanie. Cóż z tego, że rozmaiteli mówimy językami, że różne bywają wiary? Przecież jednak nas gnębią, jednak wyzyskują, więc wspólnie a zgodnie bronieć się musimy.

Jeżeli tu w Danji mamy obecnie nieco lepsze warunki, jeżeli niema takiej, jak naprzykład w Rosji, samowoli panów i czynowników, jeżeli ład robotcy korzysta z praw, jeżeli możemy bronieć się przed wyzyskiem nadmiernym, to tylko dlatego, że przez długie lata robotnicy danijscy w ciężkim trudzie zdobyli sobie te prawa.

Partja robotnicza socjaldemokratyczna i związki zawodowe stworzyły to. Wiemy, że i u Was w krajach polskich partja taka i związki robotnicze istnieją. Lecz są jeszcze przesładowane tak, jak u nas dawniej przesładowane były. Przecież wierzymy, że zdobędą również więcej wolności politycznej i zdolają ułyc losowi robotników polskich. Wzywamy Was, bracia, którzy przybywacie do nas, abyście tu, gdzie nikt Wam tego zabronić nie może, starali się poznać cele partji socjaldemokratycznej i związków zawodowych i chętnie Wam w tym pomagac będziemy.

Prawo dla robotników obcokrajowych w Danji.

Pomni na braterstwo robotnicze, partja socjaldemokratyczna i związki zawodowe robotnicze w Danji dołożyły starań, by robotnik obcy, który do nas przybywa, miał pewną opiekę. Za ich więc sprawą parlament i rząd uchwalily takie prawo. Obowiązuje ono od 1 stycznia 1913 roku. Jest

Til de polske arbejdere i Danmark, her oversat til polsk

arbejderes ret til at ophæve deres kontrakt med en opsigelsesfrist på otte dage, som foreslået af Socialdemokratiet i 1908. Forslaget tjente til at sikre de fremmede mulighed for at deltage i frie, kollektive forhandlinger om deres løn - helt i Stuttgart-tesernes ånd. Senere under Landstingets forhandlinger om revision af polakloven i december 1911 udtalte Socialdemokratiets ordfører C. F. A. Lewinsky ønske om, at de fremmedes løn:

”skulle være i Overensstemmelse med den på vedkommende Egn og under vedkommende Fag gældende Tarif, ligesom Arbejdstiden skulle være i Overensstemmelse med den paa vedkommende Egn gældende Arbejdstid“.

Socialdemokratiets ledende organer fremsatte hverken ved denne eller senere lejligheder før krigen det mindste krav om at begrænse de pol-

ske arbejderes mulighed for at søge arbejde i Danmark. Derimod pointerede partiet til stadighed kravet om fælles arbejdsvilkår for alle arbejdere uanset nationalitet. Hvad angår det daglige agitationsarbejde, slog Stuttgart-teserne derimod kun trægt igennem. I sommeren 1911 konstaterede Th. Stauning og formanden for Dansk Arbejdsmands Forbund M. C. Lyngsø, at planen om agitation blandt de polske landarbejdere var kuldsejlet for i år. Men Stuttgart-teserne var ingenlunde glemt. I 1912 opfordrede den 8. skandinaviske arbejderkongres i Stockholm til en organisatorisk indsats blandt de deltagende landes gæstearbejdere med krav om løn efter overenskomsten uanset herkomst kombineret med gode bolig- og sundhedsforhold. Nu gik det stærkt med at omsætte budskabet fra Anden Internationale. I 1913 fik en polsktalende socialdemokrat ved navn Marchlewski, der var bosiddende i Berlin, til opgave at tale fagbevægelsens sag blandt polakker i Tyskland og Danmark. Samme år var der livlig korrespondance mellem De samvirkende Fagforbund (DsF) i København og det russisk-polsk-litauiske Socialdemokrati i Kraków om uddeling af et flyveblad i 10.000 eksemplarer, der indskærpede organiseringsnødvendighed. Udgiften hertil beløb sig til 91 østrigske kroner svarende til 68 danske kroner betalt af dansk fagbevægelse i forståelse med Socialdemokratiet i Kraków.

I Danmark udsendte DsF et opråb på dansk og polsk til de faglige fællesorganisationer, hvori man appellerede til alle arbejdere om at stå sammen uden hensyn til forskel i sprog eller religion. Opråbet satte sig spor. De polske arbejdere blev opfordret til at gøre ophævelse over uregulerede arbejdsforhold gennem henvendelse til den polsktalende væver S. Huptich, Blegdamsvej 134, København. Snart indløb der klager over stort og småt til Huptich. Nogle ankede over misligholdelse af kontrakten, andre pegede på fraværet af en sådan, mens andre berettede om arbejdsledere, der leverede tørre tæsk. Måske var her blot tale om enkeltstående historier på grund af landbrugets brådne kar, men den socialdemokratiske presse var ikke sen til at tage disse emner op. Arbejderbevægelsen talte med al ønskelig tydelighed de polske arbejderes sag, men vi har endnu ikke på dette tidspunkt vidnes-

byrd om polske arbejdere, der tegnede medlemskab af danske fagforeninger.

I 1914 fortsatte DsF og Socialdemokratiet med at dele opråb ud til de polske gæstearbejdere og indvandrere. Som året før rettede DsF den 31. marts henvendelse til partifællerne i Kraków med anmodning om uddeling af flyveblade i Østrig-Polen. Arbejderbevægelsens internationale aktiviteter fortsatte helt frem til sommeren 1914, men ophørte brat den 1. august, hvor Tyskland erklærede Rusland krig. Første Verdenskrig skabte en ny dagsorden, hvor de enkelte landes arbejderbevægelser søgte tilbage i nationernes skød. Stuttgart-teserne lå til tælling.³

Perioden fra 1907 til 1914 stod i internationalismens tegn. Stuttgart-teserne blev uden vaklen transformeret ind i det danske Socialdemokratis program. Men hvorfor denne smertefrie kovenning fra importforbud til accept af den internationale linje, som vedtaget i Stuttgart? Hvorfor var der ikke nogen debat herom internt i partiet? Hvorfor rettede alle ind på rækken uden indsigelse?

Et muligt svar lyder, at alle de konkrete elementer i Stuttgart-teserne var umiddelbart anvendelige i dagens politik. Kravet om at styrke organisationen blandt polakkerne lå i forlængelse af De samvirkende Fagforbunds aktiviteter, organisationen af den vandrende arbejdskraft på tværs af de nationale grænser var heller ikke et uvant krav i et internationalt orienteret parti, lige som kravet om en særlig beskyttelseslovgivning af bolig- og sundhedsforhold passede som fod i hose til den socialdemokratiske presses afsløring af polakernes levevilkår. Importforbud var derimod et brud med periodens dominerende accept af arbejdskraftens og kapitalens (ikke varernes!) frie bevægelighed. Stuttgart-teserne skærpede det internationale perspektiv. Mødet i Stuttgart brugte skarpe ord mod anvendelse af importforbud, men kom samtidig med brugbare handlingsanvisninger til dagens politik. Et skift vandt smertefrit indpas i Danmark, fordi det passede til styrkeforholdene i Rigsdagen og på arbejdspladserne. Hvis Socialdemokratiet på tværs af vedtagelserne i Anden Internationale havde fastholdt kravet om importforbud, ville det kunne anvendes agitatorisk, men ikke som led i en reformpolitik, der bar frugt.

1913.

Autoriseret af det kongelige danske
Indenrigsministerium i Henhold til
Lov Nr. 67 af 1. April 1912 om An-
vendelse af udenlandske Arbejdere.

Arbejdskontrakt for polske og andre udenlandske Vandrearbejdere i Danmark.

Mellem undertegnede Arbejdsgiver
Między podpisanyim pracodawcą

Forarbejdere.. dozorców	
Ægtepar	
małżeńskich par	
Piger	
dziewcząt	
Karle	
chłopaków.....	
Store Dreng..	
większych chłopców	
Mindre Dreng	
nijszych chłopców	
Ialt...	
razem...	

Ulegalizowany przez królewsko duńskie
ministerstwo spraw wewnętrznych po-
dług ustawy no.67 z d. 1. kwietnia 1912 r.
o używaniu zagranicznych robotników.

Kontrakt roboczy dla polskich i innych zagranicznych robotników sezonowych w Danii.

Arbejdskontrakt for polske daglejere i Danmark, udarbejdet af Indenrigsministeriet i henhold til Lov om anvendelse af udenlandske Arbejdere, april 1912

Et var imidlertid arbejderbevægelsens linje, noget andet de lokale afdelingers og menige medlemmers syn på sagen. I marts 1907 talte *Arbejdsmandenes Fagblad* om "den infame Polakimport", året efter i maj 1908 udråbte bladet den stigende import af polakker til ondets rod. Helt frem til verdenskrigens udbrud dukkede indlæg op, hvor danske fagforeningsfolk omtalte polakkerne som fremmedelementer, der demoraliserede landets egne arbejdere og sænkede deres åndelige standard. Den menige danske arbejder så fortsat ned på polakkerne.

Men Stuttgart-linjen bed sig fast som den dominerende tendens i arbejderbevægelsen. Først arbejdede Socialdemokratiet for en beskyttelseslovgivning, dernæst voksede forestillingen frem om polakkerne som kampfæller. Først i ord, siden i handling. Der var direkte kontakt mellem Socialdemokratiet i København og Kraków.

Kontrolleret import

Efter Første Verdenskrig sank de nationale socialdemokratier tilbage i en nationalt orienteret politik. Ved overenskomsten mellem De samvirkende Sukkerroedyrkerforeninger og Landarbejderforbundet den 16. april 1920 blev det fastslået, at danske arbejdere skulle have forsterretten til arbejdet i roemarkerne og i det omfang, der var behov for udenlandske arbejdere, skulle dis-

se "i enhver henseende" sikres samme overenskomstvilkår som danske arbejdere. De polske sæsonarbejders kontrakter blev herefter autoriseret af det danske indenrigsministerium (i forståelse med de polske statsmyndigheder) og tilføjet de løn- og arbejdstidsbestemmelser, som herskede på det organiserede arbejdsmarked. Med et slag havde Landarbejderforbundet sikret sig, at en polak, der betrådte dansk jord, var underkastet gældende overenskomst. Risikoen for illoyal konkurrence var fjernet og muligheden for gensidig forståelse og anerkendelse mellem polske og danske arbejdere rykket nærmere. Omkostningen var de polske arbejders begrænsede mulighed for at søge arbejde i Danmark.

Arbejderbevægelsen havde skiftet spor. Mens fagbevægelsen før krigen argumenterede for den enkelte arbejders ret til frit at bevæge sig på tværs af de nationale grænser, hvis han underkastede sig fagbevægelsens krav om international solidaritet, stod kravet om en reguleret import af arbejdskraft i centrum efter krigen. De enkelte landes arbejdere skulle gennem de nationale fagforeninger tilkæmpe sig bedre løn- og arbejdsvilkår for landets egne arbejdere, mens import af arbejdskraft blev anskuet som en absolut nødløsning. I 1929 indførte den socialdemokratiske-radikale regering under ledelse af Th. Stauning importforbud af polske gæstearbejdere efter Landarbejderforbundets ønske.⁴

1. Sukkerroedyrkningsens fremmarch i Danmark er i behandlet i Hanne Christensen: *Dansk industri. Sukkerfabrikkerne. Roer i lange baner*, Nyk. F. 2007. Hovedværket til belysning af de polske sæsonarbejdere i Danmark er George Nellemann: *Polske landarbejdere i Danmark og deres Efterkommere*, Kbh. 1981.
2. *Landarbejderbladet* 9.4.1897, 26.8.1898, 20.5.1904, 29.4.1904, 3.7.1904, 5.8.1904, 10.8.1904, 21.4.1905, 21.7.1905, 10.8.1905 og *Arbejdsmandenes Fagblad* marts 1907 og maj 1908. Kravet om importforbud fremgår endvidere af *Protokol for den 11. socialdemokratiske partikongres 1906*, side 45f. Holbæk-citatet stammer herfra.
3. Stuttgart-teserne og forhandlingerne om disse kan læses i *Historie de la 11e Internationale Congres Socialiste Internationale Stuttgart, 18-24 Aout 1907*, VIII Tome 17, jf. Bulletin du Congres, Tome 18, s. 43-46, Geneve 1985. Socialdemokratiets behandling af kongressen kan læses i *Social-Demokraten* 22.8.1907, 26.8.1907, 27.8.1907 og 19.9.1907. Den skandinaviske opfølgning på Stuttgart-teserne jf. *Protokoll och Berättelser vid 8de skandinaviska arbetarekongressen i Stockholm den 2-5 september 1912*, s. 111f. Socialdemokratiets bestræbelser på organisering af den polske arbejdskraft på tværs af grænserne jf. skrivelse af 12.4.1913, skrivelse af 23.4.1913 (Kraków), 26.4.1913, 2.5.1913, 3.4.1914 (Krakau), 31.4.1914 i: LOS arkiv, kasse 173, 174 og 175, ABA. Hvad angår organisationsbestræbelser i Danmark af polsk arbejdskraft jf. håndskrevet udateret udkast af Th. Stauning, "Kammerater", og opråb på dansk og polsk i Socialdemokratiets arkiv, kasse 551, ABA, skrivelse af 25.8.1911, "Polske landarbejdere", sst., kasse 553, samt cirkulære no. 12/1914 "Udenlandske arbejdere i Danmark" i: LOS arkiv, kasse 176, ABA. Modtagne klager fra polakker sst. kasse 173, 174 og 175. Eksempler på historier i pressen jf. *Lolland-Falsters Social-Demokrat* 6.9.1913, *Social-Demokraten* 29.9.1913. Arkivleder Henning Grelle og arkivar Jesper Jørgensen takkes, fordi de har henledt min opmærksomhed på en række af disse værdifulde kilder. Socialdemokratiets forsvar for ligestilling mellem de polske og danske arbejdere under respekt for de frie vandringer formuleredes af C. F. A. Lewinsky i *Rigsdagstidende*. Forhandlinger på Landstinget 1911-12, sp. 273.
4. George Nellemann: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere*, Kbh. 1981, kap. 7. Landsudvalget for anvendelse af udenlandske arbejdere, diverse Dokumenter 1909-31, i: Landsarkivet for Sjælland. Lolland-Falster m.v. viser med al ønskelig tydelighed, at Landarbejderforbundet, arbejdsgiverne og staten havde kontrol med hver eneste dansk polak, der betradte dansk jord i 1920'erne. En korporativ struktur så her dagens lys.

Det socialdemokratiske kvindenetværk 1929-1945

En kollektiv biografi

Af Anette Eklund Hansen

Efter at kvinderne havde fået stemmeret i 1915, meldte mange arbejderkvinder sig ind i Socialdemokratiet. Andelen af kvinder steg fra 16,9% i 1915 til 38,7% i 1945. Kvinderne fik dog ikke en repræsentation på ledende poster i partiet eller i de parlamentariske forsamlinger, som kunne siges at svare til medlemsandelen. En gruppe kvinder i Socialdemokratiet ønskede en større kvinderepræsentation for at sikre, at arbejderkvinderne stadig ville slutte op om partiet, og for at sikre, at kvindernes interesser i højere grad blev hørt og afspejlede sig i partiets politik. Derfor tog de i 1930'erne initiativ til stiftelsen af flere socialdemokratiske kvindeforeninger, herunder de socialdemokratiske kvindeudvalg, hvis arbejde fik en både organisatorisk og politisk betydning, som rakte frem til slutningen af 1950'erne. Mange af de ideer, som blev grundlaget for efterkrigstidens velfærdsstat, blev skabt ved diskussioner og initiativer i kvindeudvalgene og i de socialdemokratiske kvindeforeninger.

Denne artikel vil ikke fokusere på den organisatoriske udvikling i Socialdemokratiet og kun i mindre grad på de politiske ideer og initiativer, som udsprang af kvindernes politiske arbejde. Artiklen vil i stedet koncentrere sig om det kvindenetværk, der i perioden 1929-1945 sad på ledende poster i Socialdemokratiet og i de socialdemokratiske kvindeforeninger og var valgt til Folketinget, Landstinget og Borgerrepræsentationen i København. Afgrænsningen til København skyldes, at 1930'ernes socialdemokratiske kvindearbejde blev iværksat af de københavnske kvinder, og først senere bredt ud til hele landet. Formålet er at give et kollektivt portræt af denne gruppe kvinder.

Kollektiv biografi og kildegrundlag

En kollektiv biografi, som også kaldes en prosopografi, er en historisk metode, der på basis af

indsamling, systematisering og analyse af data giver en karakteristik af den udvalgte gruppe. Derudover kan afdækning af netværksarbejdet kaste yderligere lys over de historiske begivenheder, som gruppens medlemmer, her fremtrædende socialdemokratiske kvinder, var aktører i.¹

Kriterierne for udvælgelsen af den undersøgte gruppe har været, at de var fremtrædende socialdemokratiske kvinder i perioden 1929-1945. Fremtrædende kvinder er her defineret som: Folketingsmedlemmer, medlemmer af Landstinget, samt medlemmer af Københavns Borgerrepræsentation. Hertil medlemmer af de socialdemokratiske besluttende organer: hovedbestyrelsen og forretningsudvalget. Derudover er bestyrelsesmedlemmer og andre medlemmer af de socialdemokratiske kvindeforeninger i perioden medtaget, fordi det var her, at det grundlæggende organisatoriske og kvindepolitiske arbejde blev igangsat. Af hensyn til en mere rummelig karakteristik af kvinderne er lederskab i fagbevægelsen og medlemskab af Dansk Kvindesamfund også medtaget.

Den valgte periode afgrænses af, at de første socialdemokratiske kvindeudvalg blev oprettet i 1929, og at de parlamentariske forsamlinger reetableredes i 1945 ved besættelsens afslutning, hvorefter kvindeudvalgsarbejdet fik udvidede organisatoriske rammer.

Den kollektive biografi omfatter i alt 28 ledende socialdemokratiske kvinder. Data om kvinderne er dels etableret på baggrund af de individuelle biografier i Dansk Kvindebiografisk Leksikon, hvor 19 af kvinderne er biograferet,² dels ved gennemgang af de socialdemokratiske kvindeforeningers arkiver, Socialdemokratiets arkiv, trykte beretninger fra Socialdemokratiet og ABAs personlægsarkiv, interviews o.lign. Nogle af kvinderne har det været vanskeligt at finde personlige oplysninger om. At finde disse oplysninger ville have krævet større genealogiske studier,

Kvindelige delegerede på Socialdemokratiets kongres i 1939.

Forreste række fra venstre: nr. 3: Nina Andersen, nr. 4: Andrea Brochmann, 2. række fra venstre: nr. 1: Astrid Skjoldbo, nr. 3: Viola Nørlov, nr. 7: Inger Hempel, nr. 8: Margrethe Høst-Neerup. Alle disse kvinder spillede en aktiv rolle i etableringen af den socialdemokratiske kvindebevægelse i 1930'erne

som det i denne sammenhæng ikke har været muligt at foretage. Undersøgelsen lægger således mere vægt på kvalitative end på kvantitative oplysninger, så nogle af tallene, f.eks. om hvor mange af kvinderne, der havde børn, er altså et minimumstal.³

Opbygningen af den socialdemokratiske kvindebevægelse i 1930'erne

De danske socialdemokratiske kvinder havde, til forskel fra kvinderne i Sverige og i Norge, ingen selvstændig kvindeforening. Den mandlige socialdemokratiske ledelse med Stauning i spidsen var modstandere af en selvstændig kvindeorganisation, som man mente ville splitte partiet.⁴ I 1908 havde formand for De kvindelige herreskræddere, Andrea Brochmann, sammen med andre aktive socialdemokratiske kvinder stiftet

Socialdemokratisk Kvindeforening, men foreningen var aldrig blevet anerkendt af partiet og levede efterhånden en hensygnende tilværelse.

I slutningen af 1920'erne prøvede nogle af foreningens unge aktive kvinder, som Nina Andersen, Margrethe Høst og Inger Hempel, at puste nyt liv i det socialdemokratiske kvindearbejde. De ville agitere for medlemskab af Socialdemokratiet blandt arbejderkvinderne og styrke de kvindelige medlemmers viden og politiske engagement i samfundets udvikling. Det mente de bedst kunne ske ved, at kvinderne fik deres egne organisationer, hvor de kunne mødes om emner og aktiviteter, som arbejderkvinderne fandt vigtige i deres liv. De socialdemokratiske kvinder var dog ikke enige om organisationsformen. Nogle ville have en selvstændig kvindeorganisering med udgangspunkt i Socialdemokratisk Kvindeforening. Det gjaldt bl.a. Andrea Brochmann,

Thea Tønder og Edel Saunte, mens andre, som Nina Andersen, Sylvia Pio og Margrethe Høst, gik ind for den partiinterne organisation.

De unge kvinder ville finde en organisationsform, som kunne få partiets accept. Denne accept blev overraskende givet efter inspiration fra Sylvia Pio, der gennem sine tætte relationer til Stauning havde mulighed for at forklare, hvad det var, kvinderne ville.⁵ Sylvia Pio var meget optaget af kvindespørgsmålet og var bl.a. inspireret af den måde, som de socialdemokratiske kvinder i Østrig og staten Victoria i Australien havde organiseret sig på. Hun var et meget aktivt medlem af Socialdemokratisk Kvindeforening, som blev brugt som udgangspunkt for de første initiativer til den nye kvindeorganisering i Socialdemokratiet.

Den 11. januar 1929 blev det første kvindeudvalg oprettet i Københavns 4. kreds med Dorthea Petersen som formand. I løbet af 1929 blev det til 15 kvindeudvalg i København. Kvindeudvalget hørte under den enkelte partiforening og blev valgt på generalforsamlingen. På partikongressen i 1931 fik kvindeudvalgene kongressens accept.

Udvalgenes opgave var af rådgivende art. Deres formål var at skaffe nye kvindelige medlemmer, at "samle, oplyse og aktivisere kvinderne" med udgangspunkt i deres liv og at fremme interessen for Socialdemokratiets politik. Aktiviteterne i partiforeningerne var anlagt af mænd for mænd og var fremmede for mange kvinder.

En af årsagerne til partiets accept af kvindeudvalgene var, at partiet følte sig presset af Dansk Kvindesamfund, som i 1929 havde oprettet lokale udvalg, hvor kvinder fra samme parti skulle arbejde for at få opstillet flere kvindelige kandidater i partierne. Hvis de socialdemokratiske kvinder skulle samles i særskilte organisationer, skulle det i hvert fald ske inden for partioorganisationen, hvor deres aktiviteter kunne kontrolleres.

Kvinderne ønskede ikke kun kvindeudvalg i partiforeningerne, men også et organ, hvor udvalgene kunne samarbejde om mål og midler. Derfor startede de i 1930 Diskussionsklubben Kvindeudvalgenes Klub, som var en privat forening, der i begyndelsen mødtes i Sylvia Pios dagligstue. Partiet så med ublide øjne på denne

Sylvia Pio (1878-1932), datter af Louis Pio og opvokset i USA, socialdemokrat og kvindepolitisk engageret. Sylvia Pio flyttede til Danmark og fik senere et tæt forhold til Th. Stauning, som i partisammenhæng støttede hendes ideer om oprettelse af socialdemokratiske kvindeudvalg, som hun sammen med andre socialdemokratiske kvinder etablerede i 1929

organisering på tværs, men måtte i 1934 give op og give sin tilslutning til etableringen af Socialdemokratiske Kvinders Fællesudvalg, som koordinerede de københavnske kvindeudvalgs arbejde. I den første bestyrelse blev Margrethe Høst valgt som formand, Inger Hempel som næstformand og Astrid Skjoldbo som sekretær. Kvindernes samarbejde i København smittede, og i det næste tiår oprettedes flere hundrede kvindeudvalg, så der i 1946 var 246.⁶

Kvindeudvalgene havde mange aktiviteter. De arrangerede foredragsaftener, studiekredse og udflugter om emner, som optog kvinderne, og under krigen deltog kvinderne i organiseret hjælpearbejde som samaritertjeneste, marmeladekogning og tøjuddeling. Nogle kvindeudvalg,

Nina Andersen (1900-1990) blev i 1943 Socialdemokratiets første kvindelige partisekretær. Hun var fra sin ungdom aktiv først i DSU og senere i Socialdemokratiet. Hun var med til at starte de socialdemokratiske kvindeudvalg i 1929 og arbejdede hele sit liv for arbejderkvindernes sag både nationalt og internationalt. Hun sad endvidere både i Københavns Borgerrepræsentation og Folketinget

som udvalget i Brønshøj, tog initiativ til oprettelse af en børnehave (starten på Frie Børnehaver), andre engagerede sig i husmoderafløsningsordninger, som i 1949 blev vedtaget som lov.

Udvalgene kom også til at fungere dels som platform for socialdemokratiske kvinders politiske karriere, dels som bagland for de kvindelige parlamentarikere. Dette pointerede Margrethe Høst i en tale i 1948:

” Kvindeudvalgenes Betydning mht. Kvindernes Repræsentation ligger ikke alene i at bane Vejen for de Kvinder, som har Evner, Tid og Kræfter til at gøre et Arbejde i den offentlige Tjeneste, men den største Betydning ligger i at skabe Baggrunden for deres Arbejde, en oplyst og forstaaende, politisk interesseret Vælgerskare til at staa bag dem og derigennem give deres Arbejde mere Vægt, fordi de taler paa manges Vegne”.⁷

I 1942 så endnu en socialdemokratisk kvindeforening dagens lys. Den var privat og kun for kvinder i ledende politiske eller faglige positioner, og man skulle anbefales af to andre medlemmer for at blive medlem. Foreningen hed Kredsen. Den holdt møde fire gange om året, hvor et af medlemmerne holdt foredrag om et aktuelt emne,

som vedkommende arbejdede med. I dette forum kunne de faglige og politiske kvinder orientere sig om vigtige forhold for kvinderne og diskutere deres holdninger til dette eller hint emne. Kvinderne kunne også tage fælles initiativer i forhold til partiets ledelse. Således mødtes kvinderne i januar 1945 til et foredrag, hvor Nina Andersen udstak linjerne for partiets kvindepolitik i tiden efter krigen. Mødet gav anledning til en henvendelse til partiledelsen, hvor disse krav kom på skrift, samt en kraftig opfordring til at sikre, at kvinderne fik en repræsentation i de parlamentariske forsamlinger, som svarede til deres andel af partiets medlemmer. På dette tidspunkt udgjorde kvinderne ca. 40% af medlemmerne, mens partiet ikke fik valgt et eneste kvindeligt folketingsmedlem ved valgene i 1943 og 1945.⁸

Kvindeudvalgene var grundsten i den socialdemokratiske kvindebevægelse frem til slutningen af 1950erne. De kom i høj grad til ”oplyse og aktivisere” de socialdemokratiske kvinder rundt omkring i landet, lige som de var med til at sikre, at kvinderne blev repræsenteret i de parlamentariske forsamlinger.

Det socialdemokratiske kvindenetværk, som fik etableret kvindeudvalgene og de socialdemokratiske kvindeforeninger, samt var med til at sikre at også kvindernes interesser blev varetaget i de politiske og faglige forsamlinger, kunne stort set være i en dagligstue.

Kvindernes personalia

Kvinderne var født mellem 1856 og 1901, og de yngste levede helt frem til 1990erne. Man kan tale om to generationer, som afspejler første og anden generation af arbejderkvindernes kvindebevægelse. Første generation etablerede de kvindelige fagforeninger og fik kvinderne organiseret. Politisk engagerede kvinderne sig i valgetskampen i regi af Socialdemokratiet. Anden generation satte ligestilling og demokrati på programmet. De lagde i 1930erne grunden til mange af de ordninger, der senere blev en del af efterkrigstidens velfærdsstat: ældreboliger, børneinstitutioner, uddannelse for alle børn og unge uanset økonomisk formåen, svangerskabsforebyggelse og spædbørnshygiejne etc.

1 Socialdemokratiske kvinder, personalia

	Navn	Født/ død	Uddannelse	Erhverv	gift/skilt	børn
1 AA*	Andersen Alvilda	1875-1937		fabriksarbejder, forbundsformand	ja/ skilt	9
2 NA*	Andersen Nina	1900-1990	kontor, studier i udlandet	sekretær, partisekretær	nej	0
3 EA	Antonsen Edith					
4 MB*	Bjørneboe Martine	1872-1946	kadetskole i Frelsens hær	afd.leder i Fængselshjælpen	ja	
5 AB*	Brockmann Andrea	1868-1954	herreskrædderinde	syerske, journalist	ja	1
6 HC*	Crone Henriette	1874-1933		trykkeriarbejder, fagforeningsformand	nej	0
7 VG	Gottschalk Vilhelmina			forfatter		
8 IH*	Hansen Ingeborg	1886-1954	jurist	landsretssagfører	ja	0
9 IHe*	Hempel Inger	1889-1947	kontor, studier i udlandet	kontorfuldmægtig	ja/skilt	1
10 MHN*	Høst Neerup Margrethe	1899-1967	kontor	kontorfuldmægtig	ja	0
11 CJ	Jensen Caroline	1875-1938				
12 AJ*	Jensen Anna	1867-1961	herreskrædderinde	syerske	ja	2
13 FJ*	Jensen Fanny	1890-1969		fabriksarbejder	ja/skilt	1
14 AJ*	Johansen Anna	1867-1936	herreskrædderinde	syerske	ja	3
15 HL*	Larsen Helga	1884-1947		bryggeriarbejder, fagforeningsformand	ja	1
16 MM	Madsen Marie					
17 CN*	Nielsen Camilla	1856-1932		leder, administrator	ja	1
18 IN	Nielsen Ingeborg			lotterikollektrice		
19 MN*	Nielsen Mathilde	1883-1958	pædagog	børnehaveleder	ja	2
20 VN*	Nørlov Viola	1900-1993	gymnastiklærerinde	leder af radiogymnastik	ja	4
21 EP	Petersen Emilia	1871- ?		omsorgsmedhjælper i De gamles by	ja	0
22 SP*	Pio Sylvia	1878-1932		organisator/formuende	ja/skilt	2
23 MP	Paulsen Marta	1898 - ?		leder af husmoderafløsning		
24 ES*	Saunte Edel	1904-1991	jurist	borgmester, sagfører	ja	2
25 AS*	Skjoldbo Astrid	1898-1973	kontor	husmor, skribent	ja	3
26 ESy	Syvertsen Elna	1901-1984		fabriksarbejder, instruktør		
27 JFT	Thygesen Johanne From					
28 TT*	Tønder Thea	1880-1944		tobaksarbejder, rådmand	ja/skilt	1

De med * mærkede kvinder er biograferet i Dansk biografisk Leksikon

Andrea Brochmann (1868-1954) var uddannet syerske og formand for De kvindelige Herreskræddere. Hun var fra ungdommen kvindepolitisk aktiv, var medlem af Dansk Kvindesamfund og med i kampen for kvinders valgret. Hun var medstifter af Socialdemokratisk Kvindeforening i 1908. Hun var i flere perioder valgt til Landstinget og Københavns Borgerrepræsentation

Henriette Crone (1874-1933) var trykkeriarbejder og blev i 1906 formand for De kvindelige trykkeriarbejderes Fagforening. Hun var aktiv i Socialdemokratiet og blev valgt ind i Landstinget i 1920. Hun var kvindepolitisk aktiv og repræsenterede de danske arbejderkvinder på internationale kongresser

Kvindernes erfaringer og påvirkning af de fora, hvor de færdedes, strakte sig over næsten 140 år. En del af de faglige kvinder var aktive allerede inden 20-års alderen, bl.a. Andrea Brochmann og Henriette Crone, men uanset om de var aktive fra ungdomsårene eller først trådte ind i politik i en moden alder, havde de også erfaringer med sig fra forældrene. Mange af de ældre kvinder var vokset op i hjem, hvor der blev diskuteret arbejderpolitik, og hvor også mødrene var aktive. For eksempel var Andrea Brochmanns mor selv både fagligt, politisk og kvindepolitisk aktiv, og hun var formand for De kvindelige herreskræddere fra 1890-92, en post som Andrea Brochmann overtog i 1897. De yngre kvinder som Edel Saunte, der var jurist, og Margrethe Høst, der var kontoruddannet, kom ind i det socialdemokratiske partiarbejde med udgangspunkt i medlemskab af Dansk Kvindesamfund. De arbejdede for kvindernes ligestilling, men havde også

et socialt engagement og arbejdede for sociale, økonomiske og uddannelsesmæssige forbedringer for arbejderne.

Uddannelses- og erhvervmæssigt var kvinderne igen delt i to. De ældste kvinder var ufaglærte eller tillærte arbejdere. Nogle var uddannet som syersker, som Andrea Brochmann, Anna Johansen og Anna Jensen. En del blev fagforeningsformænd, et hverv som formodentlig har været ulønnet, og to blev forbundsformænd, som var et lønnet erhverv. De yngre kvinder, der blev aktive i Socialdemokratiet i 1930'erne, som f.eks. Nina Andersen og Ingeborg Hansen, var kontoruddannede eller akademikere. Mathilde Nielsen var pædagog og i mange år leder af en børnehave. De uidentificerede kvinder fra de socialdemokratiske kvindeforeninger har formodentlig været husmødre, hvad de fleste arbejderkvinder var i 1930'erne. Flere af kvinderne havde en lotterikollektion, der gav mulighed for at supplere en lille

Martine Bjørneboe (1872-1946) var fra sin tidlige ungdom socialt engageret og fik sin uddannelse inden for Frelsens Hær, hvor hun bl.a. arbejdede i Fængselshjælpen. Hun var endvidere stærkt engageret i at forbedre kvindernes vilkår og medlem af Dansk Kvindesamfund. Disse to medlemskaber forenedes i arbejdet med etablering af den socialdemokratiske kvindebevægelse i 1930'erne. Hun var også valgt til Københavns Borgerrepræsentation i en årrække

Edel Saunte (1904-1991) var uddannet jurist og fra sin ungdom medlem af Dansk Kvindesamfund. Hun blev senere medlem af Socialdemokratiet og var med i den socialdemokratiske kvindebevægelse i 1930'erne. Edel Saunte sad i Københavns Borgerrepræsentation og var hospitalsborgmester fra 1962-1974

pension eller lign. De kvinder, der blev medlemmer af Landstinget og Folketinget, havde indtægter fra dette arbejde.

Interessant er det, at det sociale engagement førte nogle af kvinderne til ledende stillinger i det offentlige. Camilla Nielsen blev i 1908 valgt ind i Frederiksberg Hjelpekasse og var som frivillig med til at bestyre Frederiksberg Bospisningsanstalt. I 1917 blev hun ansat som leder af det nyåbnede Frederiksberg Folkekøkken. Et andet eksempel er Marta Paulsen, der i 1949 blev leder af De samvirkende Sygekassers husmoderafløsning i København. Husmoderafløsning var startet som et projekt af Danske kvinders Nationalråd i 1942 for dels at sikre kvinder beskæftigelse, dels at hjælpe enlige erhvervsaktive kvinder og andre, der pga. sygdom havde brug for hjælp. Som det fremgår af listen fik mange af kvinderne ledende stillinger både som almindeligt erhverv eller i det politiske system.

De fleste af de kvinder, som det i denne undersøgelse har været muligt at identificere mht. ægtestand og børn, var gift i en periode af deres liv. En mere omfattende analyse kunne vise, hvorvidt deres offentlige engagement foregik sideløbende med ægteskab og børn. Der kan ikke udledes nogen regler. Det ser i højere grad ud til at være den enkeltes personlighed og evner, der har været afgørende. F.eks. blev senere forbundsformand Alvilda Andersen i 1911 i en ung alder skilt, og hun blev alene med en stor børneflokk. Nogle år senere var hun med til at starte en fagforening, som hun blev formand for, og hun engagerede sig også i Socialdemokratiet og var med i det kvindepolitiske arbejde fra starten. Nina Andersen havde et andet livsforløb. Hun startede som aktiv i DSU og blev senere en indflydelsesrig politiker i Socialdemokratiet, hvor hun i 1943 blev partiets første kvindesekretær. Privat var hun enlig uden børn. Det generelle bil-

lede er dog, at de fleste af de kvinder, der fik børn, kun havde ét eller to børn.

Sammenfattende kan man sige, at kvinderne tydeligt deler sig i en ældre og en yngre generation. At de ældre har et udgangspunkt i fabriksarbejde og fagbevægelsen, mens de yngre har en boglig uddannelse, for nogles vedkommende akademisk og ofte er offentligt ansat. Mange af både de ældre og yngre kvinder får ledende stillinger og vælges ind i Landstinget og Folketinget. Familiemæssigt er der stor variation i gruppen: fra enlige til gifte, skilte og enker med og uden børn.

De socialdemokratiske kvindeforeninger

De fleste kvinder i gruppen har været formænd for *Kvindeudvalgene* i deres respektive partiforeninger. Mange af dem tog initiativ til oprettelse af kvindeudvalgene. Det var en post, man blev valgt til på partiforeningens generalforsamling. Nogle af kvinderne har været formænd i mere end 25 år, andre kun nogle få år.

Kvinde-udvalgenes-Klub (K.U.K.), var frem til januar 1933 kun for udvalgsformænd, hvorefter alle interesserede socialdemokratiske kvinder kunne optages. Årstallene i tabellen viser, hvornår kvinderne er markeret som medlemmer af bestyrelsen i protokollen, samt om de har været aktive i foreningen.

Da de *Socialdemokratiske kvinders Fællesudvalg* blev stiftet i 1935, blev K.U.K. nedlagt og medlemmerne kollektivt optaget i Socialdemokratisk Kvindeforening. Fællesudvalget bestod af udvalgsformænd, som mødtes et antal gange om året for at planlægge og koordinere kvindeudvalgenes arbejde i København, senere kom også Københavns omegn med. Der blev valgt en bestyrelse. Af tabellen fremgår bestyrelsesperioden for de enkelte medlemmer, samt at det stort set var de samme kvinder, der på skift sad i bestyrelsen: Margrethe Høst, Mathilde Nielsen, Inger Hempel, Viola Nørlov, Astrid Skjoldbo, Vilhelmina Gottschalk, Edith Antonsen.

Da der ikke findes noget arkivmateriale fra Socialdemokratisk Kvindeforening før 1942, er oplysningerne om tidligere medlemskaber indsamlet fra biografierne og litteraturen. De få

Ingeborg Hansen (1886-1954) var uddannet jurist og engageret i kvindernes ligestilling. Hun var fra 1920'erne medlem af Dansk Kvindesamfund, og hendes sociale engagement førte hende ind i Socialdemokratiet. Hun blev valgt til Landstinget for Socialdemokratiet 1936-1953, 1950-1953 som formand for Landstinget

kvinder, der ikke er krydset af som medlem før 1935, kan altså godt have været og har sandsynligvis været medlemmer af Socialdemokratisk Kvindeforening. "1950" angiver at de pågældende er fundet på den medlemsliste, som findes fra netop dette år. Selv om foreningen i mellemkrigstiden var hensygnende har den i det mindste fungeret som et netværk, der kunne bruges som ramme for videreudviklingen af kvindearbejdet i Socialdemokratiet, og dette er måske foreningens vigtigste mission i denne periode.

Den sidste forening *Kredsen* blev stiftet i 1942 og var kun for ledende kvinder i Socialdemokratiet. Medlemslisten omfatter stort set alle de fremtrædende kvinder fra denne undersøgelse, som ikke var afgået ved døden eller trådt tilbage fra deres udadvendte aktiviteter før dette tidspunkt. Kredsen var et vigtigt netværk for videns- og erfaringsudveksling for kvinderne.⁹

2 Medlemskab af kvindeforeninger

	K.U.K	Formand for kvindeudvalg	Fællesudvalget	Medlem af SD kvindeforening*	Medlem af Kredsen	Medlem af Kvindesamfund
1 AA	aktiv	ja, 12. kreds	aktiv			
2 NA	aktiv	ja, 11. kreds	aktiv	medlem	ja	ja
3 EA	aktiv	ja	1939	1950	ja	
4 MB	aktiv	ja, 8. kreds	aktiv	medlem	ja	ja
5 AB		ja		1908-1935 (1958)		ja
6 HC						ja
7 VG	aktiv	ja, 11. kreds	1936-39	1950	ja	
8 IH					ja	ja
9 IHe	1930 aktiv	ja, 3. kreds	1934-47	1935-47	ja	ja
10 MHN	1930-35	ja, 2. kreds	1934-45	medlem	ja	ja
11 CJ	aktiv	ja				
12 AJ	aktiv	ja				
13 FJ	aktiv	ja			ja	
14 AJ		ja				
15 HL	aktiv	ja		medlem		
16 MM	1933-35	ja				
17 CN	aktiv	ja		medlem/best		ja
18 IN	1930-35	ja, 9. kreds		1950		
19 MN	1930-35	ja	1936-37	1950	ja	ja
20 VN	1934-35	ja, 15. kreds	1936-54		ja	
21 EP	1933-35	ja				ja
22 SP	1929-32			medlem		ja
23 MP	1929	ja, 5. kreds		1950		
24 ES	aktiv			medlem	ja	ja
25 AS	aktiv	ja, 12. kreds	1935-38	1950	ja	
26 ESy		ja	aktiv	aktiv		
27 JFT	1930-35	ja				
28 TT		ja, fra 1938		1935-44, aktiv		

* medlem betyder medlemskab i et ikke identificerbart tidsrum

Alvilda Andersen (1875-1937) arbejdede på fabrik og blev engageret i fagforeningsarbejde. Efter forskellige faglige tillidsposter blev hun valgt til forbundsformand for Kvindeligt Arbejderforbund 1923-1937. Alvilda Andersen var aktiv i de socialdemokratiske kvindeudvalg fra starten i 1929 og sad i Københavns Borgerrepræsentation, hvor hun arbejdede for bedre forhold for kvinder og børn, de fattige og de gamle

Dansk Kvindesamfund

Både blandt socialdemokratiske kvinder og i Socialdemokratiets ledelse var der mange, der ikke så med milde øjne på Dansk Kvindesamfund (DK). Denne skepsis holdt sig frem til midten af 1930'erne. Mange almindelige arbejderkvinder opfattede DK som en forening af overklassefruer, hvis holdninger var i modstrid med arbejderkvindernes interesser. Men ikke alle havde denne opfattelse. Andrea Brochmann havde siden kampen for stemmeret i 1890'erne arbejdet sammen med DK, hun var medlem og sad i DKs forretningsudvalg 1922-1932. Også Henriette Crone var medlem fra 1915 til sin død i 1933.

Socialdemokratiets ledelse tog afstand fra DK som særorganisation for kvinder, og særligt ideerne om et kvindeparti på tværs af politiske skel skræmte. Kvindeorganisationer blev af mange mænd set som splittelsesorganisationer, også inden for partiets egne rækker. Stauning ændrede som nævnt opfattelse, og kvinderne henviste til ham, når de blev mødt med modstand fra andre, som f.eks. partisekretær Alsing Andersen og Frederik Andersen.¹⁰

De yngre kvinder havde generelt en anden holdning. Det var også den gruppe af kvinder, der tog initiativ til 1930'ernes kvindeforeninger og kvindeudvalgene. De var alle medlemmer af DK før 1929. De fleste blev medlem af Socialdemokratiet efter medlemskabet af DK, ofte drevet af et socialt engagement, men også inspireret af socialdemokratiske DK-medlemmer. Dette var tilfældet for Margrethe Høst, som Mathilde Nielsen fik med, og Edel Saunte, som havde mødt både Margrethe Høst og Martine Bjerneboe i DK. Af andre socialdemokratiske medlemmer af DK kan nævnes Nina Andersen, Ingeborg Hansen og Inger Hempel. "Den hårde kerne", der stod for den organisatoriske opbygning og ideudviklingen af 1930'ernes socialdemokratiske kvindebevægelse, havde tilegnet sig deres kvindebevidsthed og kvindepolitiske ideer i DK, som de derefter udfoldede i Socialdemokratiet. Partiets politik rummede muligheder for at nå de socialpolitiske mål, som efter kvindernes opfattelse var nødvendige for forbedring af arbejderkvindernes livsvilkår.

Kvindernes repræsentation i Socialdemokratiets ledelse

Socialdemokratiet blev ledet af en hovedbestyrelse (HB), der blev valgt på kongresserne hver fjerde år. HB var ansvarlig for politikudviklingen og partiets virksomhed imellem kongresserne, mens forretningsudvalget (FU) varetog partiets ledelse mellem HB-møderne. FU-medlemmerne blev valgt på kongressen, første gang i 1939, og indgik i HB. I den her omhandlede periode udgjorde kvinderne et meget lille antal af både HBs og FUs medlemmer.

I 1931: Fire kvinder ud af 50 medlemmer (Camilla Nielsen, Henriette Crone, Caroline Jensen og Nina Andersen).

3 Faglige og politiske ledelsesposter

	Aktiv i fagbevægelsen	Socialdemokratiet Hovedbestyrelsen	Socialdemokratiet Forretningsudvalg
1 AA	ja - forbundsformand	1935-1937	
2 NA		1931-1939	1939-1962
3 EA			
4 MB			
5 AB	ja		
6 HC	ja - fagforeningsformand	1927-1933	1927-1933
7 VG			
8 IH			
9 IHe	ja - fagforeningsformand		
10 MHN			
11 CJ		1931-1935	
12 AJ	ja - fagforeningsformand		
13 FJ	ja - forbundsformand		
14 AJ	ja - fagforeningsformand		
15 HL	ja - fagforeningsformand	1939-1947	
16 MM			
17 CN		1931-1932	
18 IN			
19 MN			
20 VN			1939-1957
21 EP			
22 SP			
23 MP			
24 ES		1939-1945	1945-1961
25 AS			
26 ESy	ja	1953-1961	
27 JFT			
28 TT	ja	1939-1944	

I 1935: To kvinder ud af 51 medlemmer (Nina Andersen og Alvilda Andersen).

I 1939: Tre kvinder ud af 44 medlemmer (Edel Saunte, Thea Tønder og Helga Larsen).

Der var først valg til HB igen i 1945, hvor der blev indvalgt tre kvinder ud af 45 (Helga Larsen, Inger Hempel og Bodil Wilhelmsen (ikke medtaget på listen)).

I FU var repræsentationen lige så skæv. Ud af 15 medlemmer blev i 1939 valgt to kvinder (Viola Nørlov og Nina Andersen) og i 1945 tre kvinder (Viola Nørlov, Edel Saunte og Karen Petersen (ikke medtaget på listen)).¹¹

Kvinderne, der var valgt til partiets ledende organer, var også centrale personer i de socialdemokratiske kvindeorganisationer.

Socialdemokratiske kvinders ledelsesposter i fagbevægelsen og Socialdemokratiet

De faglige kvinder havde helt tilbage fra kampen for stemmeret været politisk aktive i Socialdemokratiet. Fra den første generation kan blandt andre nævnes Andrea Brochmann, formand for De kvindelige herreskræddere, Henriette Crone, formand for De kvindelige trykkeriarbejdere, og Helga Larsen, formand for De kvindelige bryggeriarbejdere. I skemaet findes også to formænd for Kvindeligt Arbejderformand: Alvilda Andersen og Fanny Jensen.

De faglige kvinder og de politiske kvinder var ikke altid enige om den politik, der skulle føres. De faglige kvinder oplevede, hvilke problemer de erhvervsaktive arbejderkvinder havde, og arbejdede også politisk for at forbedre deres vilkår. Selv om mange vilkår var ens for arbejderkvinderne, gav erhvervsarbejdet ekstra problemer for kvinderne, f.eks. omkring barselsorlov og børnepasning. Et eksempel på forskellige interesser blandt arbejderkvinderne kom frem i diskussionerne om forbud mod natarbejde, som igennem mange år skabte splid mellem de socialdemokratiske kvinder.¹² Som regel var der dog enighed om de politiske mål. Stiftelsen af Kredsen gav netop et forum, hvor de faglige og politiske kvinder kunne orientere hinanden og diskutere kvindepolitiske tiltag, som partiet burde tage op.

Socialdemokratiske kvinders repræsentation i Folketinget, Landstinget og Københavns Borgerrepræsentation

Kvindernes repræsentation i de parlamentariske forsamlinger var meget lav i den periode, artiklen handler om. I Folketinget udgjorde kvinderne

mellem en og fem procent af medlemmerne, og i Landstinget var andelen mellem fire og ni procent. Den manglende kvinderepræsentation var ikke kun et socialdemokratisk problem. Det gjaldt alle partierne. Helt galt gik det ved Folketingsvalget i 1943, hvor der kun blev valgt to kvinder ind: Gerda Mundt fra Det konservative Folkeparti og Inger Gautier Schmit fra Venstre. I 1945 blev otte kvinder valgt ind, men ingen fra Socialdemokratiet.¹³

En af årsagerne til at de socialdemokratiske kvinder i slutningen af 1920'erne ville have kvindeudvalg var, at kvinderne i udvalgene kunne være med til at skabe bevidsthed om, at kvinderne også skulle opstilles til valgene og selvfølgelig også vælges ind. Både K.U.K. og Fællesudvalget sendte i 1930'erne opfordringer til den socialdemokratiske ledelse om, at der blev opstillet nogle få kvinder på sikre pladser, dog uden at det hjalp. I 1943 gik de socialdemokratiske kvinder sammen med de borgerlige kvindeorganisationer om en fælles agitation for at stemme på kvinder, og de holdt et fælles møde med titlen: "Kvinder slut op om Folkestyret".¹⁴ Men altså uden resultat.

I perioden 1929-1945 sad tre kvinder i Folketinget: Nina Andersen 1936-1943, Helga Larsen 1918-1937 og Inger Hempel 1942-1943 som suppleant for Stauning efter dennes død. I Landstinget sad Andrea Brochmann 1926-32 og 1933-1940, Henriette Crone 1920-1933 og Ingeborg Hansen 1930-1953. Ingeborg Hansen blev Landstingets formand i 1950.

Lidt bedre gik det i Københavns Borgerrepræsentation (BR). Af listen fremgår det, at af de 28 fremtrædende socialdemokratiske kvinder var de 16 valgt ind i BR i kortere eller længere perioder. Camilla Nielsen var valgt ind i Frederiksbergs kommunalbestyrelse 1917-1932. Af den socialdemokratiske gruppe i BR udgjorde kvinderne i 1929 seks ud af 29, i 1933 syv ud af 28, i 1937 ni ud af 28 og i 1943 otte ud af 24. Thea Tønder, Helga Larsen og Edel Saunte blev også rådmænd, og Edel Saunte var i mange år hospitalsborgmester. Set i forhold til repræsentationen i Folketing og Landsting var det ikke så dårligt.

Kvinderne i BR er også de kvinder, vi genfinder som initiativtagere til og aktive i de socialdemokratiske kvindeforeninger. Nogle kvinder var

4 Valgt til Borgerrepræsentationen (BR), Landstinget og Folketinget

	BR	Landstinget	Folketinget
1 AA	1929-1937		
2 NA	1944-1954		1936-43, 1950-66
3 EA			
4 MB	1933-1943		
5 AB	1917-1943	1926-32 1933-40	
6 HC	1909-1913	1920-1933	
7 VG			
8 IH		1936-1953	
9 IHe	1943-1947		1942-1943
10 MHN	1936-1940		
11 CJ	1921-1937		
12 AJ	1913-1937		
13 FJ	1938, 1943-1947		1947-1953
14AJ	1909-1936		
15 HL	1913-1944, rådmænd 1944-46		1918-1937
16 MM			
17 CN	1917-1932 (formand komm.best)		
18 IN			
19 MN	1935-1954		
20 VN	1943-1950		1948-1958
21 EP			
22 SP			
23 MP	1950-1961		
24 ES	1937-62, borgmester 1962-74		1947-1962
25 AS	1938-1970	1947-1953	1957-1968
26 ESy	1954-1966		1960-1964
27 JFT			
28 TT	1937-1944		

Fanny Jensen (1890-1969) var fabriksarbejder i Horsens og formand for de ufaglærte kvinders fagforening. Hun flyttede senere til København og blev i 1937 valgt til forbundsformand for Kvindeligt Arbejderforbund. Dette hverve havde hun frem til 1947, hvor hun blev Danmarks 2. kvindelige minister. Hun sad endvidere i Københavns Borgerrepræsentation i en årrække

både valgt til Folketing/Landsting og BR på samme tid, f.eks. Andrea Brochmann og Helga Larsen. Der har altså været særdeles gode muligheder for at føre sager rejst af kvindeudvalgene eller fagforeningerne videre til BR og Rigsdagen. Dette skete bl.a. med kravet om flere daginstitutionspladser til de københavnske børn i 1940'erne, som i sidste ende resulterede i en lovændring, der sikrede flere offentlige penge til daginstitutionerne og dermed flere pladser.¹⁵

Hvis man kigger ud over året 1945, viser listen også, at flere kvindeudvalgsformænd senere kom i BR som f.eks. Marta Paulsen og Elna Syvertsen, som også sad i Folketinget i en periode. De socialdemokratiske kvinders netværk arbejdede for en større kvinderepræsentation, men det var først i efterkrigstiden, at partiet i et vist omfang lyttede til kvindernes krav. Ved valget i 1947 blev fire socialdemokratiske kvinder valgt ind, og Fanny Jensen blev udnævnt til minister i Hans Hedtofts regering.

Hvor gjorde kvinderne en forskel

De fremtrædende socialdemokratiske kvinder havde ikke kun et kvindepolitisk og demokratisk projekt. Alle de kvinder, som det har været muligt at finde oplysninger om, var engagerede i sociale forbedringer for arbejderklassen: bedre forhold for enlige mødre og deres børn, bygning af ældreboliger, oprettelse af børneinstitutioner, afholdssagen, forbedring af forholdene for indsatte osv. Mange havde også tillidshverv inden for deres interesseområder: de var medlem af

hjelpekassen, formand for sygekassen, tilsynsførende for plejebørn eller i børneværnet, formand for skolenævn, formand for bestyrelsen i Kvindehjemmet eller Barnets Hus. Kvindernes viden blev også brugt i forbindelse med kommissionsarbejde. Alvilda Andersen var udpeget til Svangerskabskommissionen i 1932 og Befolkingskommissionen i 1935. I 1936 blev Nina Andersen også inddraget i Befolkingskommissionen i den del, der behandlede moderens stilling ved svangerskab og fødsel og seksualoplysning. Martine Bjørneboe, som var meget engageret i afholdsbevægelsen indgik i Alkoholkommissionen af 1934.¹⁶

Kvinderne var engageret i et bredt social- og uddannelsespolitisk spektrum. Det var områder, som efter krigen blev inddraget i lovgivningen og opbygningen af velfærdsstaten. Kvinderne havde ofte en solid viden og praktisk erfaring som baggrund for den lovgivning, nogle af dem var med til at foreslå og få vedtaget i de følgende år både i Borgerrepræsentationen og Folketinget.

Afslutning

Analysen har vist, at en stor del af det socialdemokratiske kvindenetværk i 1930'erne ikke kun var aktive indenfor én kategori, men havde et bredt politisk, kvindepolitisk, fagligt og socialt engagement.¹⁷ Det lykkedes kvindenetværket at få skabt en socialdemokratisk kvindebevægelse inden for partiets rammer, som på sit højeste i 1958 omfattede 717 kvindeudvalg spredt ud over hele landet. På trods af kritik bestod kvin-

deudvalgene frem til kongressen 1969, hvor et flertal af socialdemokratiske kvinder og mænd mente, at tiden var løbet fra de særlige kvindeorganisationer.

Kvindenetværkets "hårde kerne" førte i 1930'erne det kvindepolitiske engagement fra DK med sig over i Socialdemokratiet og havde held til at finde en organisationsform, der blev accepteret af partiet. Kvindeudvalgene og kvindeforeningerne dannede herefter rammen for de socialdemokratiske kvinders aktiviteter og for udviklingen af kvindepolitiske synspunkter. Et mindretal af kvinderne blev også valgt ind i Socialdemokratiets besluttede organer.

Et af målene for kvindenetværket var en plads i de parlamentariske forsamlinger. I alt 20 af de 28 kvinder blev på et tidspunkt valgt ind i Københavns Borgerrepræsentation (og Frederiksberg kommunalbestyrelse). I perioden 1929-45 drejer det sig om 16 af kvinderne. Seks af kvinderne blev valgt til Folketinget og Landstinget.

Kvinderne i det socialdemokratiske kvindenetværk besad et stort samfundsmæssigt engagement. De arbejdede for større ligestilling for kvinder, i nationale og internationale kvindeorganisationer. De var aktive i afholdssagen, arbejdede for progressiv pædagogik i skole og børneinstitutioner og bedre forhold for de ældre. Mange af kvinderne havde offentlige hverv og tilsyn inden for børneværn, hjælpe- og sygekasser og forbrugerråd og deltog som videnspersoner i kommissionsarbejde.

Kvinderne arbejdede politisk for forbedring af arbejderkvindernes forhold på arbejdsmarkedet og for forbedringer indenfor de såkaldt bløde områder, som havde med omsorg og menneskelig udvikling at gøre. De arbejdede for kvinders bevidstgørelse og større indflydelse på samfundets udvikling. Det lykkedes ikke fra den ene dag til den anden. Men mange af de sager, som blev diskuteret i foreningerne og kvindenetværket, blev ved fælles hjælp båret videre i den velfærdslovgivning, som kom i årtierne efter 1945.

1. Den prosopografiske metode har ikke været meget benyttet af danske historikere. Et eksempel er Grethe Ilsoe: "Kvindelige arkivarer 1889-1992. En kollektiv biografi", i: Marianne Alenius m.fl. (red.) *Clios døtre gennem hundrede år*, Kbh. 1994.

2. www.kvinfo.dk > *Dansk kvindebiografisk Leksikon*.

3. Udover *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* er flg. arkiver benyttet: Arkivnr. 500, Socialdemokratiet, ks.781, 785, 787, 790, ABA; Arkivnr. 518, Kvinde Udvalgenes Klub, ABA; Arkivnr. 519, Kvindeudvalgenes Fællesudvalg (Socialdemokratiske kvinders Fællesudvalg), ABA; Arkivnr. 1700, Socialdemokratisk Kvindeforening, ABA; Arkivnr. 913, Kredsen, ABA; Personlægsarkiv, ABA; Socialdemokratiet: Trykte årsberetninger og kongresberetninger 1929-45; Københavns Borgerrepræsentations protokoller div. årgange og Borgerrepræsentationens medlemmer på www.bibliotek.kk.dk/bibliotekerne > Borgerrepræsentationen. Dansk Kvindesamfunds arkiv, medlemslister, Kvindehistorisk Samling, Statsbiblioteket.

4. Dette afsnit bygger på Beth Helle Lauridsen: *De politiske kvindegrupper i Socialdemokratiet fra 1929-1958*. Utrykt speciale fra Københavns universitet, 1983 og Drude Dahlerup: "Kvindens organisering i det danske Socialdemokrati 1908-69", i: *Meddelelser om Forskning i Arbejderbevægelsens Historie* nr. 13 1979.

5. Henning Grelle: *Thorvald Stauning, Demokrati eller kaos*, Kbh. 2008, s. 366.

6. Dahlerup 1979, s. 18.

7. Lauridsen 1983, s. 27.

8. Arkivnr. 913, Kredsen, Forhandlingsprotokol 1945, ABA.

9. Arkivnr. 913, Kredsen, medlemsprotokol, ABA.

10. Lauridsen, 1983, s.89ff.

11. Ibid. s. 97.

12. Anna-Birte Ravn: "Lagging Far Behind All Civilized Nations": The Debate over Protective Labor Legislation for Women in Denmark, 1899-1913", i: *Protecting Women*, Ulla Wikander m.fl. ed., Illinois, USA 1995.

13. *Dansk Kvindebiografisk Leksikon. Alle Tiders Danske Kvinder*, bd.4, Kbh. 2000, s. 186.

14. Lauridsen, 1983 s. 85.

15. Anette Eklund Hansen: "En sag for de kvindelige borgerrepræsentanter", i: *Kvinder i kommunalpolitik 1909-2009* på www.kvinfo.dk, 2009.

16. *Dansk Kvindebiografisk Leksikon*, diverse kvinder på www.kvinfo.dk

17. Fem af kvinderne har det været vanskeligt at finde oplysninger om, så der behøves flere kildestudier for at give en karakteristik af deres liv.

"Niños de la guerra"

Spanske flygtningebørn i Danmark – 70 år efter

Af Dorte Ellesøe Hansen

Pilar Herrero Sanchez var 9 år gammel, da hun i september 1937 for første gang noget betuttet stod på Københavns Hovedbanegård.¹ Hun var ankommet sammen med sin bror Millan og sin søster Hortensia blandt en større gruppe spanske børn på flugt fra deres borgerkrigshærgede hjemland. Flere tusinde nysgerrige københavnere var mødt op og gav dem en hjertelig modtagelse.

Ingen kunne vide, at hun 70 år senere ville stå der igen, denne gang sammen med den ene af sine døtre og kun modtaget af min mand og mig. Rejsen var ikke alene opfyldelsen af en livslang drøm om at gense Danmark, det land hun havde de dejligste minder fra. Formålet var også, at hendes datter skulle se det historiske materiale fra de spanske børns ét år lange ophold i landet.

En mail fra Madrid

Det hele begyndte for nogle år siden med en henvendelse til Arbejdermuseet & ABA fra den danske ambassade i Madrid. Kultur- og Informationsafdelingen havde fået en forespørgsel fra Pilers datter, historielærer Josefina Ceballos, som søgte viden om flygtningebørnene. Det var vanskeligt at finde sådanne oplysninger frem i dagens Spanien. Hun ville prøve at opspore og genforene de nu gamle mennesker, og på en eller anden måde fortælle deres fælles historie.

Der udviklede sig efterhånden en livlig korrespondance mellem Josefina og mig – på engelsk, da ingen af os talte hinandens sprog. Efter et stort forarbejde var det dejligt, da jeg omsider kunne møde både mor og datter et par dage i København. Jeg viste dem rundt i museets udstillinger, og i biblioteket gennemgik vi de relevante arkivalier og bøger samt nogle af samtidens danske aviser. Jeg inviterede dem hjem til middag, guidede dem rundt i byen, og inden de tog tilbage, fik de set ét af de steder, hvor børnene op-

rindeligt havde været indkvarteret. Det allervigtigste, de fik med sig hjem, var en kopi af børnenes fælles udrejsepas dateret den 31. august 1938, en liste med børnenes navne og deres alder.

Den spanske Borgerkrig

Hvad var det for en blodig krig, der gjorde, at den spanske republikanske regering måtte evakuere 33.000 af sine børn til udlandet? Og hvorfor endte en lille flok på omkring 100 af disse flygtninge i Danmark? 1930rnes Spanien var et land med store samfundsmæssige modsætninger. På den ene side stod borgerskabet, guds-ejerne, kirken og militæret, på den anden et stort fattigt landproletariat og en splittet arbejderklasse. Endelig var der konflikten mellem et centraliseret styre og regionale krav om selvstyre.

Landet havde været styret af et militærdiktatur siden 1923, men da den spanske konge forlod tronen i 1931, kunne Den 2. Republik udråbes. Republikkens to første regeringer magtede ikke at løse landets alvorlige sociale og politiske problemer.

I februar 1936 vandt en folkefront, en alliance af socialdemokratiske, kommunistiske og liberale partier valget. Det lykkedes heller ikke denne regering hurtigt nok at gennemføre de nødvendige reformer, som både arbejderne og de gamle magthavere kunne acceptere. Med voksende brug af vold rejste urolighederne sig atter over hele landet, og det var i denne situation, at militæret stod parat med støtte i de fascistiske organisationer.

Borgerkrigen i Spanien begyndte 18. juli 1936 som et militært oprør mod den demokratisk valgte regering. Opstanden bredte sig til hele landet. Med general Francisco Franco som ny leder fik oprørerne snart hjælp fra de fascistiske regimer i Tyskland og Italien. Den republikanske regering blev støttet af Sovjetunionen og frivillige sociali-

Et Hold spanske Børn i Danmark.

Børnene blev forevigt på to postkort. Det ene blev taget straks efter ankomsten i 1937 ved Sct. Andreas Kollegiet (ovenfor), det andet foran Vejstrup Folkehøjskole ved afrejsen i 1938. Pilar Herrero Sanchez står øverste på trappen som nummer tre fra venstre

ster fra mange lande. Danmark valgte på opfordring af England og Frankrig ikke at blande sig militært. Et forbud mod hvervning af frivillige til fremmed krigstjeneste forhindrede ikke, at mange unge danskere alligevel drog til Spanien for at kæmpe på republikkens side.

Den brutale krig, der fulgte, varede i næsten tre år og krævede uhyre mange menneskelige ofre på begge sider af fronten. Den 1. april 1939 var krigen slut. Al republikansk modstand i landet var efterhånden nedkæmpet, Madrid var netop faldet, og Franco kunne i spidsen for oprørshæren erklære krigen for vundet.

Spaniens nordlige regioner med deres vigtige stål- og kulindustrier faldt som de første i hænderne på Francos tropper. Tyske fly deltog i massive bombninger af rene civile mål, og hævntogter som angrebet på baskernes "hellige by", Guernica, stod ikke alene. Fronten flyttede sig fra øst mod vest og drev store strømme af flygtninge foran sig.

En efter én blev kystbyerne erobret, fra den

franske grænse ved Irún, San Sebastian og Bilbao i Baskerlandet over Santander i Cantabrien til Asturiens Avilés og Gijón. Kun 28 km syd for havnebyen Gijón ligger den gamle kristne "kongeby", Oviedo. Mens oprørshæren allerede den første krigsvinter havde indtaget Oviedo, faldt Gijón den 21. oktober 1937, som det sidste republikanske område mod nord. Det var fra denne bys store havn "El Musel", at tusindvis af flygtninge på overfyldte fragtskibe i sidste øjeblik slap væk fra krigens rædsler. Det var børn fra netop disse nordlige industribyer, som endte i Danmark.

Pilar boede med sine søskende i Santander. Deres far var død. Den ældste bror var ganske ung officer i den republikanske hær, og moderen havde en lille systue, hvor hun applikerede emblemer til hærens uniformer.

Mor og søn blev begge fængslet, da Franco med italiensk støtte indtog byen. Men inden alt dette skete, var Pilar og to af hendes søskende den 1. august 1937 blevet evakueret med tog til Gijón. Her ventede et fransk skib, La ría de

Bordeaux, på de mange flygtende børn østfra. Med britisk eskorte blev de sejlet til havnen Pauillac ved Bordeaux for omsider at nå lejren Val d'Or nær Paris. Omkring en måned senere var der pludselig en morgen på hvert barns køje sat en seddel med næste rejsemål: Sovjetunionen eller Danmark! Brødre og søstre var fortrinsvis blevet holdt sammen, da Pilar og et hold spanske børn gik ombord på rutebåden A. P. Bernstorff fra Dunkerque til Esbjerg med København som endeligt mål.³

Komiteen dannes

Den danske offentlighed var ikke uvidende om den forfærdelige krig i Spanien, om nøden og de store lidelser befolkningen var udsat for. Den socialdemokratiske hjælpeorganisation, Matteottifonden, var tidligt i gang med hjælp til bl.a. spanske børn i Belgien. En nyere borgerlig komite, Den danske Landsindsamling til Hjælp for nødlidende spanske Kvinder og Børn, indsamlede også store midler og kunne sende tøj, færøsk klipfisk og tørmælk til børnelejre i nærheden af Barcelona.

At få flygtningebørn til selve Danmark blev først aktuelt efter en officiel henvendelse fra den spanske regering til de to komiteer i juli 1937. De store franske flygtningelejre var hårdt belastede, de bad om hjælp og den spanske chargé d'affaires her i landet anmodede Danmark om at modtage et antal børn.

Et fælles udvalg besluttede at påtage sig opgaven, og en ny tværpolitisk komite på bred national basis blev dannet, Komiteen for spanske Børns Ophold i Danmark. Justitsministeriet gav opholdstilladelserne, og 300 spanske børn var foreløbig velkomne. Komiteens formand blev kammerherre J. Bülow, der desuden var formand for Dansk Røde Kors. Arbejdsudvalget kom til at bestå af overlæge Poul Guildal, den socialdemokratiske folketingsmand og leder af Matteottifonden, Hans Hedtoft-Hansen, direktør F. Montecrossi, redaktør Karl Eskelund og direktør E. J. Wibolt fra redningskorpset Zonen. Udvalget fik stor praktisk betydning, og flere af dets medlemmer kom til at stå børnene meget nær i det daglige.

Spørgsmålet blev et varmt emne i pressen. Var det ikke bedre, om børnene forblev i Frank-

"Komiteen for spanske Børns Ophold i Danmark" startede sin kampagne i sommeren 1937 med en lille folder, hvor den opfordrede samvittighedsfulde danskere til at blive "plejeforældre" for et barn på flugt fra den blodige strid i Spanien

rig, tættere på deres egen kultur? Kunne det belaste Danmarks udenrigspolitiske forhold, især til vor stærke nabo Tyskland? Var der sikkerhed for, at det var børn fra begge sider af fronten, som kom herop? Komiteen modstod alle angreb, udførte humanitært arbejde over for børn i nød og havde "aldrig spurgt til Forældrenes politiske Anskuelser."⁴

Børnene skulle ikke sendes ud i private hjem, men samles i lejre. Det var billigt, og af sociale og kulturelle grunde det mest praktiske. Desuden regnede ingen med, at børnene skulle blive ret længe.

Indsamlingen startede traditionelt med at anmode en række danske mænd og kvinder om bidrag til arbejdet. Det blev dog en helt anden ordening, der fik betydning. Med et beløb på 50 kr. om måneden kunne enhver privatperson eller forening blive "plejeforældre" for et eller flere af de spanske børn. Denne mulighed tog fagforeninger, arbejdspladsklubber og firmaer straks til sig. Den megen presseomtale havde ikke skadet indsamlingen, som fik en stor folkelig opbakning. Bidrag i form af legetøj og beklædning blev også modtaget med glæde.

Børnenes ophold i Danmark

Den 22. september 1937 kom det første hold på 70 børn til Danmark og en uge senere det andet hold på 49 børn. Børnene var mellem 5 og 15 år gamle, og kun en fjerdedel af dem var piger.⁵ Alle blev indkvarteret i Ordrup i en del af Sct. Andreas

Kollegiet, som midlertidigt stod tomt. På rejsen med tog gennem Danmark fra Esbjerg over Fyn til København blev børnene på alle stationer undervejs mødt af store menneskemængder. Med dannebrogflag i hænderne hørte børnene på hjertelige velkomsttaler, fik boller og chokolade, godter, frugt og legetøj. Pressen fulgte med varm interesse disse "små tapre Flygtninge"⁶ med deres store brune øjne. Børnene var blege, trætte, dårligt klædt og enkelte havde endnu sår fra krigshandlingerne.

Der opstod mange problemer i kolonien den første tid. Der var først og fremmest ledelsesmæssige stridigheder, da det ikke havde været let at finde spansktalende danskere med de rette pædagogiske forudsætninger. De spanske lærerkræfter havde en svær opgave, for børnene var støjende, nervøse og hidsede hinanden op. Den overvældende interesse for børnene fik folk til nærmest at belejre koloniens område. Et plankeværk måtte opstilles for at få arbejdsro til de store børn og skabe sikre rammer for de mindste.

Pilar havde fra starten fem "plejeforældre". Det var Personalet ved Handelsafdelingen af Statsbanerne, FDB Tricotagefabrik, Sølling Jørgensen (Taarbæk Strandvej), Sophus Sørensen (Vesterbrogade 17) og Dir. Mikkelsen (Vesterbrogade 2).⁷ Hvis man ønskede det, kunne man købe et fotografi af hende til 1,50 kr., i bronzeramme til 2,50 kr.

Fotografen Maagaard Christensen havde fulgt det første hold børn fra Frankrig og senere filmet dagligdagen i Ordrup.⁸ Filmen varede et kvarter, blev vist i nogle københavnske biografer og kunne lånes til foreninger. Da det ikke var muligt at tilgodese alle de mange bidragsydere, som gerne ville besøge kolonien i Ordrup, fik de i stedet mulighed for gratis at se denne film. Pilars "plejeforældre" fik rig lejlighed til at nyde, hvad deres penge gik til. Den kønne og kvikke pige var filmens midtpunkt og let at genkende på stationen, i toget, i klassen og gymnastiktimen.

For at aflaste lejren i Ordrup flyttede 30 drenge den 20. oktober 1937 til feriekolonien "Opad" på Hasmark Strand ved Odense. Den lokale børnekomite i Odense, som meget hjerteligt tog imod drengene, gik straks i gang med at vinde fynboernes støtte til arbejdet. Komiteens største bekymring var, om kolonien denne vinter kunne

Postkortene skulle bruges til at sende bl.a. små hilsner til børnenes "plejeforældre". Luis Iberguen (Alvarez) på 10-11 år sendte denne julehilsen til Savværks- og Maskin[snedkernes] Fagforening, som havde kontor i Romersgade 22

varmes tilstrækkeligt op til de sydlandske gæster! Drengene bekymrede sig mere over, at deres fodboldhold i Ordrup nu var splittet!

Det varme tøj blev der også sørget for, da en flok arbejderkvinder løbende strikkede og syede til drengene. Den lokale fagbevægelse støttede økonomisk, og velvillige handlende i Odense leverede materialerne.

Det blev omsider hverdag i begge lejre. Dagene gik med undervisning, gymnastik, hobbyarbejde, dejlige udflugter og praktiske opgaver som rengøring og indretning af lejrene. Børnene havde stor appetit, var glade, temperamentsfulde og velbegavede. Julen blev fejret på dansk og spansk vis, men trængte "plejeforældre" fik lov at udskyde decembers bidrag, da julemåneden altid stillede større fordringer til ens egne familie.

Alle de nu 96 børn blev genforenet i maj 1938 på Vejstrup Højskole nær Svendborg.⁹ Kolonien på Hasmark Strand skulle bruges af danske ferie børn, og man ønskede at også børnene i Ordrup kom til at bo ved skov og strand. Desuden var huslejen steget på Sct. Andreas Kollegiet.

Børnene fik en dejlig tid i Vejstrup. Når dagens skolearbejde var overstået, gik turen til stranden eller fodboldbanen, og om aftenen underholdt de hinanden med sang, musik og optræden. I forbindelse med Grundlovsdagen udgav de et lille spansk sproget blad *Ekko & Lys*, hvor de tegnede og fortalte begejstret om landet. Bla-

Fordelt over to dage i maj 1938 havde Cirkus "Giovanni Otto" inviteret alle børnene til cirkusforestilling. Den spanske gesandt i landet, hans kone og et medlem af Komiteen kunne sammen med børnene nyde den ene af de to forestillinger

Børnene nød alle udflugterne, især når der var noget lækkert at spise. Måske var det DSU, der havde inviteret til wienerbrød og chokolade denne dag

det var beregnet til børnenes slægtninge, da mange stadig havde forbindelse med deres familier i Spanien og Frankrig.

Komiteen kendte til adresser på en del familier, og det hændte af og til, at børnene fik svar på deres afsendte breve.¹⁰ Den spanske gesandt i København formidlede kontakten, og på de danske konsulater i Santander og Bilbao vidste man, hvilke børn der befandt sig i Danmark.

Børnenes tilbagerejse planlægges

Børnene var lykkeligt uvidende om, at deres tilstedeværelse afstedkom en ophedet politisk debat her i landet. Konservative kræfter med fascistiske sympatier mente, at børnene blot tjente

som propaganda for det socialistiske Spanien, og at man misbrugte pæne borgeres medlidenhed. Børnene burde straks sendes hjem, da der var ro og ordnede forhold i de områder, Franco havde erobret.

Komiteen fastholdt fortsat, at den ikke forhandlede med andre end den lovlige spanske regering, og at kun forældrene individuelt kunne ønske at få deres børn hjem. Franco kunne bruge børnenes tilbagevenden som en uofficiel anerkendelse af sit styre.

Alligevel begyndte forberedelserne til en afvikling af lejren. Børnene ville ikke blive sendt hjem, men anbragt i ny fransk børnekoloni. Republikkens repræsentant i Danmark mente, at forholdene i Frankrig havde forbedret sig, og

børnene ville igen komme nærmere deres egen kultur. Et væsentligt aspekt var det økonomiske. Det var langt billigere at leve i Frankrig, og der blev ydet stor støtte til lejrene fra flere andre lande.

"Plejeforældrene" blev inderligt opfordret til at fortsætte deres månedlige bidrag, og Komiteen forpligtede sig til at finansiere den franske koloni et år frem i tiden. Den 24. september 1938 rejste alle børnene fra Vejstrup. Kolonien havde haft den store sorg, at en lille 10-årig pige var død kort forinden.

Tilbagereisen foregik stort set som udrejsen, med bus til Esbjerg, med damperen A. P. Bernstorff til Dunkerque og videre til den nye lejr, Chateau de Bessy, i Tigeaux ved Paris.

Børnene var velklædte og sunde at se på, men tavse og kede af at skulle forlade landet. Drengene havde bundet fodboldstøvlerne uden på den kuffert, de hver især fik med sig, fyldt med tøj og gaver. Komiteen var kommet fra København for at tage afsked med børnene, og det spanske personale takkede varmt på børnenes vegne. Hvert barn modtog en lille spansk-sproget bog til minde om opholdet. Også denne gang stod der mange mennesker på kajen i Esbjerg, nu for at vinke farvel.

Kolonien i Frankrig

Komiteen havde overdraget til arbejdsudvalget at afvikle sin virksomhed. Kolonien i Frankrig var under ledelse af den internationale kommission for evakuerede spanske børn,¹¹ dog med en tilsynsførende fra det danske gesandtskab i Paris. Arbejdsudvalget fulgte så godt som muligt med i børnenes liv og sørgede for gaver og hilsner fra "plejeforældrene".

I mellemtiden skete der en del udskiftning i kolonien. En flok drenge kom i lære i en anden lejr, en stor gruppe rejste for at blive forenet med deres forældre, og pladserne blev straks optaget af nye flygtningebørn.

Der blev fortsat indsamlet ganske betydelige beløb i Danmark, og da det første år var gået, kunne lejrens opretholdelse sikres endnu seks måneder. Den 1. april 1940 ophørte støtten. En ny stor krig var i gang, og de resterende penge blev givet til Dansk Røde Kors.

Efterhånd som borgerkrigen følger i al sin gru gik op for omverdenen, iværksatte Matteottifonden fra begyndelsen af 1937 en storstilet kampagne "Spanien lider nød" til fordel for navnlig kvinder og børn på flugt. Indsamlingen, som fortsatte til langt ind i 1938, foregik ved salg af mærker og i forbindelse med særlige Spaniens-arrangementer

Støttmærkerne blev solgt til medlemmer, når de mødte op i partiforeningen eller på fagforeningskontoret. En københavnsk skotøjsarbejder havde bidraget til flere indsamlinger og traditionen tro klæbet mærkerne fast på indersiden af omslaget til sin fagforeningsbog

De drenge og piger, der havde været i Danmark, udgjorde på dette tidspunkt kun en mindre del af lejren. Det var de børn, hvis forældre var forsvundet eller hvis slægtninge ikke kunne tage dem til sig. De fleste af disse børn blev bragt til andre flygtningelejre i Frankrig og Belgien, afhængigt af verdenskrigens gang. Nogle måtte klare hjemturen på egen hånd, blev stoppet ved grænsen til Spanien og sat i arbejde af den franske hær. De sultede, frøs og levede under kum-

merlige forhold. Efter nogle måneder blev de samlet op, sat på et tog og kunne endelig vende tilbage til deres hjembyer eller til spanske børnehjem.¹²

Pilars mor ønskede sine tre børn hjem til Santander, og den 30. april 1939 forlod de sammen med en større flok lejren i Frankrig. De fine ting, som de havde bragt med sig hjem fra Danmark, blev frataget dem, da de kom tilbage Spanien.¹³

Mens borgerkrigen nærmede sig sin afslutning, satte Matteottifonden i januar 1939 atter et omfattende mærkesalg i gang. Indsamlingen "Mælk til spanske børn" gik til indkøb af tømælk for at afhjælpe den katastrofale sult og nød blandt flygtningene langs den spansk-franske grænse

Gensynet

Kort efter mor og datters studietur til København, havde Josefina Ceballos fundet frem til en mindre del af de gamle eller deres familier. Mange var døde, nogle boede i Frankrig, andre ville ikke interviewes, og en enkelt havde været for lille til at huske noget som helst fra opholdet i Danmark. I den forløbne tid havde Josefinas oprindelige ideer taget en ny form. Efter nogle radiointerviews og avisomtaler var det regionale offentlige tv-selskab, Television del Principado de Asturias (TPA), blevet interesseret i hendes historie og ville støtte projektet med filmfolk, lyd og rejseomkostninger. Optagelserne til en dokumentarfilm var i gang!

Filmen blev bygget op omkring interviews med tretten af de gamle, og deres endelige genforening efter de mange år. De havde alle haft blandede oplevelser, men var fælles om de gode minder og ønsket om at gense Danmark. De fortalte om alle de dejlige mennesker, der tog sig af dem, om legetøjet, udflugterne, lægen og tandlægen.

Når de gamle nu ikke kunne komme til Danmark, så måtte Danmark jo komme til dem! Derfor blev min mand og jeg i september 2008 inviteret et par dage til Asturien. Vi var blevet binde-

"The Canned Cream & Milk Co." fik store ordrer på leverancer af tømælk til flygtningelejrene og de krigsramte områder. Firmaet selv bidrog også til hjælpearbejdet, da man af og til på afskibningsdokumenterne kunne læse, at så og så mange kasser var medsendt "uden Notering som en Gave til Landsindsamlingen"

leddet mellem Danmark og Spanien og skulle symbolsk repræsentere den danske befolkning, som dengang havde hjulpet børnene.

Som de spanske børn i sin tid blandt meget andet havde set Frederiksborg Slot, været i biografen, drukket sodavand på Carlsberg, hele tiden fulgt af en nysgerrig presse, blev vi nu vist rundt i Oviedo, Avilés og Gijón. Med Josefina, instruktøren Iñaki Ibasate og kameramanden Francisco Blanco i hælene besøgte vi f.eks. Santa Maria del Naranco, et jagtpalads fra 848, vi så flotte endeløse sandstrande og drak tung cider på de lokale sidrerias.

Ved klippekanten over havet på Gijóns yderste pynt står en monumental betonskulptur. Den er skabt i 1989 af den baskiske kunstner Eduardo Chillida og hedder *Elogio al Horizonte*. Denne "Hyldest til horisonten" blev dokumentarfilmens titel og symbol på håbet i det fjerne, på

redningen og taknemmeligheden. Det var her fra Gijóns store industrihavn børnene i 1937 blev transporteret nordpå, og det blev her de nu skulle gense hinanden.

De gamle kom fra nær og fjern, fulgt af ægtefæller, børn og børnebørn, og der blev hilst og snakket, kysset og grædt! Byens borgmester, Paz Fernández Felgueroso, havde inviteret hele det store selskab til frokost på det regionale "frilandsmuseum", Museo del Pueblo de Asturias. Her blev serveret fine lokale specialiteter, og en lille folkloristisk trup optrådte med dans, tromme- og fløjtemusik. Borgmesteren kunne desværre ikke selv deltage, da hun havde 30 bryllupper på rådhuset samme dag! På hendes vegne takkede et ungt byrådsmedlem, Jesús Montes Estrada, hjerteligt de mange danske arbejdere og funktionærer, som for 70 år siden havde ydet deres bidrag til hjælpearbejdet for flygtningebør-

Af filmens tretten gamle "niños de la guerra" drog de ti sammen med deres familier i september 2008 til et stort gensynsmøde i Gijón. Pilar Herrero Sanchez, hvis datter fik ideen til filmen, står forrest som nummer to fra venstre. Fotografi: Iván Martínéz

nene. Derefter fik et medlem fra det regionale styre, Gonzalo Olmos, ordet. Han mindede forsamlingen om, at der også i dag rundt om i verden befandt sig børn i samme fortvivlede situation. Han overrakte os gæster og hver af de gamle en lille æske med et sølvemblem, som illustrerede et barn på flugt, "Niños de la guerra".

Også jeg var blevet bedt om at sige et par ord, og jeg fortalte "børnene", at selvom de slet ikke kendte mig, så kendte jeg efterhånden dem ret godt! Datidens danske presse og papirer havde givet mig et fantastisk indblik i såvel deres hjemve og natlige angst, som deres sammenhold, skæg og ballade. Nogle forsøgte at gøre mig til både "regeringsrepræsentant fra Danmark" og "direktør for Arbejdermuseet". Heldigvis blev ingen af disse vildfarelser bragt videre af de tre aviser, som den efterfølgende dag skrev om arrangementet.

Dagens absolutte højdepunkt blev, da Maa-gaard Christensens gamle film fra 1937 blev vist. Det betød intet, at det var en stumfilm, for jublen ville ingen ende tage, da de gamle og deres familier efterhånden genkendte de kønne og meget livlige drenge og piger på filmen. Med fingersprog, knus og kindkys fik de gamle fortalt, hvor dejligt de havde haft det i Danmark. Ikke mindst al den gode mad! Francisco Gomez Muñoz mindede os om koloniens elskede forstanderinde "Ay! Señorita Burmeister!", mens hans storebror Pedro stolt fremviste gamle skader fra fodboldkampe mod lokale drenge i Danmark.¹⁴

Det værste, der kan ske for et barn, var overgået brødrene Ramon og Jose Vazquez Iglesias. De havde mistet deres mor og far. Mens drengene og deres søster, Maria, havde været evakueret, blev begge forældre skudt og begravet i en mine nær Turon sammen med hundrede af andre minearbejdere.

Pedro Moran Marcial ønskede sig et smukt postkort sendt fra Danmark, så han kunne se, hvordan der så ud i dag.

Sønner og døtre takkede os hjerteligt og studerede nøje de papirer, jeg havde bragt med hjemmefra. Endelig havde de fået kastet nyt historisk lys over nogle af de gamles minder og fortællinger. Hele denne lange dag blev en fantastisk stor og rørende oplevelse for os alle.

Hyldest til horisonten

Filmen var langt fra færdig, da vi rejste hjem. Der manglede bl.a. musik. Hvilken musik havde man spillet i tredivernes Danmark, og hvilke børnesange kunne man have sunget på kolonierne? Min opgave var slet ikke slut, der var endnu meget om børnenes ophold i landet, jeg skulle fortælle, forklare og oversætte.

Den 25. november 2008 blev dokumentarfilmen endelig vist for første gang. Det skete på den 46. Internationale Filmfestival i Gijón uden for selve konkurrenceprogrammet, og *Elogio al Horizonte* blev godt modtaget.

Elogio al Horizonte er ikke en film om den spanske borgerkrig i traditionel forstand, det er en film om solidaritet. Josefina vil fortælle, at det vi gjorde dengang, stadig har betydning for nogle mennesker 70 år efter, og hvad vi gør i dag får konsekvenser langt ud i fremtiden.

Indirekte er det også blevet en film om et sjældent samarbejde mellem kommunister, socialdemokrater og anstændige borgerlige kræfter i Danmark. Komiteen forsvarede til det sidste i enighed børnene mod en ondsindet konservativ pressehætz.

En af de gamle i filmen, Anselmo Calvo Bandera, boede i Madrid og var desværre for syg til at rejse til gensynsmødet i Gijón. Uvant med at rejse var han ellers ikke. Han var 17-18 år, før han kom til at forlade Frankrig i september 1940. Transporteret på skiftevis lastbiler og godstog havde han reddet sig fra en lejr i Lot et Garonna over Narbonne til Cerbère ved Middelhavet, til Barcelona, Irún og San Sebastian for omsider at nå hjem til Villafranca.

Drengen havde før vist spontane retoriske evner under opholdet i Danmark,¹⁵ og det var ikke spor underligt, at "Komiteen for spanske Børns Ophold i Danmark" netop havde fremhævet ham i sin afsluttende beretning fra juni 1939. Komiteen havde modtaget flere breve fra de spanske børn og deres forældre og blandt disse ét fra en stor dreng, Anselmo. Han boede på det tidspunkt stadig i den franske lejr på Chateau de Bessy og skrev i slutningen af 1938 i al sin enkelhed: "Blot disse Linier for at I kan se, at jeg endnu tænker paa jer og altid vil mindes jer alle med taknemlighed. Hele Kolonien hilser jer!"¹⁶

1. Pilar er født i oktober 1927, men anført som 13 år gammel ved indrejsen og 11 år gammel i udrejsepasset.
2. Beevor s. 504. Antallet af evakuerede og flygtninge angives meget forskelligt fra kilde til kilde.
3. Oplysningerne er usikre, da de bygger på børns erindringer.
4. *De spanske Børns Ophold* s. 15.
5. Der er meget tvivl om, hvor mange børn, der kom. Plejeforældre-protokollen i Ordrup nævner 93 drenge og 25 piger, hvoraf 2 piger og 14 drenge af ukendte grunde blev sendt tilbage til Frankrig 5.10.1937.
6. *Social-Demokraten* 30.9.1937.
7. Plejeforældre-protokollen i Ordrup.
8. Filmen hedder: *Spanske Børns Afrejse fra Paris og Ophold i Lejren i Danmark*. 1937.
9. De 96 børn er korrekt. Den 23.4.1938 rejste 4-5 børn hjem til forældrene i Frankrig. Rejseruten er usikker, måske gik turen over Antwerpen i Belgien.
10. De gamle erindrede også selv, at de fik breve fra familien, men ingen breve er fundet.
11. Commission Internationale d'Aide aux Enfants Evacués en Espagne.
12. Oplysningerne er usikre, da de bygger på børns erindringer.
13. Oplysningerne er usikre, da de bygger på børns erindringer.
14. Pedro er nævnt i *Social-Demokraten*s kronik 26.5.1938.
15. *Arbejderbladet* 25.9.1938.
16. Utrykt beretning 23.6.1939 i *Komiteen for den danske landsindsamling* ...

Bøger

- Arbejderbevægelsen i Spanien: en historie skrevet med blod*, ABA og AOF, Fremad 1986.
- Beevor, Antony: *Den spanske borgerkrig 1936-39*, Borgen 2006.
- Beretning og Regnskab fra Socialdemokratisk Forbund i Danmark Aaret 1937, 1938*.
- Jensen, Alexander og Else: *[Om de spanske børn] i: Vejstrup Folkehøjskoles og Vejstrup Ungdomsskoles Aarsskrift 1938*, s. 37-45.
- Legarretta, Dorothy: *The Guernica generation: Basque refugee children of the Spanish Civil War*, University of Nevada Press 1984.
- Lund, Henrik: *Flygtninge og indvandrere 1850-1980*, Fogtdal 2008.
- Lundgreen-Nielsen, Kay: *Tro eller blændværk? Danmark og den Spanske Borgerkrig 1936-1939*, Odense Universitetsforlag 2001.
- Långvik, Johanna: *Spanska barnflyktninge i Danmark : 1937-38* (utrykt specialeafhandling), Lund 1993.
- Protokol for den 23. socialdemokratiske Partikon-gres i København den 8.-10. Januar 1939*, 1939.

Rybner, Svend: *Bag Madrids barrikader*, Akademisk Forlag 2004.

- Spanske Børn i Danmark 1937-1938: til Erindring om Opholdet i Danmark* = En recuerdo de su estancia en Dinamarca, København 1938.
- De spanske Børns Ophold i Danmark og Frankrig: Beretning fra Komiteen for spanske Børns Ophold i Danmark*, København 1940.

Arkivalier

- Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv**
Den danske landsforening til hjælp for nødlidende spanske kvinder og børn arkiv. Arkivnr. 2183. Kasse 1: *Korrespondance*, 1937-1938.
Socialdemokratiet. Arkivnr. 500. Kasse 681: *Matteottikomiteen*, 1933-41.

Rigsarkivet

- Komiteen for den danske landsforening til hjælp for nødlidende spanske kvinder og børn arkiv*. Arkivnr. 10084. *Materiale vedr. indsamlingen 1937-39*.

Falck, Avedøre Havnevej

- Zone-Redningskorps*. Uregistreret arkivmateriale ca. 1925-62. Indeholder bl.a. E. J. Wibolts papirer.

Lokalhistorisk Arkiv for Gentofte Kommune

- Spanske Børn's Koloni i Ordrup*: To protokoller: *Syge-protokol for Drenge & Plejeforældre og Plejebørn*.

Aviser

- Arbejderbladet* 1937-39
Le Comercio 14.9.2008
Fyns Social-Demokrat 1937-39
La Nueva España de Gijón 14.9.2008
Social-Demokraten 1937-39
La Voz de Asturias 14.9.2009

Hjemmesider og film

- <http://www.youtube.com/watch?v=2ZnbxsOVoaK>
<http://www.youtube.com/watch?v=vhZsYu8qQY0>
<http://www.gijonfilmfestival.com/peliculas.asp?idmenu=1&idioma=3&idsub=2&varsub=2&idciclo=14&idFilm=191>
<http://www.zone-redningskorpset.dk/>
Spanske Børns Afrejse fra Paris og Ophold i Lejren i Danmark / Maagard Christensen. 1937.
 (Det danske Filminstitut. Filmarkivet)
Elogio al Horizonte - un documental / Iñaki Ibasate. 2008. (Televisión del Principado de Asturias).

AIC – propaganda- og efterretningsorganisation

Af Iben Bjørnsson

”Koldkrigerne på kvisten”, ”Justitsminister vil afdække registrering”, ”AIC: Rosens netværk”, ”Den hemmelige alliance” og ”Socialdemokrater og fejlfarver”.¹ Dette er et par af de overskrifter, der i efteråret 1998 prydede landets aviser. Overskrifterne udsprang af spekulationer over, hvorvidt den hemmelige socialdemokratiske efterretningstjeneste AIC (Arbejderbevægelsens Informations-Central) havde registreret danske kommunisters lovlige politiske virksomhed, og i så fald hvem disse oplysninger også var kommet til gode: andre civile efterretningsorganisationer eller statslige og udenlandske efterretningstjenester.

AICs arkiv havde i nogen tid ligget tilgængeligt og forholdsvis ubrugt hen på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv, men blev nu genstand for massiv – om end ikke altid lige grundig – gennemsøgning. I dette efterår oplevede ABAs medarbejdere en interesse for samlingerne ud over det sædvanlige – sågar at besøgende journalister ”lånte” dokumenter med ud fra arkivet, uden at oplyse dette til medarbejderne. Journalisterne fandt visse ”godbidder”, som f.eks. lister med navne og adresser på danske kommunister, men *the smoking gun* – dokumentet der viste at disse navne var et led i en overordnet og systematisk registrering, eller dokumentet der en gang for alle beviste forbindelsen mellem AIC og PET, FE, CIA eller Arne Sejrs private efterretningsorganisation Firmaet – udeblev. Til gengæld blev den politiske interesse for sagen vakt. Både forslag om, at AIC skulle undersøges i forbindelse med en kommende PET-kommission, og om at organisationen skulle underkastes en uafhængig undersøgelse var fremme. Mens PET-kommissionens resultater i skrivende stund ikke er udkommet, døde spørgsmålet om en selvstændig undersøgelse af sagen hen, tilsyneladende grundet manglende tid eller interesse hos danske historieforskere. Dette til trods for at daværende statsminister Poul Nyrup Rasmussen erklærede,

at AICs arkiv (der var åbent i forvejen) skulle åbnes for forskerne. I stedet blev arkivet lukket for journalisterne.

Henning Grelle skrev i ABAs årbog for 1998 om AIC-sagen – en artikel der først og fremmest mandede til ro og besindighed og bar tydeligt præg af at være skrevet oven på en, for arkivet, noget tumultagtig periode.²

Med udgangspunkt i avisskriverierne samt Henning Grelles artikel skal en del af spørgsmålene om AIC, her 10 år efter, besvares efter bedste evne. Undertegnede har i konferensafhandlingen *Arbejderbevægelsens Informations-Central. Socialdemokratisk antikommunisme under den kolde krig 1944-72* taget fat på historien om AIC, som forblev uskrevet efter at pressestormen blev afløst af venten på PET-kommissionens resultater. Løsrevne dokumenter siger ikke altid meget, mens en systematisk gennemgang af arkivet, suppleret ved gennemgang af andre danske og udenlandske arkiver, har vist sig at kunne stykke et ganske omfattende billede af AICs aktiviteter sammen.

Jeg stillede bl.a. seks hovedspørgsmål i afhandlingens start, som var nogle af dem, der tegnede sig tydeligst oven på debatten. Disse var:

- Foretog AIC registrering af lovlig politisk virksomhed?
- Var AIC at betegne som en efterretningsorganisation?
- Indgik AIC i samarbejde med andre efterretningstjenester?
- Hvorledes placerede AIC sig i det frodige landskab af antikommunistiske og atlantorienterede organisationer?
- Gik AIC videre til udenlandske efterretnings-tjenester med oplysninger?
- Havde AIC en plads i et nordisk socialdemokratisk-antikommunistisk netværk?

Jeg skal her – i en noget kortere form – fremlægge de svar, jeg kom frem til. Først dog en opsummering af AIC og dets virke.

AIC blev dannet i oktober 1944, da det blev tydeligt, at Anden Verdenskrig sang på sidste vers. AIC var sponsoreret af DSF/LO og Socialdemokratiet og i mindre grad af Arbejdernes Fællesorganisation i København. Bestyrelsen var sammensat af ledere fra de forskellige organisationer i den socialdemokratiske arbejderbevægelse. Planen var at bruge organisationen til et fremstød for Socialdemokratiet og den socialdemokratiske arbejderbevægelse efter krigen.³ AIC var en gendannelse af HIPA, Hovedorganisationernes Informations- og Propaganda Afdeling. (Navnet HIPA var dog blevet lidt belastet under besættelsen, men hvad forkortelser angår, kunne de i det mindste takke sig selv for, at de havde valgt at kalde det "Afdeling" og ikke "Organisation"!). HIPA havde udsendt antikommunistisk og antinazistisk propaganda i 1930erne men også haft visse efterretningsmæssige opgaver. Fjendskabet mellem Socialdemokratiet og de danske kommunister var altså ældre end den kolde krig og havde sit udspring i den internationale splittelse af fagbevægelsen i 1920erne.⁴

Efter krigens slutning var AIC meget aktiv i Socialdemokratiets valgkampagner, man udsendte løbesedler og pamfletter, udgav tidsskriftet *Socialdemokratiske Noter* og søgte at aktivere arbejdspladsernes folk. Dette blev gjort ved at opbygge det såkaldte "kontaktnet" på arbejdspladserne, hvor loyale partifæller ikke blot uddelte socialdemokratisk materiale men også skulle tage diskussioner op med kommunisterne. Samtidig arbejdede AIC med at organisere de mest loyale og engagerede i "klubber", små fraktioner på arbejdspladserne, der kunne lede og fordele det faglige arbejde, og var AICs spydspids i kampen mod kommunisterne.⁵

Eftersom langt størstedelen af AICs arbejde foregik på arbejdspladserne, blev kommunisterne naturligt til den største hovedfjende, idet DKP var det eneste andet parti, der for alvor var repræsenteret blandt arbejderbefolkningen. Den generelle mistro over for kommunisme, som den kolde krig skabte i den vestlige verden, passede som fod i hose med den socialdemokratiske anti-

kommunisme, og for socialdemokrater var den kolde krig endnu en kontekst, hvori kampen mod kommunisterne kunne føres.

AICs kontaktnet – og budget – voksede sig større i løbet af 1950erne, og organisationens virke kulminerede i en foreløbig "sejr", da Sovjetunionen brutalt nedkæmpede reformbestræbelserne i Ungarn i 1956. Begivenhederne førte til splittelse i DKP, og i 1958 dannede tidligere DKP-formand Aksel Larsen Socialistisk Folkeparti – et parti som AIC betragtede med akkurat lige så stor mistro som DKP.⁶

SF markerede dog også overgangen til en ny tid med større pluralisme på den danske venstrefløj. Linjerne, der før havde været trukket så skarpt op, begyndte at blive mere flydende. En større udskiftning i AICs personel i 1961 skulle også blive startskuddet til en mindre aggressiv linje fra AICs side. Dette skete i takt med, at 1960erne også bragte en større international vilje til afspænding og på hjemmefronten nye kategorier af "arbejdere" samt en vis mathed blandt dem, der havde ført kampen hidtil. De unge viste sig i stigende grad uvillige til at overtage den hidtige politiske kamp og havde svært ved at se fornuften i de gamle dogmer. Særligt i takt med at DKP mistede indflydelse og kørte sig selv ud på et politisk sidespor, kulminerende med støtten til Sovjetunionens nedkæmpning af reformbestræbelserne i Tjekkoslovakiet i 1968. SF derimod blev lukket ind i varmen og inviteret med i et socialdemokratisk regeringssamarbejde.⁷

I 1965 taltes der for første gang om at nedlægge AIC, en diskussion der dukkede op igen i 1967, 1969, 1971 og endelig med lukningen af AIC i 1973.⁸ AIC prøvede i flere omgange at omlægge virksomheden til en mere positiv, saglig oplysningsform, men tiden arbejdede mod en organisation, der som sit hovedvirke havde haft bekæmpelsen af et nu isoleret og indflydelsesløst parti, DKP.

Der er ingen tvivl om, at AICs storhedstid lå i slutningen af 1940erne og i 1950erne. Og alle de spørgsmål som siden er blevet stillet om organisationens virke drejer sig primært om ting, der fandt sted i denne periode. Derfor vil det følgende hovedsageligt koncentrere sig om tiden før brydningerne i AIC – altså før 1961.

Foretog AIC registrering af lovlig politisk virksomhed?

Hertil må svares: ja. Nu er en definition af "registrering" naturligvis nødvendig for overhovedet at kunne bevare spørgsmålet. Definerer man registrering som det at notere oplysninger ned systematisk (som jeg har gjort), kan der ikke være tvivl om, at AIC gjorde dette, udelukkende på baggrund af de registreredes politiske overbevisning.⁹ Det er sandt, at der ikke findes noget "centralkartotek" over kommunister i AICs arkiv. Men at man har brugt registrering som værktøj til at holde styr på, hvem der var hvem, vidner de meget omdiskuterede statistikker om.

Statistikkerne over styrkefordelingen i de københavnske fagforeninger blev udarbejdet enten hvert halve eller hvert hele år og opgjorde i procenter, hvilket parti der dominerede fagbevægelsen. Statistikkerne blev udarbejdet ved hjælp af et lille spørgeskema, som blev sendt til en kontaktperson efter hvert valg i fagforeningen. På dette skema blev der spurgt til, hvem der var valgt som hhv. formand, næstformand og kasserer, og også hvem der havde været på valg, og hvem resten af bestyrelsen bestod af. Allerede her fremgår det, at man ikke kun var ude efter tal og procenter. Ikke desto mindre var statistikkerne, der blev offentliggjort i *Socialdemokratiske Noter*, 100% anonyme.¹⁰

Vedlagt AICs årsberetning til bestyrelsesmedlemmerne var der oplysninger om, hvilke fagforeninger der var domineret af hvilket parti, men stadig uden navne. Navne findes dog i udstrakt grad i en udgave af statistikkerne, som fandt vej til den engelske og amerikanske ambassade. Her kunne man læse navnet på hver kommunistisk og partiløs fagforeningsformand i København, og såmænd også de socialdemokrater som blev anset for ikke at være helt fine i kanten.¹¹

Statistikkerne udarbejdet i forbindelse med generalforsamlinger i fagforeningerne var dog ikke de eneste navne, AIC samlede på. Alt fra diverse medlemslister, underskrevne protester og kandidater til sygekassevalg til navne fra aviserne i forbindelse med referater af åbne politiske møder blev gennemgået. Al information om kommunister var således velkommen i AIC, og det blev ikke til så lidt gennem årene.¹² Et af de

Charles Davidsen, kaldet "David", i AIC's postforsendelse 1973. Postkartoteket rummede adresser på AICs tillidsmænd. Kartoteket findes ikke, som nogen tror, på ABA, men er kørt på forbrændingen

vægtigste argumenter for at AIC har haft en eller anden form for samkørt kartotek over alle disse navneoplysninger er, at det ville have lettet deres eget arbejde en del. Smidt i skraldespanden blev de indsamlede oplysninger i hvert fald ikke – de blev opbevaret og brugt i det videre arbejde.

Var AIC at betegne som en efterretningsorganisation?

Ja – alene på baggrund af de omfattende registreringer må det siges, at AIC gav sig af med efterretningsvirksomhed. Nu er navne jo én ting, hvad man bruger dem til en anden. Efterretningstjenester indhenter deres efterretninger for på den baggrund at kunne danne sig et overblik over et givet trusselsbillede. Formålet med AICs registrering af navne var præcis dette: at have et overblik over den kommunistiske "trussel" på arbejdspladserne.

Det var dog ikke kun til registreringen af navne, at AIC indhentede efterretninger om kommunisternes gøren og laden. AIC begyndte ganske tidligt at opfordre sine kontaktpersoner til at sende indberetninger om kommunisterne på arbejdspladserne. Det kunne dreje sig om et nyt fagligt tiltag, en underskriftindsamling, foredrag eller åbne møder og udførelsen af det almindeli-

AICs Bibliotek i Rosenørns Allé 12, 5., som det så ud ved nedlæggelsen af AIC i 1973. Her havde ABA sit bibliotek og arkiv indtil 1944

ge faglige fraktionsarbejde. Hvis en arbejdsplads var "i knibe", det vil sige at socialdemokraterne stod svagt, eller at et kommunistisk fremstød havde haft vind i sejlene, var det ikke usædvanligt, at AIC rykkede ud med en mand, der besøgte arbejdspladsen og rådførte sig med en håndfuld loyale partimedlemmer om, hvordan skuden skulle vendes.¹³

Efterretningerne lå for det første til grund for planlægningen af strategier til at imødegå den kommunistiske aktivitet på arbejdspladserne, for det andet blev informationerne brugt i det propagandamateriale, AIC udsendte om kommunisternes nederdrægtigheder. Jo bedre man kender sin "fjende", jo bedre kan man tilrettelægge propagandamateriale og i øvrigt imødegå ham.

Det var dog ikke kun på arbejdspladserne, AIC hentede efterretninger. Ifølge tidligere AIC-sekretær Per Møller var ethvert sted og enhver kulturel eller politisk sammenhæng, hvor kommunisterne organiserede fremstød, også AICs arbejdsområde.¹⁴ Derfor var AIC generelt interesseret i efterretning om kommunisterne alle steder fra, om end størstedelen af deres kontaktnet var at finde på arbejdspladserne.

Det er forekommet, at AIC har brugt "muldvarpe", altså en mand som meldte sig ind i DKP, hvorfra denne så ville modtage oplysninger fra partiet, invitationer til lukkede møder osv. Dette

gjorde, at AIC også kunne komme i besiddelse af internt materiale fra DKP, hvilket der ligger en del af i arkivet.¹⁵

Ordet "efterretningstjeneste" signalerer noget statsligt – og om end AIC var støttet af det parti, der i størstedelen af perioden var regeringsbærende, var det officielt ikke en statslig organisation. Derfor kan man bruge ordet efterretningsorganisation i stedet for efterretningstjeneste, hvis man vil understrege det "private" eller partimæssige element. At en del aktiviteterne var ganske efterretningsprægede, er dog svært at komme uden om.

Indgik AIC i samarbejde med andre efterretningstjenester?

Heril kan svares: til en vis grad. Desværre har det været svært at dokumentere omfanget og i nogen grad også karakteren af denne kontakt. I slutningen af 1940'erne havde AIC en gensidig kontakt med Forsvarets Efterretningstjeneste (FE, som på det tidspunkt hed Generalstabens Efterretningssektion). AIC kom i besiddelse af rapporter om forskellige udenrigspolitiske spørgsmål udarbejdet af FE, som formentlig har ligget til grund for artikler og propagandamateriale om bl.a. Sovjetunionen og udviklingen i østblokken.¹⁶ FE på sin side fik hjælp af AIC til at "screene" nyansættelser af civile arbejdere på militære arbejdspladser, det vil sige sikre sig at man ikke ansatte kommunister.¹⁷

Da Hans Hedtoft reorganiserede efterretningstjenesterne i 1950, ser det ud til, at AIC er blevet "overdraget" fra FE til PET, som med reorganiseringen fik ansvaret for indenrigs og civile anliggender. Det fremgår af dokumenterne vedrørende reorganiseringen, at man sigtede på samarbejde med "andre indenlandske civile efterretningsorganisationer" og i øvrigt var opmærksom på nytten af kontakter inden for fagbevægelsen. F.eks. nævnes den screening, der bl.a. foregik ved AICs hjælp.¹⁸

Beretninger tyder på en kontakt med PET så langt op som i 1960'erne, men desværre har det ikke været mig muligt at dokumentere varigheden og omfanget af kontakten. Den har i hvert fald været endegyldigt slut i 1971, da en tidligere AIC-medarbejder over for en medarbejder på

den amerikanske ambassade beklagede, at AIC ikke havde samme slagkraft længere, og at dette skyldtes, at visse dele af partiet ikke havde brudt sig om kontakten til de statslige efterretningstjenester.¹⁹ Formentlig er kontakten ophørt i løbet af 1960'erne i takt med de mange andre forandringer, der stod på, og ikke mindst i lyset af det øgede fokus på efterretningstjenesters virke.

Hvorledes placerede AIC sig i det frodige landskab af anti-kommunistiske og atlant-orienterede organisationer?

AIC var langt fra den eneste organisation, der i den kolde krigs første år blev dannet for at modvirke kommunismen, det være sig i form af hjemlige kommunister eller Sovjetunionen. Den vel nok mest kendte/berygtede antikommunistiske organisation i efterkrigstiden og 1950'ernes Danmark var *Firmaet* – en hemmelig efterretningsorganisation, der bl.a. stod for en årelang aflytning af DKPs næstformand Alfred Jensens lejlighed. *Firmaet* var den mere lyssky afdeling af tidligere modstandsmand Arne Sejrs Selskabet for Frihed og Kultur, som havde pro-vestlig propaganda som sit hovedformål. *Firmaet* var, efter alt at dømme, oprettet med H. C. Hansens velsignelse, og det tyder også på, at Hedtoft kendte til dets eksistens, om end måske ikke alle dets arbejdsopgaver.²⁰ Men et sammenfald med bestyrelsesmedlemmer i AIC alene dokumenterer jo ikke nødvendigvis samarbejde. Derimod har tidligere forretningsfører i *Firmaet*, Niels Frommelt, udtalt at AIC, og særligt Urban Hansen, hjalp til med at forsyne *Firmaet* med navne og adresser på kommunister.²¹ Dette kunne være, når nogen skulle "tjekkes", men i særdeleshed i forbindelse med *Firmaets* udsendelse af "de sorte breve" – en (mis)informationskampagne, hvorunder medlemmer af DKP modtog breve indeholdende interne oplysninger fra centralkomiteén (opsnapet ved aflytningen af Alfred Jensen) iblandet falske oplysninger. Niels Frommelts udtalelser forekommer plausible. Hvis man i 1950'erne ville vide noget om kommunisterne, og hvem der var hvem, var AIC et rigtig godt sted at gå til. Forbindelsen bekræftes i øvrigt af, at AIC i hvert fald ved én lejlighed samarbejdede med Arne

Kampen mod kommunismen og Danmarks Kommunistiske Parti var AICs hovedaktivitet de første ti år efter befrielsen i 1945

Sejrs "åbne" organisation, Selskabet for Frihed og Kultur. Om alle i AIC var klar over forbindelsen, er mere tvivlsomt – men AICs oplysninger kom *Firmaet* til gode. At AIC var involveret i de sorte breve på en eller anden måde, bekræftes af, at nogle af dem i dag ligger i AICs arkiv.²²

En anden af tidens fremtrædende antikommunistiske organisationer var Atlantsammenslutningen, som havde det mål at oplyse om udenrigspolitiske forhold og NATOs fordele. Atlantsammenslutningen blev dannet i 1950, og AICs Urban Hansen sad i udvalgsrådet fra 1951. Atlantsammenslutningen opererede bl.a. med støtte fra udenrigsministeriet og udgav tidsskriftet *Demokratiske Breve*, som bl.a. blev omdelt på arbejdspladserne af AICs kontaktfolk, lige som AIC støttede udgivelsen med et beløb hvert år (som regel 5000 kr.).²³ Senere – i 1960'erne – udvalgte AIC deltagere til Atlantsammenslutningens NATO-rejser, der var arrangeret i samarbejde med den amerikanske ambassade.²⁴

Samarbejdet i 1950'erne mellem de forskellige antikommunistiske organisationer ser ud til nærmest at have været en selvfølge. For det første var der store personsammenfald i bestyrelser, udvalgsråd mm., der gjorde at organi-

sationerne så at sige "kendte" hinanden. For det andet kunne man drage gensidig nytte af hinandens arbejdsområder. Danmark er ikke større end at disse organisationer var opstået af de samme miljøer og havde de samme formål – alt andet end samarbejde ville have været dobbeltarbejde.

Gik AIC videre til udenlandske efterretningstjenester med deres oplysninger?

Som det ser ud, gik de ikke ligefrem til efterretningstjenester. Men AIC var at finde på vennelisten hos hhv. den britiske og amerikanske ambassade. Det var typisk arbejdsattachéen på ambassaderne, der havde kontakten til arbejderbevægelsen og dermed også de dele af den, der lå inde med mere interessante informationer om kommunisternes gøren og laden. Fra efterkrigstidens start stod AIC (eller folk herfra) på god fod med begge ambassader, men i 1950'erne ser der ud til at have været lidt af et hul i kontakten til den amerikanske ambassade. Dette blev dog udbedret hen imod slutningen af 1950'erne, hvor AIC og den amerikanske ambassade havde en tæt kontakt. Man kan nærmest sige, at den afløste kontakten til briterne, som randt ud omkring samme tid.

Ambassaderne fik især oplysninger om kommunisterne i forbindelse med større faglige tiltag, strejker, mv. De fik også en kopi af AICs statistikker, dem med navne på. De har på ambassaden altså været godt oplyst mht. til de fagligt aktive kommunister. Om end kontakten ikke nødvendigvis er foregået direkte med CIA eller MI6, er der ingen tvivl om, at oplysningerne også fandt vej til efterretningstjenesternes bord. På adskillige af dokumenterne fundet i Washington og London er påtegnet, at de er sendt i kopi til de relevante afdelinger af efterretningstjenestene. Således tilflød AICs oplysninger i hvert fald to vestlige efterretningstjenester – om end ad omveje.²⁵

Konklusion

Siden mediedebatterne i 1998 har "AIC-sagen" ligget lidt stille. Og det er egentlig sært, de for-

holdsvis vigtige spørgsmål, der blev rejst dengang, taget i betragtning. Jeg har med denne korte artikel primært holdt mig til at svare på de spørgsmål, der mest presserende stod tilbage efter palaveren i pressen. Og mange af de spørgsmål der kom frem, har rent faktisk kunnet besvares bekræftende.

Men AIC, skal det retfærdigvis siges, var mere end blot en efterretningsorganisation. Efterretningsindsamlingen var først og fremmest et led i AICs primære virke – agitation for den socialdemokratiske sag og "omvendelse" af de danske arbejdere, der måtte have et godt øje til kommunisterne.

At man i AIC virkelig anså kommunisterne for at være en trussel, er der ingen tvivl om. Spørgsmålet er: en trussel mod hvad? I de første år, hvor DKP var en betydningsfuld politisk faktor, har der bestemt været en frygt for de politiske konsekvenser af et magtfuldt DKP. Men som tiden gik, blev truslen mere og mere opfattet som værende mod Socialdemokratiets position i fagbevægelsen og på arbejdspladserne. Det gjaldt altså ikke kun bekæmpelsen af DKP som en totalitær politisk bevægelse, men mindst lige så meget sikringen af den fagbevægelse, som var bygget op af Socialdemokratiet. Der var altså både tale om en politisk og en faglig trussel i den socialdemokratiske optik.

Jeg er tidligere kommet ind på, om AIC kunne siges at være "statslig" eller må betragtes som et privat/partimæssigt foretagende. Og det er formentlig et af de mest relevante spørgsmål, når man vurderer AICs virke. På den ene side var AIC udelukkende en organisation i parti-/fagbevægelsesregi. På den anden side: når partiet gennem hele perioden, med få undtagelser, har været regeringsbærende, og fagbevægelsen har retten til at forhandle overenskomster, må det stå klart, at det ikke er en hvilken som helst amatørorganisation.

For det første var AIC i de første år sikret betydelige summer til at udføre sit arbejde. For det andet var medlemmerne af organisation og bestyrelse ikke hvem som helst, men derimod forholdsvis magtfulde politiske medspillere, der også havde et værdifuldt bredere netværk at trække på. For det tredje indgik AIC i statslige opgaver og sammenhænge. Flere af efterretnin-

gerne blev brugt i det politiske arbejde på Christiansborg, og hvad angik f.eks. samarbejdet med efterretningstjenesterne om "screening" af ansættelser på offentlige arbejdspladser, indtog AIC en rolle, der ikke kun begrænsede sig til traditionelt organisationsarbejde. Socialdemokratiet har brugt AIC til støtte for en større politisk dagsorden og for statsligt politisk arbejde, særligt i de år, hvor DKP var i besiddelse af politisk indflydelse.

1. I rækkefølge: *Weekendavisen* 18.9.1998, *Aktuelt* 26.10.1998, *Politiken* 1.11.1998, *Weekendavisen* 30.10.1998 og *Aktuelt* 31.10.1998.
2. Henning Grelle: "AIC – propaganda- eller efterretningsorganisation?", *ABA Årsskrift* 1998, s. 30-37.
3. "Forslag til Beslutning ved Fællesmødet for De samvirkende Fagforbunds, Socialdemokratiske Forbunds og Arbejdernes Fællesorganisations Forretningsudvalg" 19.10.1944. ABA 522, AIC, ks. 41, læg: AIC's protokol.
4. Kristian Bruhn Henriksen: "HIPA – propaganda- eller efterretningsorganisation?", *Arbejderhistorie* 2007:1, s. 1-19; Niels Jul Nielsen: *Mellem storpolitik og værkstedsgulv. Den danske arbejder – før, under og efter den kolde krig*, København 2004.
5. Se årsberetninger og bestyrelsesmødereferater ABA 522, AIC, ks. 41, læg: AIC's protokol. Referater fra bestyrelsesmøder 19.10.1944-19.1.1948 samt læg: AIC's protokol. Referater fra bestyrelsesmøder. 29.1.1949-1.2.1954.
6. Iben Bjørnsson: *Arbejderbevægelsens Informations-Central. Socialdemokratiske antikommunisme under den kolde krig 1944-73*, Københavns Universitet, SAXO-institutttet 2008, s. 53 ff.
7. *Ibid.* s. 60 ff.
8. ABA 522, AIC, ks. 47, læg: AIC's omlægning 1967 og læg: Arbejdsudvalget referater 1966-69 og ks. 30, læg: A.I.C. beretninger 1968, 69, 70, 71.
9. Uddybende definition, se Bjørnsson 2008, s. 67.
10. "Meddelelse om Generalforsamlingen" 3.2.1953, ABA 522, AIC, ks. 29 læg: 29/12. Konferencer, januar, februar 1953 ang. arbejdsløshed og understøttelse. Socialdemokratiske Noter findes på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.
11. Bjørnsson 2008 s. 68f.
12. *Ibid.* s. 74 ff.
13. *Ibid.* s. 45 ff.
14. Per Møller i DR2: *Afsløringernes år for PET: Hver en sten skal vendes*, DR2 temaaften 24.10.1998.
15. AICs arkiv, særligt ks. 28 og 45, ABA 522. Bekræftet af samtale med tidligere AIC-kontaktmand 23.1.2009.

Dørskilt fra AICs kontor i Rosenørns Allé 12, 5. sal

16. AICs arkiv, ks. 44, læg AIC, ABA 522. Udenrigspolitiske oversigter vedr. kommunisme (...) samt Rigsarkivet (RA) 5007, Forsvarets Efterretnings-tjeneste (FE). KA. Udenrigspolitisk oversigt (afklass.) 1945-61, ks. 1.
17. Indberetning fra Marvel til Secretary of State 6.4.1948. National Archives of the United States of America (NARA), RG 263, The Murphy Collection, box 125; "Communism in Scandinavia", ORE 77-49, 14.12.1949, NARA, RG 263, Estimates of the Office of Research Evaluation (ORE), 1946-50, box 4; "Communism in Danish Trade Unions", 23.8.1950, NARA, RG 84, Copenhagen Embassy, Class. Gen. Rec., 1950-52, box 20. Læg: 350.21 – Communism, National Intelligence Survey: Denmark. NIS 7, NARA 263, NIS 1948-71, box 23, læg: Denmark – Brief – July 1, 1954. Vol. 25 – Chapter 1; Fællesudvalgsmøde 3. og 21.9.1951 samt fællesudvalgsmøde 16.10.1953. ABA 1077, Faglige klubber, ks. 1, protokol 1.
18. Dokumenter vedr. reorganiseringen, se ABA 39, Hans Hedtoft, ks. 50.
19. "Communist Strength in the Danish Labor Movement Rising?" 7. januar 1971. NA, RG 59, Subj. Num. Files 1970-73, box 1396: LAB – DEN 1/1/70.
20. RA, FOARK 1015.191, P. A. Mørch, Læg: Korrespondance med L (Norge). Firmaets historie, se Wilhelm Christmas-Møller: *Obersten og kommandøren: Efterretningstjeneste, sikkerhedspolitik og socialdemokrati 1945-55*, København 1995 og Peer Henrik Hansen: *Firmaets største bedrift. Den hemmelige krig mod de danske kommunister*, København 2005.
21. "Den hemmelige hær" *Weekendavisen*, 21. juni 2002.
22. Se f.eks. ABA 522, AIC, ks. 28, læg: 28/13 samt ks. 44, læg: Notater vedr. udenrigspolitikken.
23. Bjørnsson 2008, s. 102-104.
24. *Ibid.* s. 168-173.
25. En uddybelse af kontakten, se Bjørnsson 2008, kap. 7 og 8. Se i øvrigt Iben Bjørnsson: "The Information Research Department – i grænselandet mellem information og efterretning under den kolde krig."

2008 har været et år med meget høj aktivitet i alle Arbejdermuseets afdelinger. Næsten symbolsk slog besøgstallet alle rekorder på Kulturnatten, da 5.775 gæster i løbet af kun seks timer besøgte museet og biblioteket.

Til gengæld faldt det samlede besøgstal til 101.197 gæster. Særudstillingernes publikumstække er afgørende for variationerne i besøgstallet. Forårets kunstudstilling havde som forventet ikke voldsomt besøgstal, mens udstillingen om "Dødens Ingeniører – Maskinfabrikken Topf & Söhne, Ovnbyggerne fra Auschwitz" havde både fint besøgstal og god presse. Kataloget til denne udstilling blev som en særlig information sendt ud til alle landets skoler, gymnasier o.lign. – i alt 3.000 kataloger, som blev distribueret på landsplan med hjælp fra Center for Undervisningsmidler og Skoletjenesten for København og Sjælland.

I løbet af året overtog museet med bistand fra Silkeborg Museum samlinger og inventar fra det nu nedlagte restaurationsmuseum Ludvigslust ved Silkeborg. En del af inventaret anvendes i Café & Ølhalle "1892", som i øvrigt fik nye forpagtere ved årets start.

Den EU-finansierede vandredstilling "Dreamfactories?" blev i årets løb vist tre steder i Sverige og Finland og fortsætter nu i de baltiske lande.

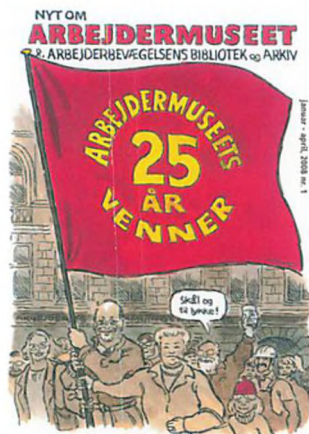
Foreningen Arbejdermuseets Venner fejrede sit 25-års jubilæum i årets start med et velbesøgt arrangement i festsalen.

Arbejdernes Forsamlingsbygning – museets fredede bygning – blev i slutningen af året indstillet til eventuel optagelse på Unescos tentative til verdenskulturarv. Der arbejdes videre på sagen i 2009 på internationalt plan.

I forbindelse med den planlagte restaurering af museets tag og loftetager bevilgede Arbejdsmarkedets Feriefond i december 25,4 millioner kroner som lån til projektet, og i forbindelse med finanslovsforhandlingerne blev der indgået aftale om statsligt bidrag, men disse midler er endnu ikke udmøntet.

Endelig modtog museet fra årsskiftet driftstilskud fra København Kommune med 1 million kr. årligt.

Til aktiviteterne i årets løb har museet endvidere modtaget støtte fra 3F's Medie- og Kulturfond, Augustinus Fonden, Carlsbergs Mindelegat for Brygger J.C. Jacobsen, Dansk EI-forbund, Dansk Jernbaneforbund, Dansk Metal, Eduard Walthers Legat, Fremads Jubilæumsfond, Højesteretssagfører C.L. Davids Legat for Slægt og Venner, Kamma og Harald R. Melchior's Fond, Konsul George Jorck

og hustru Emma Jorck's Fond, Kulturarvsstyrelsen, Lilian og Dan Finks Fond, LO/Landsorganisationen i Danmark og LO's Kultur- og Projektpulje, Nordea Fonden, Ny Carlsbergfondet, Socialdemokratiet, Toyota Fonden og Typografernes Almenvelgørende Fond.

Den form for støtte er fortsat meget væsentlig for museets samlede drift. Tak for den!

Årets økonomiske resultat er et underskud på 330.704 kr. med en samlet omsætning på 28.068.211 kr.

Forskning

De seneste tre år har museet på forskellig vis arbejdet med Carlsberg. Bryggeriet på Valby Bakke blev udnævnt til industriminde i 2007, og i den forbindelse har Kulturarvsstyrelsen støttet flere initiativer, som kunne formidle denne vigtige repræsentant for den industrielle kulturarv. I 2008 afsluttede museet således en erindringsindsamling blandt bryggeriarbejderne. Disse indgår i den videre formidling af Carlsbergs historie, og er desuden registreret som en del af ABAs erindringsarkiv.

Donation fra Carlsbergs Mindelegat for Brygger J. C. Jacobsen blev overrakt af underdirektør Peter Moe Rasmussen i museets kaffebar

Hovedprojektet om Carlsberg, der sigter på WEB-formidling af Carlsberg som industriminde, har museumsinspektør Jacob Bjerring-Hansen været ansvarlig for. Dette projekt er i løbet af 2008 blevet markant udvidet, og 6. marts 2009 åbnede danmarkshistoriens hidtil største historiske hjemmeside. www.humlenvedcarlsberg.dk tager den besøgende rundt på en virtuel rundtur i bryggeriet den 31. december 2008, hvor sidste bryg kørte fra fabrikken. Anden del af hjemmesiden er en lyd-collage med bidrag fra 35 bryggeriansatte. Tredje del er et omfattende vidensarkiv med artikler og historiske kilder i form af dokumenter, film, fotos og lydklip. Projekterne har modtaget støtte fra Carlsbergs Mindelegat for Brygger J. C. Jacobsen og Kulturarvsstyrelsens Kulturnet Danmark-pulje. Endvidere har RealDania støttet den virtuelle del af hjemmesiden.

Helle Leilund søger genstande til særudstillingen om statsministrene

I løbet af 2008 har museet produceret et nyt undervisningstilbud. Tilbuddet retter sig primært mod erhvervsskolerne og vil være klar den 1. april 2009. Projektet er tænkt som en udbygning af det traditionelle museumsbesøg i den faste udstilling "Industriarbejdet", idet eleverne under selve besøget kan aktivere en strejkode og dermed få adgang til en omfattende supplerende fond af viden. De har mulighed for at gemme deres interesser undervejs rundt i udstillingen, og tilbage på skolen kan eleverne genlæse udstillingsteksterne og ud fra disse og den store mængde ekstra materiale sammensætte deres egen præsentation af det valgte tema. Projektet er støttet af LO og Kulturarvsstyrelsens særlige formidlingssum til nye undervisningstilbud.

Museumsinspektør Helle Leilund og arkivchef Henning Grelle har udført et omfattende forarbejde til ABAs kommende 100 års jubilæ-

Aksel Jørgensen: Stop for rødt lys, 1936

Poul Nyrup Rasmussen holdt tale ved lanceringen af Henning Grelles bog om Stauning

Henning Grelle i Fælledparken under forberedelse af kommende særudstilling "Statsministre – 8 socialdemokrater"

um. Det skal markeres med særudstillingen "Statsministre – 8 socialdemokrater", der åbner på jubilæumsdagen den 12. juni 2009.

På det kunsthistoriske område har forskningsindsatsen under ledelse af forsknings- og formidlingschef Hanne Abildgaard været koncentreret om Arbejdernes Kunstforening. Gennem dokumentation, arkivstudier og interviews med kunstnere og aktivister er søgt afdækket, hvilke strategier, der lå bag foreningens virksomhed, hvilke drivkræfter, der gjorde sig gældende både blandt kunstnerne og i arbejderbevægelsen, samt endelig spørgsmålet om, hvilken betydning foreningen har haft i dansk kunst- og kulturliv. Samspillet mellem arbejderbevægelsen og billedkunsten er meget lidt udforsket og er i sig selv et argument for at gå i dybden med Arbejdernes Kunstforening som den vigtigste aktør på feltet. Projektet har modtaget tilskud fra Kulturarvsstyrelsens rådighedssum og vil blive formidlet i en særudstilling og en bog i 2009.

Henning Grelles biografi om Thorvald Stauning (1873-1942) udkom den 28. august og blev præsenteret ved et arrangement på museet med fhv. statsminister Poul Nyrup Rasmussen som taler. Bogen blev særdeles positivt modtaget og anmeldt i en række aviser og tidskrifter. På net-stedet "Historie-online" hedder det bl.a. "Der er tale om et imponerende og grundigt kildearbejde, som i ganske særlig grad kaster nyt lys på de formende år i Staunings karriere frem til mellemkrigstiden, men som også understreger hans politiske indsats indenfor bevægelsen og brydningerne med de borgerlige partier."

Henning Grelle har endvidere arbejdet på en antologi med artikler om de 8 statsministre sammen med Helle Leilund.

Arkivar Jesper Jørgensen har arbejdet med dansk og international fredshistorieforskning i forbindelse med redigeringen af et tema-nummer af tidsskriftet *Arbejderhistorie* om fredsbevægelsen under den tidlige kolde krig. Derudover har han fortsat sin forskning i dansk kommunisme med henblik på kommende årbog.

Biblioteksleder Anette Eklund Hansen er i gang med en undersøgelse af ledende socialdemokratiske kvinder i mellemkrigstiden med henblik på en kollektiv biografi. Endvidere med fagligt og politisk aktive arbejderkvinders initiativer til oprettelse af daginstitutioner i København i 1940'erne.

Samlinger

Medio 2008 indkaldte Kulturarvsstyrelsen tal på samlingernes størrelse på de statsanerkendte museer. Museet har opgjort sin samling til ca. 63.000 genstande (inkl. fotografier) og 12.000 kunstværker. Omkring 10 % af samlingen skønnes ikke registreret, og det er planen, at dette efterslæb skal være færdigregistreret i 2013.

*Hans Lollesgaards portræt af
Viggo Kampmann, 1955*

*Interiør fra Restaurationsmu-
seet Ludvigslust, hvis inventar
nu er indgået i Café & Øl-Halle
"1892"*

Museumssamlingen har i årets løb modtaget 75 "indkomster", og der er blevet oprettet 46 sager og 6 arkivfonde. I alt er der registreret 663 genstande og 300 værker.

I foråret sluttede registreringen af Herluf Bidstrups tegninger (påbegyndt december 2002). Registreringen af Martinus Hougaards tegninger blev gennemført sommeren 2008, til dels med henblik på balkonudstilling med satirer om nazismen, og registreringen af Hans Lollesgaard-tegninger blev påbegyndt. Endelig er registreringen af malerierne fra Arbejdernes Kunstforenings samling afsluttet og registreringen af grafikken fra samme forening påbegyndt.

I den kommende tid vil der fortsat være fokus på færdiggørelse af uafsluttede sager samt publicering i Museernes Samlinger (www.kulturarv.dk/mussam) og Kunst Indeks Danmark (www.kulturarv.dk/kid), så offentligheden i stadig højere grad vil kunne se, hvad der findes i museets magasiner.

I 2008 lukkede Hotel- og Restaurationsbranchens museum Ludvigslust uden for Silkeborg, og Arbejdermuseet overtog samlingerne og inventaret. Museet har forpligtet sig til at opbevare den registrerede samling i tre år. I denne periode vil de genstande, der belyser arbejdslivet, blive indlemmet i Arbejdermuseets permanente samling. Inventaret fra Ludvigslust er samtidig taget i anvendelse i Café & Ølhalle "1892".

Det er endnu kun en lille del af museets genstande og værker, der optræder med fotografier i museernes registreringssystem Regin, derfor har museet søgt og fået bevilget midler fra Kulturarvsstyrelsen til optagelse af 3.500 genstandsfotografier. Projektet gennemføres i 2009.

I 2008 har museet blandt andet udlånt tegninger til udstillingen "Danske Statsministre i Bladtegnerens Streg" på Det kongelige Bibliotek og plakater af Klaus Albrechtsen til udstillingen "Ytringsfrihed" i Kulturhuset i Nykøbing Sj. Desuden har museet bidraget med udlån til Nationalmuseets kommende udstilling "Brede Værk" og til udstillingerne "Forderne Tider - fra bil til bilisme" på Danmarks Tekniske Museum, "Heerup i skole" på Heerup Museum og til Decembristernes 80-års jubilæumsudstilling i Den frie Udstillingsbygning.

I arkivet var tilvæksten i 2008 lidt større end i 2007. I alt indkom 176 meter arkivmateriale; heraf 100 meter fra LO, mens de øvrige fordelte sig på faglige og politiske organisationer samt personer. Arkivet modtog bl.a. Anker Jørgensens originale dagbøger.

I forbindelse med satsningsområdet "Kommunismen og det danske samfund" har arkivet erhvervet arkiverne efter Landsforeningen til Samvirke mellem Danmark og Sovjetunionen og Den danske komité for Arbejderkonferencen samt papirer fra Poul og Bodil Emanuel.

I tilknytning til indsamlingen til ABAs jubilæumsudstilling har arkivet fået en værdifuld tilvækst til Hans Hedtofts og H. C. Hansens arkiver fra henholdsvis Kirsten Hedtoft og H. C. Hansens døtre, Annelise Synnestvedt og Inge Olsen.

Arkivet har modtaget 24 faner til fanesamlingen. Der er opnået tilskud til konservering af tre faner fra Kulturarvsstyrelsens pulje til konservering af truede genstande af enestående national betydning. Der er tale om Den Internationale Arbejderforenings fane, den danske arbejderbevægelses første fane, indviet 5. juni 1872; en fane fra Kvindelig Fremskridtsforening, Århus, som er den tværfaglige kvindebevægelses første fane, indviet 16. maj 1891, og et demonstrationsbanner med 1. maj motto fra 1914 – fra kampen om 8-timersdagen i tidsrummet 1890-1920.

I den offentligt tilgængelige arkivbase er registreret over 150 nye arkivfonde, især mindre fagforeningsarkiver. Registreringsarbejdet er intensiveret i forbindelse med arkivets indsamlings- og bevaringsplan, som skal være færdiggjort inden udgangen af 2009. I 2008 er der foretaget en gennemgang af alle registrerede arkiver med henblik på placering og registrering i arkivbasen. Desuden er der arbejdet med en fuldstændig registrering af uordnede arkiver og nytilkommen tilvækst.

Arkivet har fortsat arbejdet med de mange udfordringer i forbindelse med de elektroniske arkiveringer. Der arbejdes på en aftale med LO om digitalisering af dele af LOs arkiv, der for perioden 1963-73 kun findes på mikrofilm. Data fra disse film bliver sværere at læse som årene går. En skanning af filmene vil muliggøre, at arkivet efter en bearbejdning af de enkelte poster kan stille denne del af LOs arkiv til rådighed on-line.

Biblioteket har i det forløbne år indkøbt og indsamlet publikationer om dansk og udenlandsk arbejderbevægelse og dens historie. Forskningstemaerne skifter, men der kommer stadig mange publikationer om kommunismens historie, byggende på materialer fra arkiver fra den tidligere østblok. Den kolde krig, velfærdsstatens historie, arbejdslivets historie samt biografier over vigtige personer i arbejderbevægelsen er både nationalt og internationalt centrale temaer.

På den elektroniske front har download af digitale publikationer fundet en mere fast form. Det giver en forbedret service for lånerne og ekstra sikring af materialerne, når de også opbevares digitalt. Digital bevaring og servicering af lånerne kræver til gengæld større servercapacitet og øget IT-sikkerhed. Dette er tilgodeset i forbindelse med den systematiske omlægning af hele IT-området. Digitalisering af tidsskrifter, som vi startede sidste år, fortsætter. I 2008 er *Samarbejdet: Organ for arbejdernes faglige interesser 1893-1904* blevet digitaliseret og hermed bevaret for eftertiden. Det gamle papir tåler ikke mere at blive brugt på læsesalen. Strategien er

fremover at digitalisere arbejderbevægelsens gamle tidsskrifter både som en sikring af den del af kulturarven og som en bedre service til brugerne.

En del af fotosamlingen er over et tre-årigt projekt, finansieret af LO, blevet digitaliseret og registreret i bibliotekets database. Den 23. maj åbnede den digitaliserede samling for publikum i form af Fotobutikken på nettet. De digitaliserede fotos er samtidig tilgængelige på samme måde som de andre samlinger i biblioteksdatabase. Ved årsskiftet var der digitaliseret ca. 22.000 billeder, primært af arbejdsforhold, strejker, børns forhold og Kooperationens forskellige virksomheder.

Bevaring

Institutionen arbejder strategisk mod en samlet, prioriteret registrerings- og bevaringsplan, som skal foreligge med udgangen af 2009.

I 2008 er der lagt stor vægt på at få organiseret museets fjernmagasin med hensyn til indretning, inventar og efterfølgende pladsregistrering. Der er udført en række konserveringsopgaver i forbindelse med opbygninger og nedtagning af årets udstillinger. Nyindretningen af Meiers Ismejeri i 1950er-gaden i de faste udstillinger gav helt specielle udfordringer med at fremstille langtidsholdbar margarine, gær og is.

Formidling

Den 1. december 2007 blev temaet om elektronikfabrikken i museets faste udstilling om 1950erne lukket. Afsnittet blev efterfølgende ændret til A.C. Hansens Trikotageforretning; dermed blev den lille børnetøjforretning, Baby, overflødig, og i stedet blev det nævnte Meiers Ismejeri etableret.

Museet har i år forsøgt sig med sæsonbetonede ændringer i de faste udstillinger. I julemåneden blev lejligheden i 1950erne samt butikkerne i 1950er-gaden og kaffebaren pyntet op til jul på en måde, der var karakteristisk for tiden.

Museet har i sine særudstillinger i 2008 fortsat vist temaer med forbindelse til industriarbejdet. "Drømmefabrikker? - Industri og Modernisme i Norden og Baltikum 1945-1990" sluttede på Arbejdermuseet 18. januar og blev efterfølgende vist på Arbetets Museum i Norrköping, Tampere bys museer, Vapriikkii og Helsinki Bymuseum.

"Erik Styrbjørn Pedersen: Arbejdsbilleder" blev vist 16. februar-10. august. Erik Styrbjørn Pedersen har gennem 20 år skabt en lang række billeder af en varieret og farverig arbejdsverden, rig på dramatik og stemninger. I begyndelsen opsøgte han miljøet på slagterierne, i fiskeindustrien, tekstilindustrien og den kemiske industri på sin vestjyske hjemegn. Siden bevægede han sig østpå og inddrog

Vandrudstillingen "Drømmefabrikker" vises i Norden og Baltikum frem til august 2010

Erik Styrbjørn Pedersen: Filetpiger, 1997 blev erhvervet af Arbejdermuseet

Kataloget til Topf & Söhne-udstillingen blev udsendt til tysk- og historielærere på alle danske skoler

bl.a. metrobyggeriet og anlægsarbejderne til Øresundsforbindelsen. Hans indsats er unik – ingen anden dansk kunstner har dyrket arbejdspladsen med samme konsekvens som han.

“Dødens Ingeniører – Maskinfabrikken Topf & Söhne – Ovnbyggerne fra Auschwitz” blev vist fra 22. august og året ud. Den var lånt af Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora. Udstillingen blev tilpasset museets særudstillingslokaler, og det tilhørende katalog og undervisningsmateriale blev, som nævnt, sendt til tysk- og historielærerne på alle (ca. 3.000) danske skoler og gymnasier.

På festsalens balkon har i 2008 været vist to mindre særudstillinger: I foråret “Arbejde, Work, Trabajo” af fotografen Søren Zeuth. Hans flotte og tankevækkende fotografier stiller med hjælp fra 3F skarpt på arbejdet rundt omkring i verden. I efteråret udstillingen “Tegnerens kamp mod nazismen”, der fokuserede på karikaturtegninger af Herluf Bidstrup og Martinus Hougaard, som – trods stadig større pres fra myndighederne – gennem 1930erne hudflettede den fremadstormende højreekstremisme.

Designstuderende Louise Sigvardt Christensen udstillede sin kollektion inspireret af museets udstilling om 1950erne

I museets reception blev fra 3. oktober 2008 til 1. marts 2009 vist en mindre særudstilling: “Når modsætninger mødes”, en udstilling af modetøj og skitser inspireret af museets udstilling om 1950erne. Den blev fremstillet af designstuderende Louise Sigvardt Christensen, Kolding Designskole.

Golden Days in Copenhagen havde i 2008 temaet: “Mellemligstidens København: Funkis, frisind og fascisme”. Museet deltog i åbningen og på søndagene den 7. september, 14. september og 21. september med meget velbesøgte arrangementer. De to af søndagene vist propagandafilm fra mellemkrigstiden – hhv danske, socialdemokratiske og sovjetiske, kommunistiske. Den sidste søndag holdt Henning Grelle foredrag om Thorvald Stauning.

Arkivet har i 2008 ekspederet 219 tilladelser til brug af samlingerne med i alt 2.000 arkivenheder til forskning og undersøgelser.

I egenskab af nærarkiv for en række faglige organisationer er der endvidere ekspederet 53 journalsager ud af huset. Det er en halvering i forhold til 2007 og afspejler organisationernes overgang til elektroniske løsninger.

De fem mest benyttede arkiver var i 2008 næsten identisk med 2007:

1. Socialdemokratiet
2. Danmarks Kommunistiske Parti
3. LO
4. Hans Hedtoft
5. Hartvig Frisch

Museet fejrede Sangens År ved at vise forbundenes sangforeningsfaner i festsalen

Siden 2007 har Hartvig Frisch fortrængt Jens Otto Krag fra top 5.

Biblioteket har i det forløbne år holdt introduktionsarrangementer til bibliotek og arkiv for studerende fra en række museer og uddannelsesinstitutioner, bl.a. historie fra Københavns Universitet og Syddansk Universitet. I august deltog biblioteket i en "kompetencebazar" på Danmarks Biblioteksskole.

Bibliotekets samlinger har i det forløbne år bl.a. været brugt i forbindelse med film om Blekingegadebanden og bøger om Ungdoms- huset på Jagtvej.

Bibliotekets udlån

<i>Samlet udlån</i>	2008	2007
Bøger, tidsskrifter m.m.	11.296	13.714
<i>Heraf udgjorde</i>		
<i>Fjernlån</i>	1.112	1.422
<i>Læsesal</i>	1.881	2.361

Antal brugere i læsesal og bibliotek

1.617

Undervisning

Linda Nørgaard Andersen og scenograf Marianne Hartvig Nielsen ser på anskuelsestavler til den nye skolestue

I efteråret blev arbejdet med istandsættelse af nye undervisningslokaler sat i gang. Det gamle undervisningslokale erstattes af tre nye lokaler, der giver mulighed for at arbejde mere værkstedsorienteret. Som noget nyt skal undervisningslokalerne fremover kunne bruges som "børnemuseum" - af børn og forældre, der kommer uden for Skoletjenestens undervisningstid altså efter klokken 14 og i week-enderne.

Indtil 1. august blev der tilbudt undervisning fra 2. klasse og op til Gymnasiet/HF, VUC, Teknisk Skole, Handelsskolerne og Erhvervsuddannelserne. Efter 1. august begyndte Skoletjenesten også at tilbyde undervisning til folkeskolens yngste klasser (børnehaveklasse - 1. klasse) i udstillingen "Familien Sørensen" samt i forløbet "Jul hos familien Hansen".

10.431 elever fik undervisning på museet i 2008, mens 3.977 besøgte museet uden undervisning

I løbet af år 2008 modtog 10.431 elever undervisning på museet, mens 3.977 besøgte museet uden at modtage undervisning. Herudover har 22 klasser deltaget i byvandring. Ud over undervisningen har der været afholdt 315 omvisninger i udstillingerne.

I forbindelse med særudstillingen "Dødens Ingeniører - Maskinfabrikken Topf & Söhne - Ovnbyggerne fra Auschwitz" blev der udarbejdet et særligt undervisningsforløb til folkeskolens ældste grupper samt Gymnasierne/HF med udstillingens etiske dilemma som fokus.

"Jul hos familien Hansen" blev tilbudt folkeskolens yngste elever og

tog udgangspunkt i museets udstilling om 1950'erne, som i den anledning blev pyntet op til jul. Ud over skoleeleverne fik børn, der kom uden for Skoletjenesten, også mulighed for at arbejde med juleudstillingen.

I marts og november afvikledes to arrangementer i samarbejde med LO-Storkøbenhavn. Formålet med disse forløb er at skabe dialog mellem pensionister og nutidens unge om 1950'erne. Efter klassens besøg på Arbejdermuseet får de et opfølgende besøg af én af pensionisterne.

I forbindelse med efterårsferien viste vi dukketeaterforestillingen "Sa Tu Sai" i samarbejde med teater NOCANDO. Forestillingen handlede om børnearbejde og er inspireret af Maria Gleits fortælling "Kineserpigen".

IT

I løbet af 2008 blev der gennemført en større omlægning af it-installationen og dens drift. Væsentlige dele er blevet outsourcet til eksternt leverandør, der har overtaget det driftstekniske ansvar for fil- og mailserveren, online backup af produktionsdata, etableringen af hjemme-arbejdspladser og klargøring, installation og vedligeholdelse af arbejdsstationer og printere; endvidere drift og vedligeholdelse af både det interne og eksterne netværk og support i tilfælde af drifts-forstyrrelser.

Som led i denne omlægning er internetforbindelsen mellem de tre enheder i Rømersgade, Nørrebrogade og leverandøren opgraderet med synkron forbindelse til internettet.

Endvidere blev trådløst netværk installeret på læsesalen, i festsalen og på magasinet på Telefonvej.

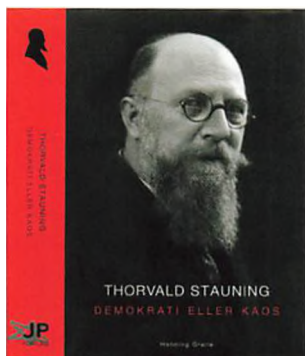
De fleste web-baserede sider (hjemmesider, arkiv- og bibliotekssystem) er samtidig flyttet til eksternt datacenter. Økonomi- og regnskabssystemet, en spejlet installation af arkiv- og bibliotekssystemet og serverdelen af it-installationen i udstillingen om industriarbejdet serves dog fortsat internt.

Publikationer

Hanne Abildgaard (red.) og Helge Krarup: *Erik Styrbjørn Pedersen. Arbejdsbilleder*, Arbejdermuseet 2008 (104 s.).

Hanne Abildgaard og Aase Bak: "Et skønhedsmonument over den industrielle tid", i: Rie Toldam Knudsen (red.): *Evaluering af Industri-kulturens år 2007*, Sekretariatet for Industri Kultur 07, 2008, s. 50-53.

Hanne Abildgaard: "Sympati og idiosynkrasi. PH og mellemløstidens danske kunstscene", i: Jørn Guldberg og Niels Peter Skou

Henning Grelle: Thorvald Stauning. Demokrati eller Kaos

(red.): *Kritik og formidling. Studier i PH's kulturkritik*, Syddansk Universitetsforlag 2008, s. 109-147.

Hanne Abildgaard: "Klassisk formdisciplin og den nære hverdag. Erling Frederiksen, professor 1973-80". i: Henrik B. Andersen og Carsten Jarlov (red.): *Billedhuggerskolen i Frederiksholms Kanal*, Slots- og Ejendomsstyrelsen og Det Kongelige Danske Kunstakademis Billedkunstskoler, 2008, s. 151-161.

Hanne Abildgaard: "Dagen derpå", i: Jens Andersen (red.): *København i en jazztid*, Politikens Forlag & Golden Days in Copenhagen, 2008, s. 56-70.

Dødens Ingeniører - Maskinfabrikken Topf & Söhne - Ovnbyggerne fra Auschwitz, Arbejdermuseet 2008 (92 s., oversættelse fra tysk, med forord af Jacob Bjerring-Hansen og Peter Ludvigsen).

Anette Eklund Hansen (red.): *Årbog 2007*, Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv 2008 (115 s., heri flg. Artikler: Peter Ludvigsen: Historien om Arbejdermuseet; Dorte Ellesøe Hansen: "Den gamle kasse" og "Ungeren". Da Jagtvej 69 var på plakaten; Poul Sverrild: Industriklutrensens kulturarv - udfordring og nye metoder; Freddie Nielsen: Refleksioner over opbygningen af en fotodatabase; Birgitte Beck Pristed: Hjemmet som udstillingsrum; Jesper Jørgensen: Fremtidens registreringsværktøj? Et forsøg med automatisk indeksering af e-arkivalier.)

Henning Grelle: *Thorvald Stauning. Demokrati eller Kaos*, Jyllands Postens Forlag 2008 (575 s.)

Jesper Jørgensen: "Nye kommunistarkiver i ABA" i: *Arbejderhistorie* nr. 2, september 2008, s. 106-107.

Jesper Jørgensen: "Fredsbevægelsen under den tidlige kolde krig - en indledning", i: *Arbejderhistorie* nr. 3, december 2008, s. 1-8.

Jesper Jørgensen: "Metadata, langtidsbevaring af e-arkivalier og LO-fagforbundenes elektroniske informationssystemer", i: *Dansk Biblioteksforskning* nr 3, 2008, s. 5-27.

Samarbejde, netværk og bestyrelser

Direktør Peter Ludvigsen er formand for Foreningen af Specialmuseer, for WORKLAB, The International Association of Labour Museums, og for MIK/Museer i København og Omegn. Endvidere sidder han i bestyrelsen for ICOM-Danmark (The International Council of Museums), for Danske Turist Attraktioner (kvalitetsmærkeordningen) og Det danske Filminstituts Museumsråd.

Peter Ludvigsen tilrettelagde med bistand fra den danske ambassade i Tokyo en kulturhistorisk ekskursion til Japan for Foreningen af Specialmuseer 14.-26. september.

WORKLAB Conference blev afholdt på Museu de Portimão i Portugal

Morten Bo Almstrup, Hanne Abildgaard, Peter Ludvigsen og Jacob Bjerring-Hansen under WORKLABs besøg i en saltmine i Algarve

Jacob Bjerring-Hansen holdt foredrag om Carlsberg-projektet og Peter Ludvigsen om Arbejdermuseets profil på Worklabs konference i Portimão, Portugal, 30. oktober-1. november.

Helle Leilund er med i den fællesmuseale dragtpulje og censor ved professionsbacheloruddannelsen på Håndarbejdets Fremmes Seminarium i Tekstile fag og formidling

Konserveringstekniker Vivi Lønborg Andersen er sikkerhedsrepræsentant og endvidere kasserer i Nordisk Konservator Forening.

Museet har ved Jacob Bjerring-Hansen sammen med otte samarbejdspartnere i EU søgt støtte fra EU's Kulturprogram 2007-2013 til "A Taste of Europe", et projekt om fødevarerproduktion i Europa – før og nu. Arbejdermuseets fokus er dansk svineproduktion, herunder især dens udvikling inden for teknologi og arbejdskraft gennem de sidste 15-20 år.

Jacob Bjerring-Hansen holdt endvidere et foredrag om "Virtual bevaring og formidling af kulturarv" sammen med Kitt Boding-Jensen på NODEM-konferencen (Nordic Digital Excellence in Museums) i Reykjavik 4. december.

Hanne Abildgaard er formand for det landsdækkende censorkorps for de kunsthistoriske fag og sidder i bestyrelsen for Arbejdernes Kunstforening.

Hanne Abildgaard holdt foredraget "Industriens billeder" på det nordiske seminar "Arbetarkonst - Industrisamhällets bilder", på Smedjebacken i Sverige, 14.-16. april 2008.

Henning Grelle er medlem af det af Kulturministeriets nedsatte Privatarkivudvalg under Rigsarkivet.

Jesper Jørgensen er medlem af redaktionen for *Arbejderhistorie* og bestyrelsesmedlem i Selskabet til Forskning i i Arbejderbevægelsens Historie.

Arkivar Hans Uwe Petersen sidder i Rigsarkivets Privatarkivudvalg vedrørende indsamlingen og håndteringen af elektroniske arkivalier.

Anette Eklund Hansen er medlem af det landsdækkende censorkorps for historiestudiet.

Anette Eklund Hansen deltog i konferencen "Labouring Feminism and Feminist Working-Class History in Europe and Beyond" i Stockholm 28.-31. august med et foredrag med titlen "Sources on gender and Women's history in ABA".

Bibliotekar Freddie Nielsen er tovholder i FFB, Fagbevægelsens Fælles Bibliotekssystem, der i alt omfatter 5 biblioteker.

Arbejderhistorieprisen 2008 blev uddelt 26. januar 2009 i et samarbejde mellem Selskabet til forskning i Arbejderbevægelsens Historie, Arbejdermuseet & ABA og Arbejdermuseets Venner. Prisen,

der er på 15.000 kr., blev tildelt Iben Bjørnsson for magisterafhandlingen ved Københavns Universitet: "Arbejderbevægelsens Informations-Central - Socialdemokratisk Antikommunisme under den kolde krig 1944-1973". Bedømmelsesudvalget for prisen består af Anette Eklund Hansen, Lektor Knud Knudsen, Aalborg Universitetscenter, og fhv. ambassadør Preben Hansen, Frederiksberg.

Anden kulturel virksomhed

2008 har været et godt år for museets arrangementsafdeling. Driften er optimeret og kvaliteten forbedret, således tilbydes nu et større spektrum af AV-faciliteter samt teknikker under møderne. Herudover er der sket et væsentligt løft i kvaliteten af forplejning til arrangementerne.

Der blev i løbet af året afviklet 125 arrangementer med en samlet fakturering på ca. 2,9 mio.kr.

I årets løb var festsalen ramme for konferencer, møder, fester, bryllupper, teater, filmoptagelse, prisuddelinger og udstillingsåbninger. En række fagforbund har været gæster, men tendensen går mod en større andel af erhvervsarrangementer. Af arrangementer skal nævnes middag for NoaNoa i modeugen og for Holte Vinlager, møde for BRFKredit, konference for Øresundskomiteen, konference for Institut for Fremtidsforskning samt en række møder for Københavns Kommune. Traditionen tro stod Den Danske Skueplads på scenen i januar med revyen "En på Lampen" med Poul Henningsen som omdrejningspunkt. I løbet af året har der været adskillige foredrag. Endelig sluttede året med en række julefester.

Bygninger

Museets håndværkere brugte en del ressourcer på den omtalte nyindretning af gaden i udstillingen om 1950'erne.

Preben Sørensen, Allan Poulsen og Olov Fältmann under fornyelsen af udstillingen om 1950'erne

Café & Ølhalle "1892" fik nye forpagtere pr. 1. februar 2008. I den forbindelse gennemførtes en grundig istandsættelse af lokalerne i kælderen. I slutningen af året blev lokalet ved siden af Café & Ølhalle genindrettet omkring temaet bryggeriet "Stjernen"; nye farver på væggene, rekvisitter fra museets samlinger om bryggeriet og møblement fra "Lydvigslust". I Café & Ølhalle er borde og stole blevet udskiftet til mere praktiske og ensartede stole og borde fra samme sted.

Som forberedelse til udskiftning af taget over festsalen er "skolestuen" flyttet fra sin hidtidige placering bag festsalens balkon til Rømersgade 24, 2. sal. Disse lokaler har tidligere rummet kontorer, men er nu grundigt istandsat og indrettet til undervisning. Af samme grund blev fotoarkivet flyttet til Nørrebrogade. Det nu ledige sidelokale til festsalen skal indrettes til gruppe- og møderum i forbindelse med arrangementer i salen.

John Larsen tilser glastaget på den underjordiske særudstillingsbygning

Der har været udskiftning af lejere i tre beboelseslejemål. I den forbindelse er der bl.a. foretaget total renovering af et badeværelse i Rømersgade 24.

Ejendommen er i forbindelse med nye lovkrav blev gennemgået af museets elektrikerfirma for at sikre, at ejendommen lever op til krav om HPFI-relæer.

Personale og administration

Arbejdermuseet havde i 2008 37 årsværk fordelt på 111 ansatte, mod 36 årsværk fordelt på 100 ansatte i 2007. Sygefraværet for alle fastansatte var 3,26 % mod 2,56 % i 2007.

I 2008 sluttede undervisning og arrangementer i Oplevelsesudvikling i Danske Attraktioner (ODA, finansieret af Arbejdsmarkedets Feriefond). ODA omfattede 39 attraktioner spredt over hele landet. Formålet med projektet var at forbedre videns- og kompetenceudviklingen på alle organisatoriske niveauer i de involverede virksomheder. Arbejdermuseet deltog aktivt gennem de tre år, projektet forløb. ODA gav støtte til implementering af udviklingstiltag ude i de enkelte attraktioner. Arbejdermuseets implementeringsstøtte blev anvendt til en kultur- og medarbejderundersøgelse i samarbejde med CASA/Center for Alternativ Samfunds Analyse. Undersøgelsen var en web-baseret spørgeskemaundersøgelse, som blev fulgt op af gruppeinterviews og kulminerede med en personale-temadag i Hedeland ved Roskilde.

Ved årets start tiltrådte Thomas Meldgaard, der kom fra en stilling som registrator på Greve Museum, stillingen som samlingsinspektør efter Jan Møllerstrøm.

I juni blev Helle Leilund, der kommer fra Nationalmuseet, ansat som museumsinspektør efter Birgitte Beck Pristed.

I august tiltrådte Linda Nørgaard Andersen stillingen som leder af Skoletjenesten på Arbejdermuseet. Linda kom fra en stilling på Lille Værlose Skole og afløste Torkil Adsersen.

Maria Voigt blev fastansat som museumsassistent i 2008 og varetager, foruden rengøring i udstillingerne, syning af arbejdshandsker i handskemagerværkstedet i udstillingen om industriarbejdet.

Morten Henriksen blev i 2008 ansat som museumsassistent. Morten kommer fra en stilling i DGI-Byen.

Scenograf Olov Fältmann har medvirket til opbygning af A. C. Hansens Trikotageforretning og Meiers Ismejeri i museets udstilling om 1950'erne.

Udstillingsassistent Connie Hansen har året igennem været ansat til forberedelsen af udstilling og bog om Arbejdernes Kunstforening.

Thomas Meldgaard i museets registreringslokale på Nørrebrogade

Lene Nielsen bestyrer museumsbutikken

Brigitte Johnsen varetager bl.a. presse- og markedsføringsopgaver

Projektmedarbejder Kitt Boding-Jensen har i 2008 haft ansvaret for udarbejdelse af det historiske vidensarkiv tilknyttet Arbejdermuseets nye hjemmeside "Humlen ved Carlsberg".

Studentermedarbejder Anne Brædder har arbejdet med registrering af arbejdererindringer fra Carlsberg samt udviklingen af "Industriarbejdet.dk", den nye hjemmeside og undervisningstilbud, som i første omgang er målrettet erhvervsskolerne.

Til at varetage den daglige undervisning af skoleelever på museet har der i løbet af året været ansat ni studenter med forskellig studiebaggrund.

Den 1. juni tiltrådte Jesper Poulsen som vicevært for Rømersgade 22 og 24.

Presse

Museet blev i årets løb omtalt 287 gange i den almindelige dagspresse.

Endvidere har museet været omtalt en lang række gange i forskellige sammenhænge i de æterbårne medier og på utallige net-steder.

<i>Realiseret 2007</i>	Indtægter	<i>Realiseret 2008</i>	<i>Budget 2008</i>
20.399.904	Drifttilskud	18.178.540	18.380.000
6.311.057	Omsætning	6.777.482	5.130.000
2.212.336	Andre indtægter	3.112.189	2.254.000
28.923.297	<i>Indtægter i alt</i>	28.068.211	25.764.000

Omkostninger			
5.408.922	Tilskudsdaækkede omkostninger	694.851	2.800.000
1.662.715	Omsætningsdaækkede omkostninger	1.967.827	410.000
14.088.580	Personaleomkostninger	17.522.510	14.602.000
4.660.695	Drift	4.508.910	4.773.000
451.223	IT	686.632	553.000
818.882	Administration	1.145.985	803.000
500.836	Markedsføring	376.174	378.000
27.591.853	<i>Omkostninger i alt</i>	26.902.890	24.319.000

1.331.444	Resultat før afskrivninger og finansielle poster	1.165.322	1.445.000
473.290	Afskrivninger	448.290	480.000
858.154	Resultat før finansielle poster	717.032	965.000
1.128.635	Finansielle poster	1.047.736	1.125.000
(270.482)	Årets resultat	(330.704)	(160.000)

Som disponeres således:

21.616	Overføres til Strange Galtholt's Fond	19.704
(292.098)	Overføres til egenkapitalen	(350.408)
(270.482)	I alt	(330.704)

124 Balance pr. 31. december 2008

BALANCE PR. 31. DECEMBER 2008

<i>Årsregnskab 31.12.2007</i>	AKTIVER	<i>Årsregnskab 31.12.2008</i>
	Anlægsaktiver	
45.699.570	Materielle anlægsaktiver	45.251.281
959.482	Finansielle anlægsaktiver	964.954
46.659.052	<i>Anlægsaktiver i alt</i>	46.216.235
	Omsætningsaktiver	
678.115	Likvider	345.743
217.164	Lagerbeholdning	274.906
6.520.033	Andre omsætningsaktiver	6.511.022
7.415.312	<i>Omsætningsaktiver i alt</i>	7.131.671
54.074.364	AKTIVER I ALT	53.347.907
<i>Årsregnskab 31.12.2007</i>	PASSIVER	<i>Årsregnskab 31.12.2008</i>
(8.286.759)	Egenkapital	(7.956.056)
(35.041.286)	Langfristede passiver	(34.326.723)
(10.746.318)	Kortfristede passiver	(11.065.129)
(45.787.604)	Gæld i alt	(45.391.852)
(54.074.364)	PASSIVER I ALT	(53.347.907)

Foranstående resultatopgørelse og balance er en forenklet udgave af årsrapporten 2008, herunder ved udeladelse af noter

Arbejdermuseet & Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv

Bestyrelse

Marie Louise Knuppert, LO i Danmark (formand)
Kaj Olsen, Dansk Funktionær Forbund (næstformand)
Anette Vasström, Nationalmuseet
Erik Strange Petersen, Selskabet til Forskning i Arbejderhistorie
Henrik Preben Sørensen, Arbejdermuseet
Jacob Bjerring-Hansen, Arbejdermuseet
Jens Thorhauge, Styrelsen for Bibliotek og Medier
Johan P. Noack, Rigsarkivet
John Höppner Larsen, 3F
Karin Bancsi, HK
Lars Gaardhøj, Fagligt Internationalt Center
Mogens Jensen, Socialdemokraterne
Ole Hyldtoft, Københavns Universitet
Ole Ibsen, Dansk Metal
Ole Sohn, Socialistisk Folkeparti
Preben Sørensen, Arbejdermuseets Venner
Susanne Westhausen, Kooperationen

Direktion

Direktør Peter Ludvigsen
Vicedirektør Morten Bo Almstrup
Forsknings- og formidlingschef Hanne Abildgaard

Revision

Statsaut. revisor Erik Madsen, Revisionsinstituttet

Direktør Peter Ludvigsen

Ledelsesass.
Brigitte
Johnen

IT-ansvarlig
Hans Uwe
Petersen

Vicedirektør Morten Bo Almstrup

SEKRETARIAT

Mette Haagen
Sekretær

Birgit Brammer
Sekretær

Kirsten Hansen
Medhjælper

BUTIK

Lene Nielsen
Butiksbestyrer

Medhjælpere

ARRANGE-
MENTSADF.

vakant
Arrangementschef

Medhjælpere

ØKONOMI/
PERSONALE

Annie Kjærgaard
Regnskabsass.

Tine Marstrand
Regnskabsass.

DRIFT

John Larsen
Forvalter

Morten
Henriksen
Museumsass.

Maria Voigt
Museumsass.

Jan Frederiksen
Museumsass.

Jacob Lohse
Museumsass.

Henrik Preben
Sørensen
Snedker

Allan Poulsen
Maler

Vagter og
medhjælpere

Arbejdermuseet har i 2008 modtaget støtte fra

3F's Medie- og Kulturfond
Arbejdsmarkedets Feriefond
Augustinus Fonden
Dansk EI-forbund
Dansk Jernbaneforbund
Dansk Metal
Eduard Walthers Legat
Fremads Jubilæumsfond
Højesteretssagfører C.L. Davids Legat for Slægt og Venner
Kamma og Harald R. Melchior's Fond
Konsul George Jorck og hustru Emma Jorck's Fond
Kulturarvsstyrelsen
Lilian og Dan Finks Fond
LO/Landsorganisationen i Danmark
LO's Kultur- og Projektpulje
Nordea-fonden
Ny Carlsbergfondet
Socialdemokraterne
Toyota Fonden
Typografernes Almenvælgørende Fond

Årbogens forfattere

Henning Grelle, arkivchef, Arbejdermuseet & ABA
Erik Strange Petersen, lektor ved Aarhus Universitet
Gerd Callesen, forhenværende forskningsbibliotekar på ABA
Jan Ingemann Sørensen, cand. phil. i historie
Søren Kolstrup, lektor ved Syddansk Universitet
Anette Eklund Hansen, biblioteksleder, Arbejdermuseet & ABA
Dorte Ellesøe Hansen, bibliotekar, Arbejdermuseet & ABA
Iben Bjørnsson, mag. art. i historie

Vil du være ven med Arbejdermuseet?

- så bliv medlem af "Arbejdermuseets Venner"!

Medlemskab giver bl.a. følgende fordele:

- ▼ Gratis adgang til museet og alle udstillinger
- ▼ Gratis adgang til en række arbejderrmuseer i udlandet
- ▼ Deltagelse i medlemsmøder med bl.a. omvisninger
- ▼ Et gratis medlemsblad tre gange årligt
- ▼ Et gratis eksemplar af museets årbog
- ▼ Rabat i museumsbutikkens store udvalg
- ▼ Indflydelse på venneforeningens virksomhed for museet

- ▼ Støtte til venneforeningens samarbejde med andre museums- og venneforeninger i ind- og udland

Yderligere oplysninger samt indmeldelse kan ske ved henvendelse til museets sekretariat på tlf. 33 48 03 02 eller via email til museet: arbejdermuseet@arbejdermuseet.dk

Se også venneforeningens afsnit på www.arbejdermuseet.dk

Café & Øl-Halle "1892"

Café- & Ølhalle blev istandsat i de første måneder af 2008

HJEM TIL DIN HISTORIE

ISBN 978-87-88626-42-1

9 788788 626421

www.arbejdermuseet.dk
www.aba.dk